

Браніслаў Эпімах-Шыпіла

Чытанні, прысвечаныя 140-годдзю з дня нараджэння
дзеяча беларускай культуры, выдаўца,
літаратуразнаўца, мовазнаўца, фалькларыста
(1859–1934)

Ветрына, 8 верасня 1999 г.

KAMUNIKAT.org

*На адвароце выкарыстана
гравюра
“Полацк. Паезуіцкі касцёл
і кляштар”
беларускага і польскага
мастака Напалеона Орды*

Viktar Karasœü (Ветрына, Беларусь)

ВЕТРЫНШЧЫНА ЧАСОЎ Б. ЭПІМАХА-ШЫПІЛЫ: ЛЮДЗІ, ПАДЗЕІ, ФАКТЫ

Вёска Ветрына на гасцінцы Полацк — Вільня названа сярод найбольш буйных населеных пунктаў утворанага ў 1504 г. у складзе Вялікага Княства Літоўскага Полацкага ваяводства. Да 1917 г. в. Ветрына — цэнтр Ветрынскай воласці Лепельскага павета. З 1924 да 1960 г. — цэнтр Ветрынскага раёна, з 1958 г. — гарадскі пасёлак.

У Полацкай рэвізіі 1552 г. згадваецца вёска Ветрына як памежны пункт абмену фурманак: “Коли гонец з Литвы до Полоцка, а с Полоцка до Литвы ездить, тогда здесь они мели обмену подводам, у Литву едучи в Кубличах, а к Полоцку едучи, на Ветрине”. Дарэчы, у гэтай рэвізіі згадваецца “целник полацкий Епімах”, які “маеть имение отчызное, двор Ветрино”. Цікавае пытанне: можа, тут карані дрэва Эпімахаў-Шыпілаў?

Па другому падзелу Рэчы Паспалітай 1793 г. Ветрына аказалася ў складзе Расійскай імперыі — Полацкай, а затым Віцебскай губерні.

Перад адменай прыгону найбольш буйнымі землеўладальнікамі ў нашых мясцінах былі Буйніцкія (сядзіба Куравічы), Георгій і Іосіф Корсакі.

З паведамлення ўпраўляючага Палатай дзяржмаёmacі на імя віцебскага губернатара ад 2 чэрвеня 1846 г. відаць, што на Ветрыншчыне былі і казённыя сяляне, а суадносіны іх да памешчыцкіх — 1 : 10.

Пасля адмены прыгоннага права на тэрыторыі Ветрынскай воласці было восем сельскіх ашчытн (у тым ліку Ветрынская) і само Ветрына. У многіх архіўных дакументах Ветрына называецца мястэчкам, але, аказваецца, вёска Ветрына ніколі мястэчкам не была. Гэта памешчыкі надалі ёй такі статус, бо былі зацікаўлены ў пераводзе сваіх вёсак у разрад мястэчак, каб мець корчмы і вінныя крамы, што забаранялася ў вёсках. Павятовае начальства ў доказ гэтага прыводзіла ўказ Сената (№ 658 ад 28.01.1903 г.), дзе пералічваліся прыкметы мястэчка, і робіць вывад, што Ветрына ніколі не было мястэчкам.

Паводле школьнай рэформы 1864 г. утвараліся народныя вучылішчы. У іх ліку было і Ветрынскае. Годам жа заснавання нашай школы чамусьці лічыўся 1892 г. Але знайдзены архіўныя звесткі аб заснаванні Ветрынскага народнага вучылішча, і ў каstryчніку 1999 г. Ветрынская сярэдняя школа адзначыць сваё 135-годдзе.

У пачатку XX ст. у Ветрынскай воласці налічвалася 93 вёскі, 74 фальваркі і панская сядзібы (у тым ліку Б. Эпімаха-Шыпілы, С. Семяントоўскага, О. Місунь, А. Рымскага-Корсакава, Л. Рымскай-Корсакавай, Козел-Паклеўскіх) з на-

сельніцтвам каля 5,5 тысячы чалавек (дарэчы, сёння ў Ветрынскім пасялковым савеце 4 608 чалавек, а ў гарадскім пасёлку – 3 034 чалавекі). Найбольш буйнымі землеўладальнікамі ў пачатку XX ст. былі Рымскія-Корсакавы, Глінскія, Козел-Паклеўскія. Яны пакінулі добры след у гісторыі краю, стварылі выдатныя садова-паркавыя ансамблі, рэшткі якіх яшчэ захаваліся.

Важная падзея пачатку нашага стагоддзя — будаўніцтва з 1902 па 1907 г. Балагова-Сядлецкай чыгункі, што праішла праз Ветрыншчыну. У школе ёсьць успаміны старажылаў, бацькі якіх працавалі на гэтай будоўлі. Гэта быў час Сталыпінскай аграрнай рэформы. Менавіта тады вакол Ветрына ўзнікла больш за 100 хутароў, занесеных у канцы 30-х гг.

На Ветрыншчыне валодаў землямі Рымскі-Корсакаў, бацька вялікага кампазітара. У 7-мі км ад Ветрына, у вёсцы Бяздзедавічы, меў маёнтак брат кампазітара, а Л. П. Рымская-Корсакава валодала в. Дубраўка. Дарэчы, на сродкі Рымскіх-Корсакавых заснавана царква і школа ў гэтай вёсцы, а на могілках Бяздзедавіч цяпер адрестаўравана капліца, пабудаваная гаспадаром Бяздзедавіч. На могілках в. Дубраўка ў пачатку XX ст. была паахавана адна з Рымскіх-Корсакавых. Старажылы паказвалі месца капліцы на могілках (цяпер знішчана) і ўспаміналі, як яе адпявалі ў Дубраўскай царкве. Сувязь родных вялікага кампазітара з Ветрынскай зямлёй патрабуе далейшага вывучэння.

Амаль завершана цікавая работа па пошуку сядзібы і месца паахавання вядомага гісторыка і краязнаўца Аляксандра Семянтоўскага, які склаў восем “Памятных кніг Віцебскай губерні” і кнігу “Беларускія старажытнасці”. Яе ён пісаў у сваім маёнтку Ражаншчына Ветрынскай воласці, дзе і памёр у 1893 г. У выніку пошуку ўзнайдзены месца і складзены план яго сядзібы, знайдзены сямейныя могілкі і з вялікай доліяй дакладнасці — месца паахавання (па закazu абласной газеты “Народнае слова” рыхтуеца артыкул “Па слядах Аляксандра Семянтоўскага”). Напэўна, існавала сувязь паміж Семянтоўскім і Эпімахам-Шыпілай, бо абодва яны працавалі над агульнай справай.

Ветрыншчына часоў Эпімаха-Шыпілы знакаміта людзьмі, якімі мы ганарымся. Гэта Ганна Баляславаўна Місуня (1869–1922) — першая ў Расіі жанчына-геолаг, вучоны, даследчык нетраў Беларусі і Літвы. Дарэчы, цяпер выяўлены памылкі ў энцыклапедычных даведніках аб месцы яе нараджэння. Доказ быў прыведзены ў артыкуле нашай раённай газеты “Полацкі веснік” ад 16 снежня 1998 г.: “...сядзіба Забалоцце ля вёскі Качанова, што ў 5 км ад Ветрына”.

У нас ёсьць вельмі цікавы матэрыял па краязнаўству, атрыманы ў ходзе работы над храналогіяй Ветрына: запісаны ўспаміны больш 50 старажылаў нашых мясцін, знайдзены цікавыя архіўныя дакументы, у тым ліку акт ад 18.03.1921 г. аб ўстанаўленні польска-савецкай мяжы каля Ветрына па Рыжскому дагавору, пры падпісанні якога прысутнічаў будучы маршал Савецкага Саюза В. Чуйкоў. Папаўненне атрада ветрынскай міліцыі ВРК таксама адбылося за кошт краснаармейцаў з палка, якім камандаваў тады Чуйкоў.

У в. Ветрына нарадзіўся Міхаіл Раманавіч Суднік (1910–1995), выпускнік нашай школы, былы дырэктар Інстытута мовазнаўства НАН Беларусі, які прысвяціў сваё жыццё лексікалогіі і лексікаграфіі, складанню слоўнікаў. Ён пра-даўжальнік справы Эпімаха-Шыпілы на ніве беларускага Адраджэння другой паловы XX ст. Намі сабраны матэрыял і экспанаты для музея нашага земляка.

Ветрынскі край багаты на цікавыя падзеі і людзей не толькі часоў Эпімаха-Шыпілы. У гэтым годзе сабраны матэрыял і будзе падрыхтаваны артыкул пра нашага земляка, вядучага інжынера-тэхнолага сусветна вядомай касмічнай карпарацыі “Энергія” імя С. П. Карапёва Уладзіміра Мацвеевіча Залескага. Быў цікавы пошук яго родных і знаёмых. Нам было прыемна атрымаць ад У. Залескага ліст і фотаздымак.

Знойдзены матэрыялы пра самага высокага ў нашых мясцінах чалавека — Фёдара Махнова (рост 285 см). Пошукі завяршыліся ўстанаўленнем факта, што яго сын урач Радзімір, удзельнік Віцебскага падполья, і ўнучка Ларыса Радзіміраўна, таксама ўрач, у розныя часы жылі і працавалі ў Ветрыне.

Знойдзенія матэрыялы мы выкарыстоўваем у выкладанні гісторыі Беларусі і пазакласнай работе з вучнямі. Инфармуем пра вынікі пошукаў праз раённую газету сваіх землякоў.

У заключэнне хачу сказаць: краязнаўчы матэрыял — гэта скарб. Але здабыць яго няпроста, асабліва ў наш час. Гэта — шматлікія паездкі, дні ў чытальныя зале, сустрэчы. І сёння я хачу выказаць вялікую падзяку загадчыку аддзела адзялення Мікалаю Іванавічу Максімаву і дырэктару школы Ларысе Мікалаеўне за маральную і матэрыяльную падтрымку нашых пошукаў.

І апошніяе: я перакананы, што недалёкі той час, калі побач з падручнікамі па гісторыі Беларусі ў кожнай школе будзе дапаможнік з матэрыяламі пра родны край. Пачаткам такога дапаможніка ў нас будзе “Храналогія гісторыі Ветрына і навакольных вёсак”, што рыхтуецца да выдання.

Сёння мы святкуем юбілей Б. Эпімаха-Шыпілы і ганарымся tym, што яго высокага палёту крылы ўзнеслі славу Ветрынскай зямлі!

Леанід Акаловіч (Мінск)

З РАДАВОДУ БРАНІСЛАВА ЭПІМАХА-ШЫПІЛЫ *

Браніслаў Ігнатавіч Эпімах-Шыпіла (1859–1934) уславіў сябе і свой род менавіта на ніве Беларускага Адраджэння.

Род Эпімахаў-Шыпілаў — старажытны шляхецкі і паходзіць якраз з калыскі беларускай дзяржавынасці — з Полаччыны, з Ветрыніччыны.

Само прозвішча Эпімах-Шыпіла падвойнае, складанае, двухсастаўнае. Складалася яно хутчэй за ўсё з двух асобных родавых баярска-шляхецкіх прозвішчаў *Эпімах* і *Шыпіла*, дзе адно прозвішча па мячы (па мужчынскай лініі), другое — па кудзелі (па жаночай лініі, у выніку шлюбу Эпімаха з Шыпілянкай або Шыпілой з Эпімашынкай). Менш верагодна, але не выключана, што адно з двух прозвішчаў магло быць айчымавым, як, напрыклад, у Сімёона Палацкага. Аб’яднанне двух розных прозвішчаў у адно складанае характеристэрна для дзесяткай беларускіх шляхецкіх родаў. Папярэджэннем таго, што прозвішча Эпімах-Шыпіла паўстала ад двух розных родаў, з’яўляецца існаванне шляхецкіх полацкіх родаў розных гербаў: Эпімахі карысталіся гербам Прагоня (Przegonia, Przeginia), а Шыпілы — гербам Шынвескі (апошнім у ВКЛ паслугуваўся яшчэ толькі Рэйтаны) ¹.

Родавае прозвішча Эпімах паходзіць ад вельмі рэдкага старога царкоўна-каляндарнага грэчаскага імя Эпімах, якое да нас прыйшло з прыніццем хрысціянства і якое насіў святы пакутнік Эпімах, замардаваны ў 250 г. у Александры; дзень гэтага святога грэцы адзначалі 11 сакавіка, а католікі — 10 мая. У Старажытнай Грэцыі быў вядомы афінскі будаўнік Эпімах, пад началам якога вырабляліся асадныя машыны ². У старабеларускай мове імя Эпімах пісалаася яе *Епімахъ* або *Опімахъ*.

Такім чынам ад рэдкага імя Эпімах з цягам часу паўстала прозвішча Эпімах (Эпімаховіч); першы варыянт — як сямейна-родавае, а другі — Эпімаховіч — як патранімічнае (па бацьку).

* Друкуеца ў скарочаным варыянце.

¹ Boniecki A. Herbarz polski. Warszawa, 1902. Т. 5. С. 231; Polska Encyklopedia Szlachecka. Warszawa, 1936. Т. 5. С. 203; Т. 12. С. 141; Т. 3. С. 281.

² Энциклопедический словарь Ф. И. Брокгауза и И. А. Ефроня. СПб., 1904. Т. 80. С. 917.

³ Boniecki A. Herbarz polski. Т. 5. С. 231–232; Boniecki A. Poczet rodów w WKL w XV i XVII wieku. Warszawa, 1887. С. 52–53; Polska Encyklopedia Szlachecka. Т. 5. С. 203; Т. 12. С. 141. Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty... Poznań, 1906. Т. 3. С. 384.

Эпімахі былі даволі заможным родам на Полаччыне, тут іх карані-вытокі, вядомыя па гістарычных крыніцах з 1440-х гг. Эпімахі рассяліліся на Міншчыну і Кіеўшчыну (1560), дзе пісаліся Эпімаховічамі, і на Холмшчыну і Серадзьшчыну (1584), дзе мелі яшчэ прыдомак Ветрынскі (Эпімахі-Ветрынскія)³, бо першапачатковая і пазней яны мелі свае ўладанні ў мястэчку Ветрына Палацкага павета ці каля яго.

Першай асобай, вядомай у радаводзе Эпімахаў, можна назваць Яцка, хоць пра яго няма ніякіх звестак, а само імя вылучаецца з імя Яцкевіча Епімаховіча — баярина полацкага, які ў 1463—1467 гг. трymаў мядовы ключ ў Палацку⁴, у 1477—1484 гг. як “боярын господара нашого короля его милости” ездзіў з пасольствам у Рыгу⁵. У 1484 г. ён атрымаў права “на ловенье рыб по речце Белайце в Полоцком повете, езы бити и рыбу ловити удолж милю, почов[ши] от устя Белого озера и до озера Листна”⁶. У 1494 г. ён разам з Янам Забярэзінскім, яго сынам Станіславам Янавічам, двумя Карсаковічамі ўваходзіў у склад паслоў ВКЛ, якія ездзілі ў Москву па княжну Алену Іванаўну, нявесту для Аляксандра⁷. 25 снежня 1502 г. “боярын Полоцкій Сенъко Епімах светчил” пры самім Аляксандры ў Вільні ў справе прысуду “владыце Полоцкому и Вітебскому Луку на люди церковные Долчане, Путиловцы и Весничане”⁸. Сенъко Епімах (1533) валодаў таксама зямлёй на Палацце ў раёне воз. Логава⁹.

Сямён Яцкавіч Эпімах пакінуў пасля сябе трох сыноў — Пятра, Андрэя і Міхала. Мною прасочаны лёссы іх 14 нащадкаў.

У першай палове XVIII ст. былі вядомы два царкоўныя дзеячы з такім прозвішчам. Максімільян Міхail Эпімах-Ветрынскі быў базыльянскім троцкім абатам (1713), беразвецкім ігуменам (1718), правінцыялам і архімандритам троцкім (1719—1720), прарапеднікам мінскім¹⁰. Казімір Эпімах-Ветрынскі, канонік і дэпутат з Холмскай капітулы, пробашч хланеўскі, выдаў некалькі твораў на лацінскай і польскай мовах у Львове (1731, у брацкай друкарні Святой Троицы; 1736, у езуіцкай друкарні у Любліне)¹¹. Дарэчы, Эпімахі пакінулі след і ў назвах населеных пунктаў. Так, ужо ў 1791 г. у Мінскім ваяводстве існавалі родавая назва вёскі *Epimahi*, двара і фальварка *Epimahov*, як гэта відаць з інвентара Дубровы¹².

⁴ Літovская метрика. Кн. записей 17. ЦДАСА. Ф. 389, арк. 560 (далей ЛМ К3).

⁵ Хорошкевич Г. Л. Полоцкие грамоты XII — начала XVI вв. М., 1978. Вып. 2. С. 63—64.

⁶ ЛМ К3—4. Слп. 177.

⁷ Сборник Русского исторического общества. СПб. Т. 35. № 13. С. 160 (далей Сб. РИО).

⁸ ЛМ К3-5.

⁹ Беларускі архіў. Мн., 1928. Т. 2. С. 219. № 304.

¹⁰ Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. Вильна, 1874. Т. 2. С. 174—177, 183; Т. 5. С. 30, 63, 64; Т. 7. С. 159, 160.

¹¹ Streicher K. Bibliografia polska XVII stulecia. Kraków, 1891—1934. Т. 32. С. 439.

¹² Спрогис И. Я. Географический указатель выборных документов из актовых книг Виленского центрального архива. [Вільня, 1914]. Т. 1. С. 261.

Цяпер пяройдзем да другой палавіны прозвішча Браніслава Эпімаха-Шыпілы — да Шыпілаў. Прозвішча Шыпіла — беларускае, паходзіць ад мя-нушкі Шыпіла і азначае, па сведчанню акадэміка М. Бірылы, таго, “хто шыпіць”¹³. Сцвярджэнне, што прозвішча Шыпіла паўстала з прыдомка Шыбкі ці Шыпкі, на маю думку, лінгвістычна неабгрунтаванае, бо не тлумачыць наяўнасці фарманта -іл- у Шыпіла. Звычайна фармант -іл-/ыл- утвараў сотні прозвішчаў мянушкавага аддзеяслоўнага паходжання на -іла- (-ыла-) тыпу Шаціла, Шарпіла...

Як беспадстаўную версію трэба адхіліць і думку, што прозвішча Шыпіла першапачаткова складалася толькі з кораня шып-, хоць апошніяе таксама даволі старажытнае і яго ўжывалі полацкімяшчане: Мішака Шып (1533), пры разглядзе справы якога быў полацкі харужы гаспадарскі пан Федзька Эпімаховіч, а таксама яго дзядзька Іван Шыповіч (1506 і 1534 гг.)¹⁴.

Як Эпімахі, так і Шыпілы былі спачатку баярскімі голацкімі родамі. Упершыню ў сярэдзіне XV ст. упамінаецца Валфрамей Шыпіла як дзяржаўца воласці Себеж¹⁵. Мне удалося прасачыць лёсы шасці яго нашчадкаў.

І вось нарэшце ўпершыню пад 1703 г. мне ўдалося выявіць спалучэнне двух прозвішчаў Эпімах і Шыпіла ў адным, якое адносіцца да адной і той жа асобы, але ў такой складанай форме ўсяго толькі два разы. 27 жніўня 1703 г. Кірыл Эпімах-Шыпіла (Сугулл Epimach Szypriło), як старшы холмскі, быў у Навагрудку сярод іншых на другой сесіі XXV кангрэгацыі — сходзе базыльянаў уніяцкага ордэна¹⁶. Усе трои астатнія згадкі пра Кірыла Эпімаха-Шыпілу ідуць без першай часткі Эпімах.

Што да Эпімахай-Шыпілаў, то іх шляхецтва прызналі дэкрэтамі 24 кастрычніка 1818 г. і 11 студзеня 1835 г. Мінскі шляхецкі дэпутацкі сход і 12 мая 1865 г. Віленскі. Іван Непамуцан, сын Вікенція Іgnatava, Эпімах-Шыпіла быў зацверджаны ў дваранстве ўказам Сената па Дэпартаменце герольдыі 29 кастрычніка 1865 г. з унясеннем у шостую частку дваранскай радаводнай кнігі Віленскай губерні. Вікенцій Іgnataў Эпімах-Шыпіла з сынам Іgnatам зацверджаны ў дваранстве ўказам Сената 10 лютага 1870 г. за № 1229 паводле пасяменнага спісу за 1886 г. двараніна Лепельскага павета Віцебскай губерні калежскага саветніка Івана Непамуцана Вікенцьевіча Эпімаха-Шыпілы, які меў фальварак Залессе на 40 дзесяцін добрай зямлі і няўдобіцы па вызначэнню Віцебскага акруговага суда ад 19 лютага 1885 г., але паставяна жыў у г. Люціне Віцебскай губ.¹⁷.

Дзякуючы пасяменнаму спісу Івана Непамуцана Эпімаха-Шыпілы мы атрымліваем імя прадзеда Браніслава Іgnatavіча Эпімаха-Шыпілы — Іgnата,

¹³ Бірыла М. В. Беларуская антрапаніміка. Мн., 1969. [Т.] 2. С. 491.

¹⁴ Беларускі архіў. Т. 2. С. 200, 201, 250.

¹⁵ Хорошкевіч Г. Л. Полоцкія грамоты... Т. 1. С. 170; Т. 5. С. 32.

¹⁶ Археологіческий сборник. Т. 12. С. 145.

¹⁷ НГАБ. Ф. 2512, вол. 2, спр. 30, арк. 1174–1175.

даты смерці Вікенція Ігнатавіча, Фадзея Вікенцьевіча, Ігната Вікенцьевіча — бацькі Браніслава Эпімаха-Шыпілы, год нараджэння Івана Непамуцана і яго жонкі Алены Ігнатаўны з Марэцкіх, бо сам Браніслаў Ігнатавіч, будучы ў 1883 г. яшчэ студэнтам, гэтых звестак у сваім спісе пра сямейства не падаў, але, тым не менш, ён даў іншыя карысныя радаводныя і маёмысныя звесткі пра сваіх найбліжэйшых сваякоў.

Лічу, што тут неабходна прывесці поўнасцю “Список о семействе дворяніна Лепельского уезда Вітебской губерніи Броніслава Ігнатьевіча Эпімаха-Шипілло”, паводле аўтографа самога вучонага, запоўненага яго каліграфічным выразным почыркам, калі ён быў студэнтам трэцяга курса, 1 ліпеня 1883 г.:

“1. Браніслаў Ігнатавіч Эпімах-Шыпіла з’яўляецца студэнтам імператарскага С.-Пецярбургскага ўніверсітэта. 1859 месяца верасня 4-га дня [нараджэння].

[Бацька не называеца, бо ўжо быў нябожчыкам]. Маці Ганна Аляксандраўна Эпімах-Шыпіла з роду Алецкіх, 1833 года [нараджэння].

[Год прызнання ў шляхецкай гонарости] Пастановай Віленскага шляхецкага сходу 12 мая 1865 года ўнесены ў шостую частку шляхецкай радаводнай кнігі і па Найвышэйшаму загаду ў 15-ты дзень студзеня 1870 года, [...] згодна з вызначэннем Урадавага Сената 29 чэрвеня 1864 года.

[Меў дакумент на шляхецкае паходжанне] Пасведчанне Дэпартамента герольдзіі Урадавага Сената ад 10 лютага 1870 г. за № 11.

[Колькі лічыцца зямлі] Маёнтак Залессе мае прыдатнай зямлі 2-га разраду 25 дзесяцін, лесу 2-га разраду 9 дзесяцін.

2. Баліслаў Ігнатавіч Эпімах-Шыпіла. 1861 м[еся]ца мая 21-га дня [нараджэння].

[Мае дакумент на шляхецкае паходжанне] Пасведчанне Дэпартамента герольдзіі Урадавага Сената ад 10 лютага 1870 г. за № 12.

Знаходзіцца ў маёнтку Варонічах пана Лісоўскага Віцебскай губ. Лепельскага павета.

3. Уладзіслаў Юліян (двухіменны) Ігнатавіч Эпімах-Шыпіла. 1864 г. месяца лютага 16-га дня [нараджэння]. Выхоўваецца ў Рыжскай Аляксандраўскай гімназіі.

[Мае дакументы на шляхецкае паходжанне] Пасведчанне Дэпартамента герольдзіі Урадавага Сената ад 10 лютага 1870 г. за № 13.

З маці Ганнай Аляксандраўнай жыве ў горадзе Рызе Ліфляндской губерні”.

I — унізе (падаю ў арыгінале):

“Сей посемейный список составил Бронислав Игнатьевич Эпимах-Шипилло, студент Императорского С.-Петербургского университета. Іюля 1-го дня 1883 года”¹⁸.

¹⁸ НГАБ. Ф. 2512, вол. 2, спр. 30, арк. 1172–1173.

На адвароце 1173 аркуша рукой архіварыуса Плаўскага дадзена наступная даведка: “Браніслаў, Баліслаў і Уладзіслаў Юліян Ігнатавы Эпімах-Шыпілы зацверджаны ў шляхецтве ўказам Урадавага Сената па Дэпартаменту герольдыі ад 10 лютага 1870 г. за № 1229, Віленскому шляхецкаму дэпутацкаму сходу дадзены і адпраўлены пры гэтым пасведчанні за № 11–12 і 13 пра такое зацвярджэнне ў шляхецтве памянёных Эпімахаў-Шыпілаў, адасланы 28 сакавіка 1870 г. за № 545 да пана лепельскага павятовага маршалка шляхты для ўручэння па прыналежнасці”.

У 1905 г. Эпімахі-Шыпілы Іван Вікенцьевіч, Браніслаў, Баліслаў і Уладзіслаў Ігнатавічы, “дворяне”, рыма-католікі, мелі свой маёнтак Залессе Ветрынскай вол. Лепельскага пав. на 40 дзесяцін зямлі: 25 прыдатнай, 9 лесу, 6 няўдобіцы¹⁹. Але ў 1906 г. амаль усю гэту зямлю меў адзін Браніслаў Ігнатавіч Эпімах-Шыпіла, названы дваранінам, католікам Загацкай рыма-каталіцкай парафіі, — фальварак Залессе пры студні Ветрынскай воласці (за 4 вярсты) Лепельскага пав. (за 72 вярсты) Віцебскай губ. (112 вёрст): 30 дзес. прыдатнай, 1 дзес. няўдобіцы, 9 дзес. пад лесам²⁰.

Калі гаварыць пра фальварак Залессе, то трэба мець на ўвазе, што яшчэ раней, перад 1895 г., у Лепельскім павеце існавалі дзве вёскі Залессе і фальварак Залессе: адна вёска Залессе даўней уваходзіла ў склад маёнтка Несін, у другой в. Залессе мелі сваю зямлю Францішак Славецкі (35 дзес.), Каятан і Вікторыя Славецкія (25 дзес.), Вікенцій Шыпіла (*Szypirło*, відаць, дзед Браніслава Ігнатавіча — Вікенцій Ігнатавіч, хоць, як мы цяпер ведаем, памёр у 1877 г., але звесткі пра яго захоўваліся ў выдаўцоў польскага геаграфічнага слоўніка 1895 г. выдання) (50 дзес.), Юзаф Галавіцкі (44 дзес.), Тэлесфор Доўмонт (84 дзес.), Тэафіля Мяшкоўская (47 дзес.), Ян Пацкоўскі (20 дзес.). Фальварак Залессе быў уласнасцю Ганны Корзун — разам з Качановам 122 дзесяціны²¹.

У Залесці Ветрынскай воласці Лепельскага павета ў 1905 г. акрамя названых вышэй Эпімахаў-Шыпілаў мелі зямельную ўласнасць рыма-каталіцкага веравызнання шляхціцы Доўмонт Іосіф Тэлесфоравіч, Корзан Ядвіга Станіславаўна, Навіцкі Антон Фаміч (был. Мяніцкай Тэафілі Міхайлаўны)²².

Сёння ж у Лепельскім раёне ў Баброўскім с/с захаваліся дзве вёскі Залессе: адна — у саўгасе “Баброва”, другая — у саўгасе “Бароўка”.

З лёгкай рукі першага біёграфа Б. Эпімаха-Шыпілы вядомага беларускага асьветніка Адама Станкевіча месцам нараджэння Браніслава Эпімаха-Шыпілы называюць фальварак Будзькаўшчына Лепельскага павета (чамусьці Я.

¹⁹ Землевладение и землевладельцы Витебской губернии в 1905 г. Витебск, 1907. С. 274. № 384.

²⁰ Список населенных мест Витебской губернии. Витебск, 1906. С. 185.

²¹ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1892. T. 14. S. 39.

²² Землевладение и землевладельцы Витебской губернии в 1905 г. С. 264, № 71; С. 266, № 120; С. 268, № 196.

Рапановіч у сваім слоўніку назваў населеных пунктаў Віцебскай вобласці называе яе Буцькаўшчынай у Бабыніцкім с/с Полацкага раёна, хоць правільна пісаць з -дз-, бо назва вёскі пайшла ад прозвішча Будзька). На 1905 г. ёсьць аж два сведчанні пра ўладальнікаў Будзькаўшчыны Лепельскага пав. Паводле першай крыніцы маёнткам Будзькаўшчына валодалі Сушынскія (534 дзесяцін.), у 1616 г. належала Козікам, ад якіх перайшла да Мяніцкіх²³. Паводле другой крыніцы больш поўна апісваюцца землеўладальнікі Будзькаўшчыны: Вейтка Іосіф Фадзеевіч, Саліньяк Ксенія Клаўдзіеўна, Сушынскі Лявон Данатавіч. Паштовым адресам для першых двух ўладальнікаў было мястэчка Ветрына, а апошняга — Варонеч²⁴.

У савецкі час (1926) пісалася, што Браніслаў Эпімах-Шыпіла нарадзіўся ў в. Будзькаўшчына Ветрынскага раёна Полацкай акругі, што бацька яго займаўся гаспадаркай, апрацоўваючы невялікі палетак зямлі, прыкладна 10 дзесяцін²⁵. Як пісаў у 1924 г. беларускі грамадскі дзеяч і пісьменнік Зміцер Жылуновіч, часы рэвалюцыі 1917 г. засталі праф. Б. Эпімаха-Шыпілу аднаго, без радні і пляменнікаў, якія ўвесь час жылі ў яго. Адны паўміралі, другія раз'ехаліся²⁶.

Сам Браніслаў Эпімах-Шыпіла не пакінуў пасля сябе дзяцей. Яго другі брат Баліслаў нарадзіўся 21 мая 1861 г. у Залессі, жыў у маёнтку Варонічы Лепельскага пав. Трэці брат Уладзіслаў Юліян (16.02.1864 – 6.05.1914), здаецца, меў трое дзяцей. Адзіная малодшая сястра Браніслава Ігнатавіча — Валерыя (1868–1961) выйшла замуж за Івана Гагалінскага, мела восьмёра дзяцей, і яе нашчадкі вядомы да сёння.

Калі ўдасца адшукаць генеалагічнае дрэва роду Эпімахаў-Шыпілаў, якое склаў сам прафесар, выявіць новыя друкаваныя і рукапісна-архіўныя матэрыялы, то, можа, удасца звязаць пакуль не зусім звязаныя пакаленні Эпімахаў і Шыпілаў у адзін радавод — з XV да XX ст. Тут падамо найбліжэйшых родзічаў славутага прадстаўніка роду Эпімахаў-Шыпілаў. Хоць Эпімахі (Апімахі, Опімахі, Апімаховічы, Епімахавы, нават Епімашкі) і Шыпілы і сёння жывуць у розных месцах у Беларусі, Украіне, Расіі, ды мала хто з іх ведае свае карані. Праўда, некаторыя з Шыпілаў сцвярджаюць, што сапраўды пісаліся Эпімахамі-Шыпіламі. Далейшы і глыбейшы радаводны пошук, я думаю, дасць з цягам часу і новыя знаходкі, высветліць роднасныя і радаводныя адносіны. Заклікаю Шыпілаў і Эпімахаў іх каго іншага адгукнуцца і напісаць мене ў Мінск (220116, Мінск, а/с 59, тэл. 270-62-39).

²³ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 15a. S. 265.

²⁴ Землевладение и землевладельцы Витебской губернии в 1905 г. С. 263, № 23; С. 272, № 315; С. 273, № 349.

²⁵ Скарыніч. Мн., 1991. Вып. 1. С. 146.

²⁶ Савец. Беларусь. 1924. 25 снеж.

Аляксей Каўка (Масква)

ПОСТАЦЬ ЭПІМАХА-ШЫПІЛЫ І ТРАДЫШЫ БЕЛАРУСКАГА АСВЕТНІЦТВА

Снежаньскім надвячоркам 1925 г. у памяшканні Інстытута беларускай культуры ладзіўся ўрачысты сход у гонар айчыннага кнігадруку. Старшынстваваў Аркадзь Смоліч, з аказійным рэфератам выступіў Мітрафан Доўнар-Запольскі. Трэцій віднай і дзейснай асобай на гэтай урачыстасці, паводле сціплай інфармацыі ў тагачаснай “Звяздзе” (1925. № 300), быў Браніслаў Эпімах-Шыпіла. Яму выпала адкрываць блюст слыннага Першадрукара, сказаць прачулае слова аб ім, аб векавечных набытках беларускай культуры. Было ў той кранальнай падзеі штосьці гістарычна-зnamяняльнае, шматзначнае. Беларусь вярталася на свае спаканвечныя нацыянальныя пущавіны, вяртала сваю дзяржаўную, культурную годнасць, імёны забытых прароکаў, клікала расцярушаных па свеце руплівых сыноў і дачок да супольнай узнаўленчай працы ва ўласным Беларускім доме. Мабыць, і ў асабістым лёсе піцерскага беларуса той момент вяртання ставаўся момантам ісціны, момантам нашай беларускай праўды, запавешчанай калісьці ў зыркіх радках яго славутага земляка-палачаніна: “...також и людие, где зродилися и ускормлены суть...” Хаця менавіта праз гэтую самую сутнасць — ахвярнае слугаванне Бацькаўшчыне, люду паспалітаму, беларушчыне — аўтар першай “Беларускай хрэстаматыі”, прадаўжальнік-узнавіцель Скарынавай выдавецкай справы змушаны будзе, пяццю гадамі пазней, выпіць горкую чашу выгнанніка-беспрытульца. Каб з надыходам новага, пэўна ўжо неабарачальнага, Адраджэння Беларусі вярнуцца сюды назаўсёды. Вярнуцца легендарнай і неўміручай постаццю нацыянальнай гісторыі, несамавітай праявай плённнага і нязломнага Беларускага творчага духу.

Біографічныя нарысы, манаграфічныя працы, “шыпілаўскія” старонкі ў сучасных энцыклапедычных, навукова-папулярных і вучэбных выданнях, нарэшце, першыя (пэўна, не апошнія) чытанні на ўгодкі Браніслава Іgnатавіча (Ветрына, 1999, верасень) — усё гэта разам сведчыць аб канстытуяванні на абсягах гуманістыкі асобнай даследчыцкай дзялянкі — шыпілазнаўства. Гэтымі ж, “шыпілазнаўчымі”, меркаваннямі выкліканы наша спроба асэнсавання адметнасці ролі і месца яшчэ аднаго Палачаніна ў беларускім гісторыка-культурным развіцці.

Найперш канцэптуальнаага, сінтэзуючага падыходу да пытання вымагае разнапрофільны, энцыклапедычны характар яго творчай асабовасці — дзеяча культуры, выдаўца, фалькларыста, мовазнаўца, рэлігійна-свецкага рупліўца, калі з большага вызначыць спецыялізацыю Б. Эпімаха-Шыпілы паводле

бібліяграфічных даведнікаў. Да гэтага пераліку ад сябе таксама дадам адно-другое канкрэтнае азначэнне дзеля большай паўнаты шыпілавага аблічча: збіральнік літаратурных рукапісаў, бібліяфіл; дарэчы, з яго эксплібриса мастак А. Тычына ў спецыяльнай кніжачцы, выдадзенай у 20-я гг., пачынаў агляд нацыянальна-выяўленчай традыцый ў дадзеным жанры. Але з вузкага навуковага гледзішча даробак яго даволі сціплы, нават малапрыкметны, хоць і не пазбаўлены арыгінальнасці (напрыклад, рэцэнзія на “Казкі і апавяданні беларусаў Слуцкага павету” А. Сержптуўскага — узор уніклівага лінвістычнага і мастацкага разгляду фальклорных матэрыялаў). У навукова-даследчым сэнсе здабыткі многіх яго сучаснікаў на беларусазнаўчай ніве намнога значнейшыя. Згадайма Ельскага, Сапунова, Раманава, Багдановіча, Доўнара-Запольскага, не кажучы аб філалагічным подзвігу Карскага. Нават у выдавецкай справе (суполка “Загляненіе сонца і ў наша ваконца”), уважанай праз доўгі час ледзь не выключна заслугай аднаго Шыпілы, даследчыкамі зроблены істотныя карэктывы. Так, на падставе грунтоўных росшукаў Юркі Туронка нядаўна вернута ў навукова-грамадскі кругабег падзвіжніцкая фігура Вацлава Іваноўскага, фактычна галоўнай дзеючай асобы ва ўзнаўленні беларускіх кнігадрукарскіх традыцый. Хаця і з прымяненнем Шыпілавай ролі ў зазначаным напрамку таксама цяжка пагадзіцца.

Паўстае, такім чынам, аб’ектыўная патрэба ў пэўным сукупным, аб’яднаўчым азначэнні-паняцці, якое найбольш адекватна адлюстроўвала бі рознабаковасць Шыпілавай дзеянасці, і, галоўнае, унікальнасць яго ўкладу ў культуратворчы працэс Беларусі. Нацыянальны асветнік — такім, мяркуем, і будзе найбольш сутнаснае, адпаведнае акрэсленне гэтай неардынarnай постаці. Не зашкодзіць, мабыць, і ўдакладненне разуметага намі ў дадзеным канкрэтным выпадку сэнсу асветніцтва як свядомай, мэтанакіраванай і паслядоўнай чыннасці дзеля нацыянальна-грамадзянскага абуджэння і кансалідацыі народа.

Менавіта з такога асветніцкага заангажавання адзінак на пераломе XIX—XX стст. зараджаецца, паволь і няўхільна шырыцца беларускі культурна-адраджэнскі, а следам і палітычны рух; паўстае, кансалідуецца наша нацыянальная творчая эліта, якая ў хуткасці адназначна паставіць і пачне развязваць адвечную праблему выбаўлення свайго народа з-пад каланіяльнага ярма, самастойнага паклікання беларускай супольнасці ў гісторыка-цывілізацыйным працэсе. Арганізатары, удзельнікі Першага Усебеларускага з’езда ў Мінску (снежань 1917), творцы трох Устаноўчых грамат і пракламатары Беларускай Народнай Рэспублікі 25 сакавіка 1918 г., закладальнікі адраджае-май беларускай дзяржава-насці... Мабыць, не адзін з іх, будаўнікоў новай, не-залежнай Беларусі, быў у свой час непасрэдна ці ўскосна працяты, наэлектрызаваны токамі высокага напружання Шыпілавай беларушчыны, спасці-гаў яго, часам першыя ў жыцці і вызначальныя ўрокі беларускай мовы, беларускай культуры, уласнага нацыянальнага гонару. А маладая літаратура нашаніўскага часу і ўвогуле нашаніўства як усебеларускі асветніцкі рух?! Прозвішча Эпімаха-Шыпілы ў гэтым кантэксьце прамаўляеца гэтак жа дас-

тойна, як імёны Івана і Антона Луцкевіча, Аляксандра Уласава, Вацлава Ластоўскага. Нават тыя, часцей урыўкавыя звесткі, згадкі, што дайшлі да нас і дапаўняюць жыццяпісы, дамалёўваюць партрэты многіх пісьменнікаў, дзеячай-нашаніўцаў — Янкі Купалы, Цішкі Гартнага, Яўгена Хлябцэвіча, Браніслава Тарашкевіча, Клаўдзія Дуж-Душэўскага, Паўліны Мядзёлкі, Язэпа Сушынскага, Марыі Галубянкі, Рамуальда Зямкевіча, Язэпа Драздовіча, Тамаша Грыба, Хведара Чарнушэвіча, Паўла Каравайчыка — утвараюць у сукупнасці даволі ўражальнае прадстаўленне аб інспіруючай, кансалідуючай ролі Эпімаха-Шыпілы, гэтага ці не першага, дэ-факто, беларускага прафесара ў нацыянальным, інтэлектуальным сталені нашай творчай, студэнцкай, работніцкай моладзі ў дарэвалюцыйным Пецярбургу. Пра ўсё гэта падрабязна і займальна распаведзена ў знакамітых кніжачках Рыгора Семашкевіча. Яго духовая прысутнасць, дабрадзейны ўплыў на адраджэнскі рух не аблізуваўся межамі Шыпілавай кватэры, “беларускага штаба” над Нявой, на 4-й Васільевавостраўскай лініі.

Чакаюць сваіх даследчыкаў пакуль што малазнаныя або цалкам “нямыя” старонкі Шыпілавых сувязей з віленскім беларускім асяродкам, з кірауніцтвам “Нашай нівы”, з “Беларускай кнігарні” у Вільні і г. д.¹, а таксама яго асаўстых і творчых контактаў з вучонымі-беларусазнаўцамі.

Але ці не першым сярод шыпілаванаўцаў, хто з грунтоўнай гістарычнай абсяжнасцю і глыбінёй прыгледзеўся да гэтай постаці, быў вучань і духоўны гадунец Эпімаха-Шыпілы ксёндз Адам Станкевіч, які падкрэсліў сярод іншага першачароднае неацэннае значэнне свайго настаўніка з рыма-каталіцкай Духоўнай акадэміі ў нацыянальным самаусведамленні будучых паstryраў, у беларусізацыі царкоўнага жыцця на Беларусі. Яму, Станкевічу, належыць і алагульнюючае, мяркуем, слушнае асэнсаванне Шыпілавай асветніцкай працы, суадноснай з нацыянальным подзвігам аўтара “Дудкі беларускай”: Францішак Багушэвіч — першатворца беларускай нацыянальнай ідэалогіі, Браніслаў Эпімах-Шыпіла — пераўтваральнік яе ў практычнае жыццё беларусаў².

¹ Прынамсі, прывітальная рэмарка М. Багдановіча “Паклон п. Шыпіле — пазнаёмліся ў Вільне” (з ліста ў рэдакцыю “Маладой Беларусі” 27.11.1911) для наших разважанняў даволі істотная.

Пра неаднаразовыя візіты Эпімаха-Шыпілы ў рэдакцыю “Нашай нівы” і ў час адvezіна роднага Залесся на Полаччыне згадвала Канстанцыя Буйло ў размове з аўтарам гэтых радкоў. Не абмінou прафесар маладую паэтсу, калі тая працавала ў Полацкай беларускай кнігарні (1914). Браніслав Ігнатавіч выказаў сваё ўзрушэнне зборнікам “Курганныя кветка”: вершы з яго, маўляў, ён неаднойчы цытуе на сваіх лекцыях, з лёгкім жартам пераказаў ўражанне аднаго са слухачоў: мяркуючы па сіле лірычнага пачуцця ў вершах, аўтарка, відаць, перажыла не адну любоўную драму. “Вой! — смеючыся, рэагавала Буйлянка. — Скажыце вашым студэнтам, што я яшчэ ні разу не цалавалася з хлопцамі”. І, вытрымаўшы паўзу, зайдважыла: “Ну што я тады значыла — дзяўчо, захопленае вершамі?.. А тут, бачыце, “сам Шыпіла” наведаў мяне, гэтак прачула пагаварыў. Такое не забываеца”.

² Станкевіч А. Прафесар Браніслаў Эпімах-Шыпіла: З яго жыцця і працы. Вільня, 1935. С. 23.

Што датычыцца асветніцтва — сталай тыпалагічнай дамінанты беларускай адраджэнскай і вызвольнай традыцыі, варта мець на ўвазе гісторычнае месца Эпімаха-Шыпілы як пераемніка і, адначасова, наватара зазначанай традыцыі. У першым выпадку сын збяднелага, праўдападобна, спаланізаванага мясцовага шляхціца, набыўшы універсітэцкі дыплом кандыдата гісторыі і філаглогіі, пачынае доўжыць асветніцкую працу сваіх папярэднікаў, т. зв. краёвых, або беларуска-польскіх (“літвінскіх”) дзеячаў. У другім — пераадольвае ўласцівае ім нацыянальна-культурнае, моўнае раздваенне (паміж Літвой-Беларуссю і Польшчай, паміж беларушчынай, “літвінствам” і польскасцю) і, зрабіўшы адназначна беларускі выбар, дзейнічае ва ўсім, кіруючыся выключна нацыянальнымі інтарэсамі сваёй радзімы-Беларусі. Дарэчы, пры ўсёй гісторычнай значнасці творчых набыткаў літаратораў, асветнікаў-краёуцаў — прадвеснікаў, а здаралася, і непасрэдных будзіцеляў беларушчыны, беларускага духу (Дунін-Марцінкевіч, Каліноўскі) варта памятаць пра неадольныя вярыгі нашых “блудных” сыноў, якія ўчэпіста трymаліся іх, назаўсёды застаючыся на “польскім” беразе. Прывклад Адама Кіркора, ці не апошняга, абок А. Ельскага, з ліку буйнейшых нашых асветнікаў-краёуцаў у гэтых адносінах вельмі паказальны. Вось як ён тлумачыць нацыянальны, відавочна, і свой, выбар мясцовай спаланізаванай шляхты ў сваёй апошняй фундаментальнай працы пра Літву, Беларускае Палессе: “К коренным жителям этой области следует также причислить и поляков. Польских выходцев, переселенцев из собственно Польши здесь немного”. Але, “коль скоро многие белорусы и литовцы усвоили себе польскую национальность, польский язык и во многом (хотя и не во всем) польские нравы и обычаи, наконец, коль скоро сами себя называют поляками, то не только с этнографической, но и с нравственной точки зрения мы не имеем никакого права называть их иначе”³. З той самай іншапляменнай “званіцы”, у далёкім Кракаве, дзе правёў рэшту жыцця наш прапаведнік Літвін, вельмі замglёнай, амаль безнадзейнай бачылася яму гісторычная перспектыва зацята русіфікемага ўладамі краю, у духоўны падмурak якога лягла не адна і яго цагліна: “Беларус болей не ўбачыць працы сваёй у друку. Гукі роднай яму мовы не загуучаць нават у царкве. У школе, цяпер ужо масавай, навучаюць па-расійску. Беларусь як асобнае, адно з старэйших славянскіх плямён асуджана на смерць”⁴.

Пэўна рупнаму бібліяфілу-беларусазнаўцу, будучаму сузаснавальніку суполкі “Заглянє сонца і ў наша ваконца” былі добра вядомы Кіркоравы працы і павучальны выдавецкі досвед, магчыма, і працытаваныя вышэй радкі мроіліся, так ці інчай, у думках маладога Шыпілы, калі аднойчы сваёй вынашанай і перажытай літаратурна-збіральніцкай задуме ён надасць дакладнае, хоць для таго часу не зусім звыклое акрэсленне: “Беларуская хрэстаматыя… Піцярборак. 1889”. Наўрад ці задумваўся ён тады над эпахальнасцю зробле-

³ Живописная Россия… СПб., 1882. Т. 3; рэпринт. Мн., 1993.

⁴ Kirkor A. O literaturze pobratymczych narodów słowiańskich. Kraków, 1874. S. 55.

нага кроку на шляху айчыннага асветніцтва, нацыянальнага самапазнання наогул: *ад краёвасці — да нацыянальнасці, ад рэгіяналізму — да беларускасці.*

Натуральна, у сваіх свядомых беларускіх пачынаннях Шыпіла не быў адзінокім. Да вяртання на родную глебу, да беларускага самавызначэння клікалі аўтары літаратурна-мастацкіх і навуковых тэкстаў, якія на зыходзе XIX ст. ўсё часцей “прамаўлялі” з палос мясцовага рускага друку (“Мінскі листок”, “Вітебскіе губернскіе ведомості”), кружылі ў рукапісах па шляхецкіх засценках, сярод нашых студэнцкіх зямляцтваў у Маскве, Кіеве, Пецярбургу. Як, напрыклад, вось гэтыя, працятыя гарачым духам будзіцельства паэтычныя радкі невядомага аўтара — сучасніка Багушэвіча і Гурыновіча (нідаўна Г. Запартыка і Я. Янушкевічам яны абнародаваны як дапушчальна А. Абуховіча):

Узвіся ўгору, мой саколе!
Глянь, што робіцца на доле.
Глянь ты, браце, вокам сонца
На родненкі край бясконца.

Як высока ключаць гусі —
Так да нашай Беларусі,
Адарваўшыся ад беды,
Завярнуцца ўсе суседы,

Так, як колісь прыхадзілі —
Хлеб ламалі і мёд пілі.
Па-бацькоўскім абычую
Будзем ставіць хату з kraю —
Лад завесыці у ёй трэба...⁵

Родны край, беларускай хата — узнёслыя сімвалы, а разам — зямныя рэаліі новага часу, у якім не аднаму з ліку краёвых “палякаў” або “захоўнірусаў” даводзілася моцна задумвацца, перш чым рашуча, безаглядна адштурхнуцца ад чужога берага ў напрамку роднай Беларусі. Далёка не кожны адважваўся ці проста даспіваў да падобнага выбару. Павучальны ў гэтых адносінах лёс другога нашага “літвіна” (бо і так сябе не раз называў), але з іншага, расійскага боку, Міхаіла Каяловіча; свой жыццёвы і вельмі плённы ў творчых адносінах шлях ён давяршшы фактычна на процілеглым ад Беларусі, беларускага адраджэння беразе, засцерагаючы грамадскую думку Расіі ад паўстаючага “белорусскага сепаратизму”.

Але і тым, хто свядома ступаў на Беларускі шлях, было таксама няпроста і нялёгка перадусім па прычыне афіцыйнай падазронасці і варожасці да адраджэння самастойнай беларускай культуры. Толькі цвёрдая вера ў адраджэнскую ідэю ратавала ад песімізму, падштурхоўвала да дзеяння — насуперак неспрыяльнym абставінам. Штосыці падобнае адбывалася з нашым сту-

⁵ Літ. і мастацтва. 1997. 26 верас.

дэнтам у Кіеве, будучым знакамітым гісторыкам Мітрафанам Доўнар-Запольскім; яго лісты ў Пецярбург, да этнографа Я. Ляцкага — бясцэнная крыніца і пра акалічнасці беларускага асветніцтва, і, яшчэ важней, пра асабовы пачатак у нялёгкай справе. Так, у адным з лістоў (другая палова 1891 г.), абронтоўваючы неабходнасць беларускай перыёдыкі, ён, па сутнасці, дае разгорнутую фармулёўку галоўнай асветніцкай задачы: “...чтобы, по крайней мере, указать дорогу другим, чтобы выполнить желание массы интеллигентных белорусов, жаждущих видеть на родном языке письменность, чтобы на конец и простолюдину дать хоть одну-две порядочные книжки для чтения на родном языке, а не на “польском”. Нужно стоять [...] с твердой верой в будущее. [...] мы, белорусы [тут і далей курсіў наш. — A. K.], даже не совсем бедны в литературном отношении: кроме Марцинкевича, имеющего немало читателей, которого сочинения расходятся в массе рукописей среди разных слоев населения, Яна Чечота и др. у нас ходит по рукам много рукописных безымянных виршей; они указывают на известные погребности”⁶. Двумя гадамі пазней, звяртаючыся да таго ж самага адрасата, Доўнар-Запольскі з горыччу прызнаеца ў марных спробах наладзіць у Кіеве друкаванне беларускіх кніжак (“цензура не пустыла”) і адначасова інфармус аб выданні кнігі на беларускай мове ў Маскве (мабысь, перакладу гаршынаўскага “Сыгналу”). Ляцкі, па ўсім мяркуючы, больш песьмістычна, а магчыма, і абачліва, з службова-кар’ерных меркаванняў, глядзеў на беларускую справу, прынамсі, не выказваў адпаведнага гарэння. “До нашей милой Беларуси здесь никому и дела нет, — чытаем у яго лісце з Пецярбурга ў Кіеў да Доўнар-Запольскага, датаваным 26 сакавіка 1894 г., — для общества Белоруссии некая еврейско-польская страна или *quelque chose dans ce genre*” [штосьці ў гэтым духу. *фр.*]⁷. Можна толькі пашкадаваць, што і яго, Ляцкага, даволі абяцаючыя беларускія пачынанні спыніліся на пачатковым, “этнаграфічным” этапе; агромністы патэнцыял адранага літаратора, выдаўца быў цалкам аддадзены рускай культуре.

Памыліўся Ляцкі і ў сваім меркаванні наконт татальнай абыякавасці да любай Беларусі. Прыкладна ў тым самым часе ў горадзе над Нявой, у асобе сціплага памочніка бібліятэкара універсітэцкай бібліятэкі вызначаеца сваім светапоглядам, настроем чалавек, які не перастае шукаць і знаходзіць аднадумцаў і спадзвіжнікаў у сваім выбары. Не ведаем, ці выпала тады Элімаху-Шыпіле, а пра яго размова, выйсці на контакт з аўтарам цытаваных вышэй лістоў (адасобленасць, не скардынаванасць дзеянняў, вольнае-міжвольнае саматужніцтва — не найлепшая, на жаль, спадчынная рыса беларускага руху, якая скроў каштавала і каштует яму нялічаных стратаў, аддаляючы ад запаветнай мэты). Але вось Шыпілаў ліст у Маскву ад 6 жніўня 1891 г. да вядомага

⁶ М. В. Довнар-Запольский — Е. А. Ляцкому / Публ. С. И. Михальченко // Архівы і справаводства. 1999. № 4. С. 41. Аўтар выказвае падзяку В. Скалабану за перададзеную ксеракопію гэтай публікацыі.

⁷ Тамсама. С. 45.

бібліяфіла П. Шыбанава з просьбай даслаць накладным плацяжом тры экз. выдадзенай там кніжачкі “Сыгнал”⁸. Кожная дэталь, драбніца ў гэтым пісьме для даследчыка каштоўная, інфарматыўная, уключна з лічбай тры. Зразумела, адзін асобнік — для асабістай бібліятэкі па беларусазнаўству, якую з пераездам на радзіму (1925) ён падорыць Інстытуту беларускай культуры ў ліку пяці тысяч друкаваных адзінак унікальнага кнігазбору! Другі, трэба меркаваць, ва ўніверсітэцкое кнігасховішча, на закладзіны беларускага фонду. А каму трэці? Пэўна для кагосьці з землякоў — шчырых або патэнцыяльных рупліўцаў беларушчыны. Магчыма — для віцябліяніна Аляксея Сапунова, нястомнага адкрывальніка беларускіх старажытнасцей — у эвалюцыі яго ад “заходнерусізму” да беларускасці Эпімаха-Шыпіла адыграў далёка не апошнюю ролю⁹. Недзе ж ён расстараецца (хутчэй за ўсё ад самога аўтара) і дашле ў Віцебск Сапунову (1894) Багушэвічу “Дудку беларускую”, “как запрещенную здесь”, і таму будзе налягаць на абачлівасці ў абыходжанні з “крамольным” творам¹⁰.

У асяні Шыпілавага зацікаўлення трапляе яшчэ адна кроўная яго беларусазнаўчай неабываекавасці постаць — Еўдакім Раманаў. Спавядальнае прызнанне аўтара ў прадмове да першага выпуску слынных “Беларускіх зборнікаў”, верагодна, перагуквалася з патаеннымі думкамі-парываннямі і Эпімаха-Шыпілы: “Больно стало белорусскому моему сердцу такое незнакомство ученых с моим родным языком и, зная бедность литературы белорусской, принялся я за собирательство”¹¹. З Шыпілавага ліста да Раманава ад 12 мая 1896 г. даведаемся пра некаторыя новыя, дасюль невядомыя дэталі з жыцця абодвух рупліўцаў, уключна з творчай лучнасцю паміж імі¹². Так, Браніслаў Ігнатавіч паведамляў пра дасылку свайму земляку, па яго просьбе, славянскага імяслова Мірошкіна дзеля задуманага ім слоўніка ўласных беларускіх прозвішчаў: “Если это так, — чытаем у лісце, — то Вы этим предвосхитили мою мысль, с которой я издавна носился и всё собирался приступить к составлению подобного словаря; но теперь я должен уступить Вам как лицу более компетентному в этом деле и ближе стоящему к белорусскому народу”. Далей даведаемся аб падрыхтоўцы Шыпілай да друку (“приготовляемая мною к изданию”) рукапісу так званай “Полацкай рэвізіі” XVI ст. (пазней, у 1905 г., выдадзенай І. Лапо), а таксама пра падараваныя яму раней аўтарам

⁸ Скарыніч. Mn., 1991. Вып. 1. С. 142–143.

⁹ Гл.: Хмельницкая Л. В. Эволюция взглядов А. П. Сапунова на проблему самоопределения белорусов // Русь – Литва – Беларусь: Проблемы национального самосознания в историографии и культурологии: По материалам Международной научной конференции, посвященной 90-летию со дня рождения Н. Н. Улащика (Москва, 31 января 1996 г.). М., 1997. С. 120–129.

¹⁰ Таксама. С. 124.

¹¹ Романов Е. Белорусский сборник. Киев, 1886. Вып. 1–2. С. 3.

¹² Ксеракопія аўтографа Е. Раманава (з архіва Расійскай акадэміі навук у Санкт-Пецярбургу), без сігнатуры, у асабістым архіве аўтара артыкула.

4 і 5 выпускі згаданых раманаўскіх зборнікаў. З той жа самай крыніцы стаецца вядомым яшчэ адзін пазнейшы Шыпілаў адрес у Пецярбургу: Забалканскі праспект, д. 47, кв. 23.

Не спыняе наш патрыёт збірання беларускіх твораў; толькі частка з іх увойдзе ў згаданую ўжо “Хрестаматію”, змест якой падрабязна разгледжаны літаратуразнаўцамі¹³, і паўтарацца тут няма патрэбы. Але ў гэтай збіральніцкай калекцыі, у значнай частцы для нас незваротна страчанай, знаходзіцца адзін невялічкі, у адну старонку беларускай лацінкі тэкст, без назвы, з подпісам у канцы “Пераклаў з польскай Антось Дурны” (псеўданім М. Фальскага). Змест перакладу (з тэксту вынікае, што гэта апавяданне С. Жэрэмскага “Да свайго Бога”) вельмі блізкі беларускім рэзільям, звязанным з прымусовым навяртаннем нашых уніятаў у казённае праваслаўе, і выразна перагукваецца з паэтычным абагульненнем праблемы ў Багушэвічавым вершы “Хрэсьбіны Мацюка”, хаця ў польскага пісьменніка яна прадстаўлена яшчэ з больш вострым, драматычным напружаннем. Варта, мяркуем, узнавіць гэтыя пякучыя радкі з польскай (у пэўным сэнсе і беларускай) мартыралогіі ў змаганні за сваю рэлігійна-нацыянальную тоеснасць:

“Білі гэтага Лявона нагайкамі да смерці ўшасцёх: адзежу здзерлі, начальнік шпорамі шкуру на спіне падзёр, голага, паміраўшага ў снегу, у крыві сваёй ляжачага рукамі дзёр, крычучы “падпішаш”. Не памагло і гэта.

— Ні... ні,— стагнаў той.

Як паміраў ужо, падняць з зямлі прыказаў [начальнік], перад сабой паставіць і пытаў — “ты рускі?!”

— Не, паляк, на польскай зямлі радзіўся.

Так і [усвёрк] шэпчуцы — не, не, не...

Толькі як унучку Хвэлькі біць пачалі, ня вытрымаў Хвалюк: падпісаў і сваю душу, і унучкі на благую веру”¹⁴.

Цяпер — пра выдаўцеўскую, вядучую дзялянку на Шыпілавым асветніцкім палетку. Зноў жа няма сэнсу паўтараць добравядомыя звесткі з дзеянісці суполкі “Загляне сонца і ў наша ваконца”, рупліва сабраныя, прааналізаваныя ў грунтоўнай працы Сцяпана Александровіча “Пуцявіны роднага слова”. Важкім, у пэўным сэнсе наватарскім абагачэннем гэтай жа тэмы паслужыла манографія Ю. Туронка “Вацлаў Іваноўскі і адраджэнне Беларусі”. У кнізе, акрамя ўсяго, раскрыта вядучая арганізатарская, раней недаацэненая, часам цалкам замоўчаная роля Іваноўскага ў наладжванні беларускага кнігадрукавання на пачатку XX ст.

Але пры чытанні месцамі складвалася такое ўражанне, што рэабілітацыя заслуг галоўнага героя ў кнізе адбылася за кошт памяншэння ролі Эпімаха-

¹³ Семашкевіч Р. М. Беларускі літаратурна-грамадскі рух у Пецярбурзе (канец XIX – пачатак XX ст.). Мн., 1971. С. 46–58; гл. таксама спецыяльны артыкул І. Багдановіч у гэтым зборніку.

¹⁴ Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. Ф. 66, вол. 1., адз. зах. 1001.

Шыпілъ як дзейснай і сімвалічнай фігуры ў гэтай справе¹⁵. Хаця гэтай ролі ні сам Шыпіла, ні яго сучаснікі-паплечнікі не абсалютызоўвали¹⁶. Дастаткова згадаць Купалу, які ў лісце да Л. Клейнбарта ад 11 студзеня 1929 г. адносна суполкі заўважыў, а фактычна збалансаваў заслугі абодвух: “...во главе... стояли В. Ивановский и Б. И. Эпимах-Шипилло”¹⁷. Урэшце на карысць такога азначэння працуе і Туронкава меркаванне аб tym, што і той і другі вылучаліся “вялікай працаўітасцю, прычым энергія і прадпрымальнасць першага станоўча спалучалася з эрудыцыяй і ўніклівасцю другога”¹⁸.

Гістарычна ж гледзячы на пытанне, варта браць пад увагу не толькі судноснасць асабістага ўкладу паміж дзеячамі, але і вынікі, культуратворчыя паследкі іх супольных пачынанняў. А яны былі даволі ўражлівыя: 38 назваў кніг агульным тыражом звыш 100 тысяч экземпляраў, некаторыя ж выданні пад эмблемай “Загляне сонца і ў наша ваконца” выходзілі ў колькасці 4300 экз., — лічба “зайдросная” для беларускай кнігі і на сыходзе веку (хоча ад гэтай парадаксальнай з’явы, наўрад ці прадбачанай нашымі першымі выдаўцамі, можна толькі смуткаваць). Выдавецкі плён усіх беларускіх грамадскіх таварыстваў, што паўставалі ўслед за першай суполкай, — “Наша ніва”, “Наша хата”, А. Грыневіча, “Палаchanін”, “Мінчук”, “Саха”, Беларускае выдавецкае таварыства ў Вільні, “Лучынка” ў Мінску ... (усяго 13 аб’яднанняў), выглядае яшчэ больш унушальна: ад пачатку стагоддзя да 1917 г., паводле падлікаў С. Александровіча, — 245 кніг агульной колькасцю звыш паўмільёна асобнікаў. Вось калі па-сапраўднаму пачаў здзяйсняцца Скарэйнаў запавет: беларуская кніга сягнула да шырокага чытача — да чалавека простага, паспалітага. Ды з якімі імёнамі, думкамі! Багушэвіч, Купала, Колас, Багдановіч, Бядуля, Гарэцкі... Адвечная беларуская крыўда і прауда рушилі ў народ, прасвітляючы ацимрэлья сэрцы, “патаптаныя душы” тутэйшага люду падкаланіяльной Беларусі. “З’яўленне легальнаі кнігі на роднай мове, — падагульняе значэнне нашай кнігатворчай работы яе нястомны даследчык, — кнігі, якія, наўшце, атрымала грамадзянскія права, было вялікай грамадска-палітычнай

¹⁵ Слушна абвяргаючы спробы замоўчвання ролі В. Іваноўскага ў беларускім руху, даследчык, на нашу думку, сам не ўсцярогся ад пэўнай крайнасці. Так, пры выясненні фармальных абавязкаў у падзеле выдавецкай працы аўтар, па сутнасці, сутыкае між сабой гэтыя дзве фігуры, выдаючы, без конкретных на тое доказаў, за фальсіфікат цвярджэнне З. Жылуновіча аб чынным уздзеле Эпімаха-Шыпілъ ў заснаванні “Круга беларускай народнай прасветы і культуры” (1902–1904), аб чым, дарэчы, пісаў таксама М. Каспяровіч (Маладняк. 1927. № 6. С. 73–74).

¹⁶ “Я разам з некоторымі таварышамі заснавалі выдавецкае таварыства “Загляне сонца і ў наша ваконца”, — пісаў Эпімах-Шыпіла ў паказаннях 2 верасня 1930 г. пад час следства па справе так званага “Саюза вызвалення Беларусі”. Гл.: “Жывучы ў Беларусі, адчуваў сябе щаслівым...” / Публ. Н. Васілеўскай // Навіны Беларускай акадэміі науک. 1992. 29 мая.

¹⁷ Архіў Літаратурнага музея Янкі Купалы. Ф. НЭ, воп. 11 р-1, адз. зах. 2, арк. 62.

¹⁸ Turonek J. Waclaw Iwanowski i odrodzenie Białorusi. Warszawa, 1992. S. 68.

перамогай беларускага нацыянальна-вызваленчага руху, важнай заваёвай народа. [...] Друкаванае слова на роднай мове не толькі садзейнічала паскоранаму развіццю беларускай літаратуры, значэнне яго значна шырэй: беларуская кніга замяніла народу школу і падручнік”¹⁹.

Значная роля Эпімаха-Шыпілты таксама ў кансалідацыі, нацыянальным усведамленні беларускай моладзі. Яго чыннасць у гэтым напрамку, чулае духоўнае і матэрыяльнае апякунства над маладым падлескам — гэта, апрача ўсяго, яскравы, у нацыянальнай гісторыі першы на свой лад вопыт знясення дэмаркацыйнай мяжы паміж рознымі, даволі адчуvalьнымі сацыяльнымі, канфесійнымі перагародкамі, утварэння згуртаванай агульнабеларускай сябрыны пад супольным адраджэнскім сцягам. Зразумела, у гэтай справе не трэба перабольшваць, тым болей спрошчваць яго заслугі, прыпісваць яму тое, чаго не было. Ён не быў “фактычным кіраўніком” беларускага навукова-гуртка ва ўніверсітэце, не ўдзельнічаў у якасці акцёра ў пастаноўцы Купалавай “Паўлінкі”²⁰, не танчыў на піцерской сцэне разам з артыстамі Ігната Буйніцкага і г. д. Дарэшты загружаны службовымі абавязкамі, у 1912 г. бібліятэкар, пазней загадчык філалагічна-лінгвістычнага аддзела універсітэцкай бібліятэкі (тут зноў няўцягнае жаданне некаторых аўтараў “падвысіць” яго да пасады “фактычнага дырэктара”²¹), выкладчык грэчаскай і лацінскай мовай у духоўных вучэльнях ды і наогул паводле тагачасных афіцыйных мерак асоба рэспектабельная — ён не мог, не меў часу на арганізацыйна-выканаўчыя клопаты (за пэўным выключэннем удзелу ў выдавецкай суполцы). Ды і патрэбы такой не было — падмяняць ці кіраваць за ўсіх; асветніцкі рух на кожнай дзялянцы вылучаў сваіх лідэраў, арганізатарап. Словам, дасведчанаму, мудраму “начальніку” “беларускага штаба” (як бы не здавалася цяжкастасавальны гэтая “войсковая” метафора да лагоднага клапатлівага гаспадара кватэры на 4-й Васільевавострайской) не выпадала асабіста рышь траншэі або мітусіцца на перадавой падобна штабному генералу, недарэчна скочанаму куляй, з аднайменнага абрэзка М. Гарэцкага. Ва ўсіх беларусаворчых задумах, здзяйсненнях у Пецярбургу і не толькі, найперш лічылася думка, парада Шыпілы, яго асабістая інтэлігентнасць, матэрыяльная дапамога, урэшце, Шыпілаў прэстыж эрудытата-паліглота ў акаляючым навукова-грамадскім асяроддзі, аб чым пазней напіша ў сваіх успамінах выпускнік універсітэта, вядомы арабіст I. Крачкоўскі.

¹⁹ Александровіч С. Пуцявіны роднага слова: Праблемы развіцця беларускай літаратуры і друку другой паловы XIX – пач. XX ст. Мн., 1971. С. 165.

²⁰ Менавіта ў гэтай ролі прозвішча Б. Эпімаха-Шыпілы (мабыць, зблытае з імем яго брата Уладзіслава) упамінаецца ў “Гісторыі культуры Беларусі” Л. Лыча, У. Навіцкага (Мн., 1996. С. 147).

²¹ Ад спакуслівага перабольшшання не ўсцярогся зазвычай дакладны У. М. Конан у пасляслоўі да кнігі Ю. Гарбінскага “Беларускія ролігійныя дзеячы XX стагоддзя” (Мн., 1999. С. 687).

Менавіта такую, інспіруючу ролю Эпімаха-Шыпілы ўдзячна пасведчваюць беларускія студэнты-гурткоўцы Пецярбурскага юніверсітэта ў выдаўленай друкам справаздачы аб выніках работы за 1912 г.: “...сердично содействуя научному изучению белорусского народа, даёт справки, интересующие студентов, по вопросам белорусской литературы и языка, оказал содействие в организации белорусской библиотеки кружка, за что и за всегда его душевное внимание к белорусам бюро выражает ему “как сердцу Белоруссии свою признательность”²².

Пра гасцінны, творчы дух, нацыянальны каларыт Шыпілавай кватэры — першыя, разам з нашаніўскім, беларускія выдавецтва, бібліятэку, музей, хатнюю царкву сёе-тое напісана. Працытум адно малавядомае сведчанне ўдзельніка згаданага маладзёжнага віравання ў Шыпілавым “беларускім клубе” (яшчэ адно азначэнне):

“Яго праца ў Пецярбургу не прапала дарма і выгадавала шмат сведамых беларусаў. Не аднаго з нас ён апрануў у нашыя беларускія вопраткі, так як атрымаў ад яго і я сам. Была ў яго цэлая шафа скупленых беларускіх паясоў, кашуляў і нават жыгчак да кашуль, каторымі любіў наш бацька часта паходзіцца, калі дзе што новага здабыў дзеля свайго музею, у які ператварылася яго ўласная кватэра на Васілеўскім востраве. Хто ня быў у яго, той ня бачыў фігуры Хрыста, выразанай з дрэва на Беларусі, гаршкоў з гліны і вазаў у беларускім стылю. Ён знаходзіў і мастакоў, і артыстаў, спевакоў, сваіх ксяндзоў, настаўнікаў. Стараўся ў выданні “Грамагыкі” Тарашкевіча. У яго фактычна месціўся штаб новай Беларусі, як выдавецтва, так і маствацтва. У яго руках была сабрана бясцэнная беларуская бібліятэка, каторую, як пазней было чутна, спалілі бальшавікі...”²³.

Цяпер, з улікам усяго сказанага, можна зразумець духоўную насычанасць і прыщыгальнасць беларускіх сустрэч пад Шыпілавым дахам. “Я помню те длинные зимние вечера в Петербурге, — праз некалькі год засведчыць яшчэ адзін ўдзельнік тых сустрэч, падзвіжнік-адраджэнец Міхась Мялешка, імя якога вернута з забыцця Віталем Скалабанам, — когда в скромной квартире одного из виднейших представителей белорусского движения проф. Б. Шипилло собравшееся белорусское студенчество, полное жизни и веры, с пламенными порывами мечтало о лучшей доле своего угнетенного края. [...] Всё же и в тех тяжких условиях шла работа на народной белорусской ниве²⁴.

²² Белорусский научно-литературный кружок студентов С.-Петербургского университета: Отиск из отчёта о состоянии и деятельности за 1912 г. СПб., 1913. С. 14.

²³ M. Na zary Bielarskaha Adradženia: (Uspaminy sa studenckich časoi u Pieciarburhu) // Крыўіцкі съветач. (Мюнхен). 1946. № 11. С. 17. Не выключана, што асноўная частка Шыпілавага кнігазбору нароўні з іншай “нацдэмакій” літаратурай была знішчана ў 30-я гг. пад час рэпрэсій над людзьмі і кнігамі (гл., напрыклад, згадку М. Улашчыка пра спаленне беларускіх кніг у ваколіцах Мінска, каля тагачаснай Балотнай станцыі // Скарныч. Мн., 1993. Вып. 2. С. 58).

²⁴ М-о [Мялешка М.]. Забытый край // Вітебскій край. 1917. № 13. С. 4.

Але з усіх гэтых раздумаў-вызнанняў самымі знамянальнымі будуць шчырыя слова песьяра-прапорока Янкі Купалы, выказанныя ім у спавядальным лісце да Эпімаха-Шыпілы ад 28 верасня 1914 г. аб тым, што беларуская справа для паэта, пад той час ужо рэдактара “Нашай нівы”, “цяпер стала даражэй жыцця”²⁵. Гэта ж у Шыпілавым асяроддзі, уключна з чарняеўскім курсамі, на якіх выкладаў і Браніслаў Ігнатавіч, наш творца здзеяніць сваё амбітнае імкненне, якое чатырма гадамі раней упарты штурхала яго з Вільні ў Пецярбург: “...сябе загартаваць і адшліфаваць на службу беларушчыне і беларускаму грамадзянству”²⁶. Эпімах-Шыпіла, апякаючы Купалу, добра разумеў, прадчуваў і нязвыклую адоранаасць аўтара “Жалейкі”, і яго паслannіцкую ролю ў беларускім лёссе. Таму з надзвычайнай рупнасцю ставіўся да кожнага Купалавага радка, збярогшы, між іншым, рукапісы некаторых яго вершаў (“Перад вісельніем”, “Слугам алтарным”, “Мая малітва”, “Я не для вас, паны...” і інш.), апублікованых намнога пазней, у 1929 г. Вядома, свягло і цяпло Шыпілавай істоты не раз выкрасалі з Купалавай ліры трапяткое полым'я (тры вершы-прысвячэнні Браніславу Ігнатавічу). Ды ці толькі Купалавай? Перачытай-ма пранікнёныя лісты Цёткі да таго ж самага “пана прафесара”, паэтычнае прысвячэнне яму Ф. Чарнушэвіча²⁷, згадкі Якуба Коласа²⁸, Л. Клейнбарта, аўтара першай, на рускай мове, манаграфічнай працы аб новай беларускай літаратурэ²⁹. Многія іншыя, прамыя і ўскосныя сведчанні ўвідочніваюць у нашым дзеячы-асветніку перакананага, надзіва паслядоўнага падзвіжніка беларускай ідэі ў яго жыццёвым увасабленні.

Беларускае асветніцтва новага часу, як ужо зазначалася напачатку, мела у сваёй аснове выразна палітычную скіраванасць, абумоўленую гістарычнай мэтай канчатковага выбару краіны з-пад каланіяльна-імперскага дыктату, што адназначна было падкрэслена яшчэ ў XIX ст., у праграмных

²⁵ Купала Я. Зб. тв.: У 7 т. Мн., 1976. Т. 7. С. 447.

²⁶ Тамсама. С. 442.

²⁷ Чарнушэвіч Ф. Да сонца (Б. І. Эпімаху-Шыпілу) // Зажынкі. М., 1918.

²⁸ Гл. ліст. Я. Коласа да М. Шкапскай ад 9.05.1924. // Зб. тв.: У 14 т. Мн., 1977. Т. 13. С. 48. Цалкам магчыма, што па запрашэнню Эпімаха-Шыпілы малады Я. Колас у таварыстве з А. Рамановіч (у замужжы Зотовай) у 1907 г. адбыў экспкурсію з Вільні ў Пецярбург, дзе сярод іншага знаёміўся са стародрукамі ў адным з кнігасховішчаў. Гл.: Каўка А. Тут мой народ: Францішак Скарэйна і беларуская літаратурата XVI – пачатку XX ст. Мн., 1989. С. 224.

²⁹ Клейнборт Л. Молодая Белоруссия: Очерк современной белорусской литературы. Мн., 1928. С. 5, 170, 185, 233. Некалькі кранальных радкоў у кнізе прысвячаны самабытнаму лірыку Ф. Чарнушэвічу (чамусыці абыдзенаму ў бябібліяграфічным шасцітомніку “Беларускія пісьменнікі”), цікавых таксама “шыпілавскім” кантэкстам: “Без сомнения даровитее и Галубка, и Старого Власа Фёдор Чернушевич. На Федора Чернушевича еще в те годы, когда он печатался, обращал мое внимание не только Тишк Гартный, но и Янка Купала; Б. И. Эпімах-Шыпілло — собиратель белорусских рукописей, которые не могли увидеть свет по условиям того времени, — носился с мыслью издать сборник стихов поэта. Однако мысль его не нашла себе осуществления” (с. 169–170).

документах нарадавольніцкай групы “Гоман”. У кантэксце гэтай перспектывы лагічным будзе і асэнсаванне асветніцкай чыннасці Эпімаха-Шыпілы, сучучай пачынніям Беларускай сацыялістычнай грамады, пазнейшым палітычным праектам нашых дзеячаў-адраджэнцаў³⁰. Палітыцыя беларускага руху, прыспешаная драматычнымі падзеямі Першай сусветнай вайны, відаочным надломам тагачаснага імперскага ладу, патрабавала новых, адпаведных абставінам падыходаў і высноў у беларускім пытанні. На дадатак у Пецярбургу значна паширылася, актывізавалася беларуская дыяспара за кошт бежанцаў з краю, беларусаў-рабочых, вайскоўцаў і г. д. “Белорусские организации, — успамінаў пазней З. Жылуновіч, — устраивавшіе регулярные собрания на квартире проф. Эпімах-Шипіллы, стояли на точке зрения поражения России. Обсуждались планы будущего устройства Белоруссии, подготовительная работа по организации белорусских сил”³¹.

Магчыма, на адным з падобных сходаў і быў абмеркаваны Шыпілаў тэкст беларускай “Меморыі” на III канферэнцыя народаў Расіі ў Лазане (чэрвень 1916), з якім выступілі там дэлегаты ад Беларусі І. Луцкевіч, В. Ластоўскі. Напісаны па-французску (адначасова перакладзены на беларускую) і размножаны тыпографскім спосабам дакумент сцісла і пераканаўча даказваў гісторыка-культурныя, эканамічныя і палітычныя рацыі беларусаў “стаць гаспадарамі на сваёй уласнай зямлі” (“d’être maîtres sur notre propre sol”³²). Праз тры гады гэтая ж ідэя беларускага нацыянальна-дзяржаўнага самавызначэння яшчэ больш разгорнута і доказана будзе аргументавана ў навуковым трактаце і адначасова палітычным маніфесце М. Доўнар-Запольскага “Асновы дзяржаўнасці Беларусі” (1919; на беларускай, англійскай, нямецкай, польскай, рускай, французскай мовах).

Натуральна, з пачаткам самаўладкавання Беларусская дзяржава не праміне заручыцца досведам сваіх прадвеснікаў, праектантаў і архітэктараў з ліку навукоўцаў, пісьменнікаў, палітыкаў, дзеячаў-асветнікаў. Сярод пакліканых на Бацькаўшчыну да адраджэнскай працы будзе і Б. Эпімах-Шыпіла, які і ў Петраградзе, затым Ленінградзе, ужо пажытым чалавекам, асамотненым і аслабелым фізічна праз нягоды грамадзянскай вайны і разрухі, захоўваў не-пахісную вернасць да сваёй адной-адзінай абрannіцы-Беларусі, да сваіх ідэйных аднадумцаў у супольнай справе³³. Яго суродзіч і блізкі прыяцель

³⁰ Не выпадкова ў асабістым архіве Б. Эпімаха-Шыпілы захоўваўся рукапісны накід праGRAMY БСГ, прынятай на I з’ездзе і пазней надрукаванай Ф. Туруком у яго кн. “Белорусское движение” (М., 1921; рэпринт, Мн., 1994. С. 86–87).

³¹ Клейнборт Л. Молодая Белоруссия... С. 233.

³² Memoire des représentants de la Ruthénie Blanche à la III-e Conférence des Nationalités. Lausanne. 27 Juin 1916. Р. 4 // Аддзел рукапісаў ЦБ АН Літвы. F. 21–2281.

³³ Гл. ліст. Б. Эпімаха-Шыпілы ў рэдакцыю “Крыўіча” да В. Ластоўскага, К. Дуж-Душэўскага ад 30.12.1923 г. пра яго творчыя сувязі з Савецкай Беларуссю, беларускім эміграцікім асяродкамі ў Літве, ЗША (Я. Варонка) // Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. Вільня; Нью-Ёрк; Менск; Прага. 1998. С. 1490–1491. У гэтым самы

А. Сержпutoўскі ў лісце з Ленінграда ў Інбелкульт да А. Смоліча ад 5 кастрычніка 1925 г. не ўтойваў прачуласці з нагоды вяртання на радзіму свайго старэйшага сябра: “Сягоння даведаўся, што наш шаноўны дзядзька Эпімах-Шыпіла пераехаў у Менск. Ад усяго сэрца радуюся за яго, што ён нарэшце вырваўся з гэтага Вавілона”³⁴.

Неўзабаве часопіс “Полымя” (1925. № 3) надрукуе персанальны склад сябrou Інстытута беларускай культуры — прадвесніка Беларускай нацыянальнай акадэміі; сярод 57 асобаў вылучаецца і Шыпілава прозвішча. Але нельга не ўспомніць іншых яркіх імёнаў-постацей, сярод якіх пачынаўся новы, на жаль, непрацяглы адлік у яго жыццяпісе: Усевалад Ігнатоўскі, Аляксандар Чарвякоў, Язэп Адамовіч, Зміцер Жылуновіч (Цішка Гартны), Антон Баліцкі, Зміцер Прышчэпаў, Язэп Каранеўскі, Мікола Мароз, Міхась Кудзелька (Чарот), Спяпан Некрашэвіч, Аркадзь Смоліч, Язэп Дыла, Іван Цвікевіч, Іван Луцэвіч (Янка Купала), Констанцін Міцкевіч (Якуб Колас), Язэп Лёсік, Міхайла Грамыка, Максім Гарэцкі, Васіль Дружыць, Мікола Азбукін, Міхась Піятуховіч. Самуіл Плаўнік (Змітрок Бядуля), Міхась Мялешка… Па нядоўтім часе сюды, да храма айчыннай думкі, надыдуць Аляксандар Цвікевіч, Вацлаў Ластоўскі, каб разам з усімі зведаць горкай трагічнай адплаты за свой беларускі выбар.

Не выключэннем у гэтым пакутным сыходзе быў і лёс Эпімаха-Шыпілы, хаця яго непрацяглая, але плённая праца ў ІБК, Беларускай акадэміі науک у якасці сакратара музеяна-бібліятэчнай секцыі, затым дырэктара Камісіі па ўкладанню слоўніка жывой беларускай мовы, рэдактара шэрагу лексікаграфічных прац заслугоўвала б асобнага разгляду. Але намі ўжо выразна парушаны межы аднаго артыкула. Застаецца, завяршаючы, знайсці належнае аба-гульненне папярэднім разважанням. Фактычна яно даўно вынайдзена — чарговы горкі парадокс — у казематах менскага ГПУ, пад час паказанняў аднаго з падследных па справе “Саюза вызвалення Беларусі”: “Политическое завещание вождей первого этапа белорусского национального движения А. Вериги-Даревского, В. Дунина-Марцинкевича, Ф. Богушевича и других бережно сохранено и передано “нашеницем” Эпимахом-Шипилло, этим подлинным отцом современного белорусского национал-демократизма”³⁵.

Сапраўды: бацька беларускага нацыянальнага дэмакратызму… Тут, як кажуць, ні дадаць, ні адняць. Такім ён застаўся і застаецца ў памяці нашчадкаў — ахвярным будзіцелем Беларусі.

час, у першай палове 20-х гг., у Эпімаха-Шыпілы ўсталёўваецца перапіска з вядомым беларускім музыканцам Юліянам Дрэйзінам (лісты апублікаваны Т. Кекелевай у час. “Мастацтва”. 1998. № 7), якая выяўляе новыя грані яркага далікатнага інтэлекту гэтых дзвюх постацей, — прывабная ўзорам жывога, не частага ў нашай гуманістыцы гарманічнага спалучэння высокай антычнай культуры і сучасных нацыянальна-мастакскіх пошукаў.

³⁴ Архіў НАН Беларусі. Ф. 67, вол. 2, адз. зах. 5, арк. 102.

³⁵ Архіў КДБ Беларусі. Ф. 2005-С, т. 3, арк. 654 (з паказанняў М. Гуткоўскага)

Вось толькі сціпляя, для тагачасных гэпэушнікаў нічога нявартыя, але бясцэнныя для беларускай культуры паперы, адабраныя ў Эпімаха-Шыпілы ў якасці “вештдоказательств” пры арышце 18 чэрвеня 1930 г., страчаны назаўсёды. І горкі жаль па гэтай страце — “четырнадцать газет, брошюр [магчыма сярод іх і Багушэвічава “Скрыпка беларуская”. — A. K.], восемь фотокарточек, три записныя книжкі и два блокнота, письма и открыткі”³⁶ — мабыць ніколі не суняць.

³⁶ З пратакола вобыску на кватэры Б. І. Эпімаха-Шыпілы 18.06.1930 г. па вул. Універсітэцкай і Ленінскай, 29/35 (цяпер гэта частка Плошчы Незалежнасці паміж Мінгарвыканкамам і Галоўпаштамтам) // Архіў КДБ Беларусі. Ф. 2005-С, т. 3, арк. 519.

Адам Мальдзіс (Мінск)

РОЗДУМ НАД БІЯГРАФІЯЙ І БІБЛІЯГРАФІЯЙ БРАНІСЛАВА ЭПІМАХА-ШЫПІЛЫ

Супрацоўнікі Нацыянальнага навукова-асветнага цэнтра імя Францыска Скарыны, які з'яўляецца адным з суарганізатораў сённяшніх чытанняў, маюць, так сказаць, асаблівыя права на спадчыну Браніслава Эпімаха-Шыпілы. У будынку, дзе мы цяпер працуем, у 20-я гг. месціўся Інстытут беларускай культуры, пераемнікамі якога мы ў многіх адносінах з'яўляемся. Эпімах-Шыпіла быў сябрам Інбелкульта, членам яго камісіі па слоўніку жывой беларускай мовы, часта бываў у нашым будынку. Гэта накладвае на нас дадатковыя, але ганаровыя абавязкі: збіраць і даследаваць яго спадчыну, працягваць біябліографічнае шыпілазнаўства, распачатае на старонках падрыхтаванага намі шасцітомнага слоўніка “Беларускія пісьменнікі”.

Калі знаёмішся з жыццяпісам Б. Эпімаха-Шыпілы, унікаеш у яго сутнасць, найперш уражвае адраджэнская шматграннасць дзейнасці вучонага-асветніка. Цяжка нават выдзеліць, вычленіць гэтыя грані — настолькі арганічна ў ім усё спалучалася. Найперш ён, вядома, мовазнаўца, паліглот, які ведаў добрых два дзесяткі моваў, складаў слоўнік, рэдагаваў і кансультуваў працы іншых. Затым ён літаратуразнаўца, складальнік “Хрэстаматыі”, аўтар артыкулаў, паэт, які спрабаваў свае сілы ў вершаскладанні. Далей — кнігавыдавец і кнігазнаўца, кіраунік суполкі “Загляненіе сонца і ў наша ваконца”, якая выдала 39 кніг, нямала паштовак. У гэтай постаці ён выступаў на навуковай канферэнцыі ў БруSELі. А яшчэ — педагог, выкладчык класічных моваў, выхаваўца цэлай плеяды нацыянальна свядомай моладзі. І яшчэ — музэязнаўца, які хацеў арганізаваць у сябе на радзіме першы беларускі нацыянальны музей. Урэшце, грамадскі дзеяч, палітык — у такой постаці ён удзельнічаў у работе III канферэнцыі народаў Расіі ў Лазане, бескарысліва дапамагаў адраджэнскай справе працай і грашыма. Усё гэта аб'ядноўваецца словамі адраджэнца, энцыклапедыст, культурнік (у 1925 г. “Полымя” назвала Эпімаха-Шыпілу “вядомым беларускім культурнікам”).

Гаворачы пра біяграфію нашага суайчынніка, нельга не адзначыць шырэйню і шматграннасць кола яго калег, сяброў, знаёмых. У яго ўваходзілі і Купала, і Гартны, і Цётка, і Багушэвіч, і Тарашкевіч, і Крачкоўскі. Эпімах-Шыпіла аказаў вялікі ўплыў на фарміраванне свядомасці Рамуальда Зямкевіча, Язэпа Сушынскага, Яўгена Хлябцэвіча і многіх іншых маладых беларусаў, якія збіраўліся на яго пецярбургскай кватэры.

Адначасова трэба сказаць, што ў біяграфіі Б. Эпімаха-Шыпілы дасюль ёсць нямала “белых плям”. Існуе разнабой у вызначэнні месца яго нараджэн-

ня. Цьмяна ўяўляеца, чым ён займаўся ў час рэвалюцыі 1917 г. і грамадзянскай вайны, як успрымаў гэтыя падзеі. Нам невядома месца пахавання вучонага (яго павінны ўстановіць пециярбургскія беларусісты).

Ёсць нямала прагалаў і загадак і ў спадчыне Б. Эпімаха-Шыпілы, бібліографіі яго творчасці. Чаму ён не выдаў “Скрыпку беларускую” Ф. Багушэвіча, рукапіс якой у яго безумоўна быў? Дзе ён цяпер? Магчыма, у час нацысцкай акупацыі ў разбураным будынку АН БССР яго падабраў К. Езавітаў (або блізкія да яго навукоўцы), а затым вывез у Рыгу, адкуль рукапіс мог трапіць на Захад (дзеля найбольыш каштоўнай часткі рыжскай бібліятэкі Езавітава туды былі накіраваны давераныя асобы). Невядома, таксама, чаму вучоны не выдаў сваю “Хрэстаматыю”. Зрабіць гэта (хаця б фотатыпічным спосабам) — наш абязязак.

Спадзяюся, што да 150-годдзя з дня нараджэння Б. Эпімаха-Шыпілы на яго радзіміе будзе ўстаноўлены памятны знак, а прысвечаны яму музей у Ветрынскай школе набудзе вышэйшы статус. Дзеля гэтага прадстаўленыя тут навуковыя ўстановы, бібліятэкі, музеі, архівы павінны паўсядзённа аказваць мясцовым энтузіястам зацікаўленую дапамогу.

Уладзімір Конан (Мінск)

БРАНІСЛАЎ ЭПІМАХ-ШЫПІЛА І ПАЧАТАК БЕЛАРУСКАГА КАТАЛІЦКАГА АДРАДЖЭННЯ

Выдатны дзеяч беларускага нацыянальнага Адраджэння, тэолаг, гісторык, літаратуразнавец, лінгвіст, урэшце адзін з заснавальнікаў і лідэр Беларускай хрысціянскай дэмакратыі (БХД), ксёндз Адам Станкевіч (1891–1949) быў духоўным сынам і вучнем Браніслава Эпімаха-Шыпілы. У 1935 г. ён апублікаваў брашуру “Прафесар Браніслаў Эпімах-Шыпіла: З яго жыцця і працы”. У аснове гэтай публікацыі — тэкст рэферата, прачытанага на жалобнай акадэміі, наладжанай Беларускім інстытутам гаспадаркі і культуры ў Вільні 8 снежня 1934 г. з нагоды пакутніцкай смерці пачынальніка беларускага культурна-нацыянальнага адраджэння XX ст. Ад 1930-х гг. да распаду СССР гэтая кніжка была пад арыштам ідэалагічнай цензуры, яе выкінулі з бібліяграфічных даведнікаў, даследчыкам забаранялася на яе спасыланаца, дазвалялася толькі лаянка А. Станкевіча.

Праз пяць гадоў пасля выходу ў свет брашуры ў манографіі, прысвечанай даследаванню гісторыі беларускага хрысціянскага руху, А. Станкевіч пісаў пра свайго настаўніка: “Вобак з Багушэвічам — гэта першы піянер беларускага адраджэння, апостал беларускага народу, апякун беларускай нацыянальнай і рэлігійнай культуры, тварэц у беларускім адраджэнні [выдавецтва] “Загляненіе сонца і ў наша ваконца”, або пары Шыпілаўскай, якая папярэдзіла нашаніўскую”¹.

Беларускія Энцыклапедычныя даведнікі савецкай пары “выкраслілі” ўсё, што даследаваў А. Станкевіч. У тым ліку аб’ектыўную інфармацыю пра піянера беларускага каталіцкага Адраджэння. У “Беларускай Савецкай Энцыклапедыі” толькі агульным планам абазначана, што Б. Эпімах-Шыпіла працаў бібліятэкам Пецярбургскага ўніверсітета і адначасова выкладаў “стражытныя мовы ў сярэдніх навучальных установах Пецярбурга”². “Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі” дадала, што ён выкладаў грэчаскую і лацінскую мовы ў вышэйшых і сярэдніх навучальных установах і быў “фактычны кіраунік Беларускага навукова-літаратурнага гуртка студэнтаў Пецярбургскага ўніверсітета, беларускага культурна-грамадскага руху ў Пецярбургу”³.

¹ Stankievich Ad. Bielaruski chryścijanski ruch: Histaryčny narys. Vilnia, 1939. S. 34–35.

² Беларуская Савецкая Энцыклапедыя: У 12 т. Мн., 1974. Т. 11. С. 469.

³ Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: У 5 т. Мн., 1987. Т. 5. С. 636.

Між тым амаль на дваццаць гадоў раней выйшла ў свет першая і, на жаль, пакуль апошняя манаграфія пра жыццё і творчасць Б. Эпімаха-Шыпілы выдатнага пісьменніка і даследчыка Рыгора Семашкевіча. Ужо тады ён парушыў замоўчванне Міррапалітальнай каталіцкай духоўнай акадэміі ў Пецярбургу, працытаваў успаміны расійскага акадэміка І. Крачкоўскага, былога студэнта Пецярбургскага ўніверсітэта. Там упамінаеца, што Б. Эпімах-Шыпіла “выкладаў па-латыні і грэчаскую ў Рымска-каталіцкай духоўнай акадэміі”. Акадэмік Крачкоўскі дадае: “Пасля я даведаўся, што ён лічыўся знаўцам і другіх, часам вельмі незвычайных галін, між іншым, бадай ці не па гісторыі царкоўных аблачэнняў. З адным бокам яго дзеянасці я пазнаёміўся даволі блізка, хаця ён стараўся па магчымасці не распаўсюджваць аб іх звестак па цалкам зразумелых для таго часу меркаваннях: ён быў відным дзеячам беларускага літаратурнага адраджэння. Цудоўна ведаочы беларускую мову, і ў жывой гаворцы, і ў старых помніках, сам ён мала выступаў у друку, але ўсяляк падтрымліваў беларускае выдавецтва і беларусаў, што траплялі ў Пецярбург”⁴.

У савецкай гісторыяграфіі і літаратуразнаўстве замоўчвалася ўсё, пра што даўно сведчыў А. Станкевіч. Маю на ўвазе тое, што Б. Эпімах-Шыпіла быў прафесарам кафедры старадаўніх моваў Каталіцкай духоўнай акадэміі ў Пецярбургу, выкладаў там старагрэчаскую мову, а настаўнікам латыні быў на агульнаадукацыйных курсах А. Чарняева, дзе вучыўся Янка Купала, які жыў на кватэры Б. Эпімаха-Шыпілы. У Каталіцкай акадэміі Б. Эпімах-Шыпіла стаў агульнапрызнаным лідэрам беларускага руху, духоўным апекуном студэнтаў-беларусаў. Яго ўплыў там быў вырашальны, дазволіў беларускім студэнтам згуртавацца і назаўсёды звязаць свой жыццёвы лёс з нацыянальным адраджэннем. У каstryчніку 1913 г. яны, будучыя ксяндзы, беларускія пісьменнікі, тэолагі і даследчыкі А. Цікота, П. Пякарскі, Я. Жаўняровіч, В. Гадлеўскі заснавалі Беларускі гуртк. Праз год у Каталіцкую акадэмію паступілі і адразу далучыліся да Беларускага гуртка А. Станкевіч. В. Шутовіч, К. Лупіновіч, П. Хоміч, А. Неманцэвіч, М. Пятроўскі, М. Матвейчык, Я. Пяткевіч. Усе яны — духоўныя дзеяці Б. Эпімаха-Шыпілы.

Сходы Беларускага гуртка наведвала свецкая моладзь, будучыя выдатныя беларускія пісьменнікі і палітычныя дзеячы Янка Купала, Браніслаў Тарашкевіч, Цішка Гартны, Алайза Пашкевіч (Цётка), Язэп Варонка, Тамаш Грыйб, Лявон Заяц, К. Дуж-Душэўскі. Б. Эпімах-Шыпіла быў навуковым кірауніком Беларускага гуртка, часта бываў на яго сходках, дапамагаў кансультациямі, а бяднейшым — і грашыма. У гэтым служэнні беларускаму адраджэнню яму дапамагаў маладзейшы брат, студэнт ўніверсітэта, пазней чыноўнік Міністэрства фінансаў Уладзіслаў Эпімах-Шыпіла. Ён дачасна памёр у 1913 г.

Тут дарэчы прывесці некалькі фрагментаў з успамінаў Адама Станкевіча пра свайго настаўніка: “Быў выдатным моваведам, знаю больш 20-х моваў,

⁴ Семашкевіч Р. М. Браніслаў Эпімах-Шыпіла. Мн., 1968. С. 8–9.

між якімі прадусім старагрэцкую, лацінскую, індускі санскрыт і цэлы рад моваў розных народаў сучасных [...]. Знаўся Шыпіла і нават у блізкіх быў адносінах з Ф. Багушэвічам, тварцом беларускай нацыянальной ідэялёгіі; знаўся також з вучоным сабіральнікам памятак беларускай мінуўшчыны Сапуновым, з вялікім прыяцелем беларускага народу Ал. Ельскім і інш. прадстаўнікамі беларускага рамантызму, пачынальнікамі беларускага нацыянальнага адраджэння [...]. Зьбіраючы беларускія культурныя здабыткі, у Шыпілы паўстала думка стварэння з іх як бы беларускага нацыянальнага музею, які, паводле яго думкі, меў памяшчацца ў родным фальварку Залесьсі, паложаным, як ужо ўспомнена, блізка гістарычнага беларускага цэнтра Полацку”.

На вялікі жаль, толькі што збудаваны дом у Залессі згарэў і, паводле згадкі А. Станкевіча, разам з домам згарэлі музейныя экспанаты. Удалося захаваць рукапісны зборнік, або хрэстаматыю, дзе былі добра зробленыя копіі з аўтарскіх арыгіналаў — п’еса В. Дуніна-Марцінкевіча “Залёты”, вершы Фэлікса з Рукшэніц (Фелікса Тапчэўскага), творы іншых пісьменнікаў. Паводле А. Станкевіча, у Б. Эпімаха-Шыпілы быў рукапісны зборнік вершаў Ф. Багушэвіча “Скрыпка беларуская”, які не захаваўся.

Далей А. Станкевіч успамінае: “Моладзь любіў ён шчыра і ад усёй души. Сам будучы бязжэнным, усё сваё лепшае — духоўнае і матэрыйяльнае — пасъвязаў моладзі. З натуры добры, шчыры, чулы, высока этичны, стаўся праудзівым апякуном і бацькам моладзі, якой ён памагаў духові і матэрыйяльна. Сколькі разоў прыходзілася мне асабіста бываць у Шыпілы, заўсёды я спатыкаў там беларускіх студэнтаў, якія прыходзілі да яго ў розных справах ідэёвых і навуковых, а такожа многія часта і для таго, каб выпіць гарбаты, пабедаць ды рубля якога дастаць гатоўкай. Асаблівым развязеленінем маладых гасцей Шыпілы быў грамафон, які з беларускай пліты [пласцінкі. — У. К.] бойка высыпеваваў “Чаму ж мне ня пець...”. Заводзіў Шыпіла гэты грамафон пераважна тады, калі прыходзілі да яго новыя студэнты. Помню, як ён і мяне спатыкаў з гэным грамафонам. Пад Шыпілы кіраўніцтвам, а прынамсі пры яго жывым участвінстве, адбывалася студэнская моладзь розныя ідэёвые зборкі, нарады, лекцыі, ладзіла аматарскія тэатры. Працу сваю над беларускай моладзій правадзю Шыпіла ў двух кірунках — у кірунку беларускай студэнцкай моладзі духоўнай і съвецкай. Спрыялі гэтаму, як ня трэба лепш, тыя навуковыя становішчы, якія Шыпіла займаў: лектарат грэцкай мовы з 1902 г. у Дух[оўнай] Акадэміі, пасыль фактычнае дырэктарства ўніверсітэцкай бібліятэкі і лектарат лацінскай мовы на агульнанавуковых курсах Чарняева. На гэтих курсах гадаваў ён, між іншым, і вялікага беларускага паэта Янку Купалу”⁵.

У гады Першай сусветнай вайны Беларускі гуртак не распаўся, наадварот, пашырыў сваю дзейнасць. Дабрадзейка беларусаў княгіня Магдалена

⁵ Станкевіч А. Прафэсар Браніслаў Эпімах-Шыпіла: З яго жыцця і працы. Вільня, 1935. С. 6–7, 10–12.

Радзівіл ахвяравала сродкі на беларускую бібліятэку пры гуртку. З 1916 г. да заканчэння акадэміі яго кірауніком быў Адам Станкевіч. Яго клопатамі ў гуртку арганізаваліся секцыі гісторыі Беларусі, літаратуры, музыкі і песні. Дэвізам гуртка стала: “З Богам — для народа!” Ужо там напрацоўваліся думкі, якія пазней леглі ў аснову беларускага каталіцкага адраджэння. На аснове Беларускага гуртка пры акадэміі і Беларускага камітэта дапамогі пацярпелым ад вайны (бежанцам з тэрыторыі ваеных дзеянняў), адным з арганізатаў якога быў Б. Эпімах-Шыпіла, у маі 1917 г. заснавалася Хрысціянская демакратычная злучнасць (ХДЗ) — ядро будучай Беларускай хрысціянской демакратыі. Як беларуская адраджэнская партыя ХДЗ сфарміравалася ў Мінску ў 1917–1920 гг., а разгарнула сваю мірную нацыянальна-вызваленчую, навукова-асветніцкую і рэлігійную дзеянасць у Заходній Беларусі (1920–1940).

Узнікае пытанне, якім чынам беларуская шляхта каталіцкага веравызнання, да якой належала Б. Эпімах-Шыпіла, у сваёй большасці дэнацыяналізаваная і спольшчаная, аказалаася ў эпоху асветніцтва і рамантызму (XIX – пачатак XX ст.) лідэрам беларускага нацыянальнага Адраджэння і здолела павесці за сабой сялянскую інтэлігенцыю? Агульным адказам на гэтае пытанне было б евангельскае выслоўе: “І свято ў цемры свеціць, і цемра не агарнула яго” (Ян 1:5).

Гісторыка-сацыялагічны і культуралагічны аналіз беларускага жыцця той эпохі дае магчымасць канкрэтызаваць адказ на пытанне. Беларуская шляхта ніколі не была поўнасцю апалаічана, як гэта здавалася прыхільнікам апрыёрных ацэнак. Паводле Усерасійскага перапісу насельніцтва 1897 г. каля 40% спадчыннай (родавай) шляхты на Беларусі назвала сваёй роднай мовай — беларускую. Пачынальнікі новай беларускай літаратуры, выхадцы з каталіцкай шляхты і сялянства былой уніяцкай канфесіі (Паўлюк Багрым, Ян Чачот, Ян Баршчэўскі, Вінцэсъ Каратынскі, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч) добра ведалі родную мову, хоць не вывучаі яе ў польскай і рускай школах. А шляхціцам Ф. Багушэвічу і Б. Эпімаху-Шыпіле было наканавана стаць папярэднікамі (прадпечамі) і настаўнікамі дзеячаў нацыянальнага адраджэння 1905–1920-х гг.

Небагатая паводле дваранскай меркі беларуская шляхта ўсё ж мела пэўныя рэсурсы для адукцыі і далучэння да агульнаеўрапейскай культуры, без чаго не было б ні нацыянальнай літаратуры, ні беларускага адраджэння. У гэтым духоўна-культурным працэсе ўдзельнічала сялянства каталіцкага веравызнання дзяякуючы магчымасці бясплатна атрымаць адукцыю ў духоўных семінариях і нават акадэміях.

Адам Станкевіч ўпершыню звярнуў увагу на палітычныя і духоўна-экзіс-тэнцыяльныя прычыны, дзеля якіх пачынальнікамі нацыянальнага адраджэння была каталіцкая меншасць народа, а не яго праваслаўная большасць. Пасля падаўлення паўстанняў 1830–1831 гг. і 1863–1864 гг. царызм узмазніў рэпрэсіі супраць рымска-каталіцкага і уніяцкага веравызнанняў, у выніку чаго яны аказаліся канфесіямі апазіцыйнымі. Праваслаўе ж (дабаўлю тут я) як канфе-

сія дзяржаўная не магла актыўна падтрымліваць апазіцыйны да імперскай ідэалогіі беларускі нацыянальны рух, ва ўсякім выпадку да той пары, пакуль імперыя не рухнула. І хоць беларускія католікі ў сваёй большасці схіляліся да пальшчызны, але, як заўважыў той жа Станкевіч, “варункі, у якіх чалавек-адзінка і чалавек-народ ці грамадства жыве, дзеюць на душу значна, але не касуюць яго волі, яго індывідуальнасці”⁶.

Такая нацыянальная воля, беларуская індывідуальнасць ярка выявіліся ў жыццёвым лёсе Б. Эпімаха-Шыпілы, а пазней і яго духоўных вучняў. Лідэраў знішчылі, іншых зацкавалі, рэшту слабейшых запалохалі на ўсё жыццё. Вось што напісаў А. Станкевіч у сваёй брашуры: “Хваля нішчэння бальшавікамі беларускага народу ня мінула і праф. Шыпілы як народу гэтага вернага сына, піонэра яго адраджэння і гарачага патрыёта. У рукі мне трапіла пісулька, пісаная ў гэтым часе Шыпілам з Ленінграду да ведамага беларускага дзеяча кс. Віктара Шутовіча, які цяпер прафыбае, як прывыклі мы называць, у “польскай Сібіры” — у Хорашчы за Белаостокам, а які за сваю беларускую працу духоўнай уладай [у міжваеннай Польшчы. — У. К.] пазбаўлены па-рахвії, апынуўся тады ж у Злуч[аных] Станах Амерыкі. Пісулька гэна вымоўна і трагічна малюе апошнія гады жыцця дастойнага праф. Шыпілы. Вось даслоўны зъвест гэнага дакументу:

“Ленінград, 1-га лістапада 1930 г. Паважаны Земляча! Вельмі даўно ўжо ня меў я ад Вас ані якай весткі, ды й сам я даўно ўжо ня пісаў да Вас. А здарылася гэта з незалежнай ад мяне прычыны. Прошлым летам спаткала нашу А... [Акадэмію. — У. К.] вялікая бяда, ад каторай уцярпей і я. 19-га ліпеня пасыль вобышку, у часе каторага былі забраны Вашы лісты і фатаграфія, я быў зняволены і прасядзеў два месяцы. Выпушчанаму наказана мне пакінуць Менск, і я мусіў выехаць у Ленінград, дзе апынуўся выкінутым на брук, бо вось ужо месяц, як з прычыны вялікай залюднёнасці і цяжкага жыццёвага крызісу не могу знайсці сабе ня толькі кватэры, але хоць бы пакойчыка, і можа прыйдзецца згінуць дзе на вуліцы ад холаду і голаду...”

Вядома ж, ленінградскія бальшавікі канфіскавалі былу гасціную кватэру прафесара на карысць “праклетарыяту”. А. Станкевіч дадае: “Характэрна, што яшчэ ў 1929 г. так цэнную 5-ці тысячную бібліятэку [Эпімах-Шыпілы. — У. К.] забралі бальшавікі для Бел. Акадэміі науک, а сабіральніка яе выкінулі на брук”.

⁶ Stankievič Ad. Bielaruski chryścijjanski ruch. S. 27.

Янка Трацяк (Гродна, Беларусь)

РОЛЯ БРАНІСЛАВА ЭПІМАХА-ШЫПІЛЫ Ў ФАРМІРАВАННІ БЕЛАРУСКАГА КАТАЛІЦКАГА ДУХАВЕНСТВА

Тамаш Грыб у лісце ад 13 студзеня 1935 г. да Адама Станкевіча пісаў:

“І яшчэ маю да Вас адну просьбу: ці не маглі б узяцца Вы за справу выданьня зборніку, прысьвечанага памяці Браніслава Эпімах-Шыпілы. Маємо паўгода часу: было б добра выдаць у гадаўшчыну яго съмерці. Ён заслужыў на такі помнік ад беларускай інтэлігенцыі. Аб гэтым я ўжо пісаў Адольфу Клімовічу; пішу і Вам. Прашу вас узяцца за гэтую справу і стаць на чале рэдакцыйнае камісіі ці то камітэту па ўшанаваньні памяці ідэйнага правадыра беларускага нацыянальнага адраджэння. Зъмест гэтага зборніку мне ўяўляцца так: агульная харкторыстыка эпохі — канец XIX і пачатак XX стагоддзя; з крыніцай беларускага нацыянальнага адраджэння; з мейсца і значэння Браніслава Эпімах-Шыпілы ў гісторыі развіцця беларускага вызвольнага адраджэнска-га руху; асабістая ўспаміны людзей, якія так ці інакш сустракаліся на сваім жыццёвым шляху з Браніславам Эпімах-Шыпілам.

Што датыча сродкаў на выданьне зборніка, то прапаную абавязыцца добраахвотную зборку: думаю, што кожны свядомы беларускі інтэлігент добраахвотна можа адмовіцца ад двух-трох абедаў, каб ахвяраваць іх на помнік чалавеку, які ўсё сваё жыццё ахвяраваў на аўтар Бацькаўшчыны. Мо нават у Вашай часопісі “Прамень” варта было б парушыць гэтую справу: выдаць, скажамо, адозву. Я з свайго боку ахвотна далучаюся і напярод даю сваю згоду ўкладыцца сваю скромную часткую; калі трэба, то ўпаважняю Вас ад майго імя напісаць адозву да ўсіх беларусаў, каб складалі ахвяры на выданьне зборніка, прысьвечанага памяці Браніслава Эпімах-Шыпілы. Зрабіце гэта. Няхай голас праўды прагучыць па ўсім абшары Беларусі… ад Вяльлі аж да [...], аж да Буга!” (ліст ад 13.01.1935 г.)¹.

Па невядомых прычынах зборнік не быў выдадзены, хаця А. Станкевіч прыслухаўся да парадаў Т. Грыба: напісаў і выдаў невялічкую брашурку, прысьвечаную Б. Эпімаху-Шыпіле. Наогул, у працах А. Станкевіча Б. Эпімах-Шыпіла займае адно з самых пачэсных месцаў. Дзеянасць яго А. Станкевіч разглядае ў кантэксле культурнага працэсу канца XIX – пачатку XX ст. Менавіта А. Станкевіч паставіў акцэнт на tym, што Б. Эпімах-Шыпіла быў tym звязаном, які лучыў рамантыкаў і народнікаў-дэмакратаў з новай хвалій свядо-

¹ Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва ў Мінску (БДАМЛіМ). Ф. 3, вол. 1, спр. 31.

мага нацыянальнага адраджэння, да фарміравання якой Б. Эпімах-Шыпіла меў непасрэднае дачыненне.

Адсутнасць навуковай літаратуры пра дзейнасць, уклад і ролю Браніслава Ігнатавіча ў нацыянальным адраджэнні сведчыць не толькі пра аднабаковасць навуковага падыходу пры даследаванні беларускай культуры пачатку XX ст., але і аб замоўчванні аднаго з альтэрнатыўных шляхоў развіцця грамадства, які быў ахарактарызаваны А. Станкевічам як эвалюцыйны кірунак: “... што больш спадзяваецца зрабіць добра для беларускага народу прадусім дарогай культурнай і творчай працы...”². Пачаткі свядомай беларускай культурнай эвалюцыі былі закладзены Ф. Багушэвічам. А. Станкевіч піша: “У творах Багушэвіча мы ўжо спатыкаем думкі аб ідэале поўнага Беларускага адраджэння: як палітычна-грамадзкага, так і культурна-нацыянальнага [...] У аснову гэтага беларускага адраджэнскага ідэалу Багушэвіч кладзе прадусім адраджэнне нацыянальна-культурнае: “Не пакідайце мовы нашай беларускай, каб ня ўмёrlі” — кажа ён”³.

Зразумела, творы Ф. Багушэвіча былі аднолькава патрэбныя як прадстаўнікам эвалюцыйнага, так і рэвалюцыйнага кірункаў; як перад аднымі, так і перад другімі стаяла адна мэта: культурна-нацыянальнае і палітычнае адраджэнне Беларусі. “Ідэалагічны падзел першых беларускіх дзеячаў — гэта хутчэй падзел роляў, падзел працы”⁴, — зазначае А. Станкевіч. А калі гаварыць пра канкрэтную дзейнасць, то ўсе разам рабілі агульную справу (выдавецкая дзейнасць суполкі “Загляне сонца і ў наша ваконца”, газеты “Наша доля” і “Наша ніва”). Але “сацыялісты пашыралі ў народзе рэвалюцыйныя, у духу сацыялістычным адозвы і кніжкыцы, а каталікі беларускія кніжкыцы зместу рэлігійнага, з абуджэннем народнай съведамасці, умацняючы ў народзе хрысьціянскую навуку і яе этику, як падставу ўсякага адраджэння”⁵. Прыхільнікі рэвалюцыйнай ідэі гуртаваліся вакол Беларускай сацыялістычнай грамады (БСГ).

Згодна з А. Станкевічам, побач з БСГ існавала беларуская групка моладзі ў каталіцкай духоўнай акадэміі ў Пецярбургу⁶, дзе на пасадзе прафесара працаўаў Браніслаў Эпімах-Шыпіла, “...усведамляючы нацыянальна беларускую моладзь, якая, рыхтуючыся да духоўнага стану, прыбывала туды з розных мясцоў Беларусі”⁷. А. Станкевіч адзначае, што “знаўся Шыпіла і нават у блізкіх быў адносінах з Фр. Багушэвічам, тварцом беларускай нацыянальнай ідэолёгіі”⁸, якую “развіваў далей і праводзіў у масы беларускага

² Stankiewič Ad. Biełaruski chryścijanski ruch: Histaryčny narys. Vilnia, 1939. S. 31.

³ Тамсама. С. 30.

⁴ Тамсама. С. 31.

⁵ Тамсама. С. 32.

⁶ Тамсама. С. 31–32.

⁷ Тамсама. С. 31.

⁸ Станкевіч Ад. Праф. Браніслаў Эпімах-Шыпіла: З яго жыцця і працы. Вільня, 1935. С. 7.

народу”⁹. Услед за Т. Грыбам А. Станкевіч вылучае ў гісторыі беларускага адраджэння “шыпілаўскую” пару, якая “папярэдзіла пару нашаніўскую”¹⁰. Калі ж гаварыць пра “шыпілаўскую” пару – гэта, прыкладна, першае дзесяцігоддзе ХХ ст. (1902–1910). Для клерыкаў духоўных каталіцкіх устаноў у Пецярбургу “шыпілаўская” пара працягвалася да закрыцця Духоўнай акадэміі (1918).

У ліку першых удзельнікаў беларускага гуртка ў Духоўнай каталіцкай акадэміі былі клерыкі Францішак Будзька, Адам Лісоўскі, Францішак Грынкевіч, Генрых Бэта. Ф. Будзька, яшчэ будучы клерыкам духоўнай семінары (1901–1902), пачуваваўся свядомым беларусам і “меў зносіны з Ішыпілам і Данісевічам, з якімі ідэёвой лучнасці не разрывалаў ніколі”¹¹. Дарэчы, знаёмыства сяброў гуртка з адміністраторам Магілёўскай архідыяцэзіі (з 1908 г. біскупам-суфраганам) Сцяпанам Данісевічам у большасці выпадкаў адбывалася пры ўдзеле Б. Эпімаха-Шыпілы. Вынікам супрацоўніцтва біскупа з беларускім гуртком былі выданні рэлігійнай літаратуры на беларускай мове: “Элементар для добрых дзетак каталікоў” (1906), “Кароткі катэхізм” (1907), “Кароткая гісторыя святыя” (1914).

Колькасць прыхільнікаў беларускасці сярод клерыкаў духоўных семінарый і Духоўнай акадэміі з гадамі павялічвалася. Большасць з іх пераконвалася ў праудзівасці і неабходнасці беларускага культурнага адраджэння дзякуючы праф. Б. Эпімаху-Шыпіле, які заўсёды мог прапанаваць патрэбную літаратуру, у першую чаргу творы Ф. Багушэвіча і “Нашу ніву”. Відавочны жаданні і імкненні Б. Эпімаха-Шыпілы падвесці пад маладое і яшчэ малавопытнае беларускае адраджэнне навуковую базу.

Будучы чалавекам глыбока рэлігійным і нацыянальна свядомым, Б. Эпімах-Шыпіла прыцягваў да сябе ўвагу многіх беларусаў, для якіх уяўляў сабой чалавека незвычайнага, своеасаблівага прарока, вуснамі якога гаварыла само жыццё і праўда. Яго рэлігійнасць дапаўнялася беларускасцю і наадварот, што не толькі не парушала хрысціянскіх і агульначалавечых нормаў суіснавання, але і рабіла асобу глыбока духоўнай і справядлівай. Важна ўлічыць і той факт, што Б. Эпімах-Шыпіла і яго вучні выхоўваліся на асновах каталіцкай філософіі, адным з прынцыпаў якой з’яўляецца патрабаванне быць практыкуючым католікам. Нацыянальна-свядомы практыкуючы католік імкнецца да разумнага спалучэння нацыянальнага і рэлігійнага, што, як вядома, не з’яўляецца супярэчэннем. У гэтым была моц праф. Б. Эпімаха-Шыпілы і яго выхаванцаў, заступнікаў, паслядоўнікаў.

Беларускія культурна-асветніцкія гурткі ў духоўных навучальных устаноўках Пецярбурга не былі шматлікімі. А. Станкевіч згадвае, што у 1913 г. гурток

⁹ Stankiewič Ad. Bielaruski chryścijanski ruch. S. 39.

¹⁰ Станкевіч Ад. Праф. Браніслаў Эпімах-Шыпіла. С. 23.

¹¹ Stankiewič Ad. Bielaruski chryścijanski ruch. S. 40.

у Духоўнай каталіцкай акадэміі быў легалізаваны і налічваў 11 сяброў (з 70 студэнтаў акадэміі)¹².

Б. Эпімах-Шыпіла выступаў каардынатарам беларускіх гурткоў у Пецярбургу, ладзіў сустрэчы на гурткоўскіх сходках, дзе адбываліся знаёмыя клерыкаў са свецкай беларускай інтэлігенцыяй. Часам такія знаёмыя перарасталі ў цеснае супрацоўніцтва і сяброўства. Да прыкладу, Фабіян Абрантовіч, Аляксандар Сак, Аляксандар Астрамовіч і Янка Купала; Адам Станкевіч і Якуб Колас.

“Шыпілаўскую” школу прайшлі дзесяткі клерыкаў духоўнай семінары і акадэміі ў Пецярбургу: Ф. Абрантовіч — архімандрыт, доктар філасофіі, аўтар філасофска-тэалагічных трактатаў “Newmen i modernizm” (1909), “Ко́сциоль і Nauka” (1912), “Бог” (1928), “Чалавек” (1929), рэктар беларускай каталіцкай семінары ў Мінску, адміністратар усходне-візантыйскай місіі ў Харбіне; А. Астрамовіч (Андрэй Зязюля) — беларускі рэлігійны паэт, аўтар зборніка “З роднага загону”; Ільдэфонс Бобіч (Пётра Просты) — доктар тэалогіі, публіцыст, прапаведнік, напісаў і выдаў на беларускай мове “Нядзеляшнія Евангеліі і навуки” (1921—1922. Т. 1—3); Ф. Будзька — публіцыст, выдавец, перакладчык; Вінцэнт Гадлеўскі — сябра Рады БНР, актыўны дзеяч антыпаланізацыйнай палітыкі ў Заходнай Беларусі, аўтар кніг “Гісторыя святая, альбо Біблейная Старога Запавету” (1930) і “Гісторыя святая, альбо Біблейная Новага Запавету” (1933) на беларускай мове, публіцыст, рэдактар, пераклаў на родную мову “Чатыры Эвангеліі і Апостальскія Дзеяньні” (1939); Францішак Грынкевіч — арганізатар і кіраунік Гродзенскага гуртка беларускай моладзі; Адам Лісоўскі, які пашыраў у народзе ідэі Багушэвіча, перакладаў на беларускую мову часткі Новага Запавету; Антон Неманцэвіч — доктар тэалогіі, публіцыст, рэдактар, першы экзарх Грэка-Каталіцкай Царквы на Беларусі; Міхаіл Пятроўскі — актыўны дзеяч БХД, сябра яе Рады Гродзеншчыны і Віленшчыны; А. Станкевіч — рэдактар, публіцыст, даследчык Беларусі, яе гістарычнага, палітычнага, культурнага і рэлігійнага жыцця, аўтар 20 кніг (адна ў рукапісе) і больш за 1000 артыкулаў, дэпутат Варшаўскага сейма; Уладзіслаў Талочка — адзін з найвыдатнейшых беларускіх публіцыстаў першай паловы XX ст., даследчык гісторыі ВКЛ і гісторыі хрысціянства; Андрэй Цікота — архімандрыт, кіраунік Беларускага дома аа. марыянаў у Другі, генерал ордэна марыянаў, апостальскі візітатор і адміністратар усходне-візантыйскай місіі ў Харбіне; Люцьян Хвецька — адзін з арганізатораў БХЗ, рэдактар, выдавец. Многія з іх сталі сапраўднымі паслядоўнікамі апосталаў і вартыя святасці. Ідэя служэння Богу для іх была непарыўнай з ідэяй служэння Радзіме і свайму народу, што і імкнуліся яны давесці сваёй самаахвярнай рэлігійнай і культурна-нацыянальнай працай. І ёсць пэўныя заслугі ў гэтым праф. Б. Эпімаха-Шыпілы, духоўнага бацькі і настаўніка, патрыярха беларускага нацыянальнага адраджэння.

¹² Stankiewiç Ad. Biełaruski chryścijanski ruch. S. 66.

Ірына Багдановіч (Мінск)

РУКАПІСНАЯ ХРЭСТАМАТЫЯ Б. ЭПІМАХА-ШЫПІЛЫ ЯК УНІКАЛЬНЫ ПОМНІК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Шматгранная культурна-асветніцкая праца славутага дзеяча нацыянальнага адраджэння канца XIX – пачатку XX ст. Б. Эпімаха-Шыпілы здзіўляе і сёння сваёй філалагічнай грунтоўнасцю, прафесійным бачаннем шляхой і перспектыву развіцця беларускай літаратуры. Адной з найважнейшых галін дзейнасці вучоны лічыў збиранне паэтычных тэкстаў, якія бытавалі ў рукапісах і зредку з'яўляліся на старонках перыядычных выданняў канца XIX ст. Рукапісныя ж варыянты, як правіла, асядалі ў прыватных кніжных зборах праскнутай патрыятычным духам беларуска-польскай шляхты, сведчачы тым самым, што многія маёнткі становіліся асяродкамі духоўна-культурнага жыцця тагачаснай Беларусі.

Збіральніцкая праца Б. Эпімаха-Шыпілы заўсёды ў першую чаргу адзначалася яго даследчыкамі і біёграфамі. Гаворачы пра “сабіранне кніжак і агульныя культурных памятак беларускай мінуўшчыны”, кс. Адам Станкевіч пісаў: “У скромнай сваёй кватэры ў Пецярбурзе (4 лінія, 45–16) грамадзіў Шыпіла рэдкія беларускія, або беларускай справы датычныя, рукапісы, кніжкі і іншыя забыткі”¹. Далей, спасылаючыся на працу Я. Карскага “Беларусы”, ён уда-кладніц: “У Шыпілы аказалася: добрая копія, зроблена з арыгіналу ў Ал. Ельскага, “Залётаў” Марцінкевіча з 1870 г., а так жа рукапісны зборнік беларускіх вершаў, які сабраў той жа Шыпіла ў 1889 г. У склад гэтага зборніку ўваходзяць вершы розных беларускіх, пераважна нязнаных, паэтаў. Між імі ёсьць вершы Фэлікса Тапчэўскага (Фэлька з Рукшэні), шляхціца з Лепельшчыны, якія Шыпіла перапісаў з арыгіналу. У тым жа зборніку Шыпілы спатыкаем адзін беларускі верш, які прыпісваюць Яхіму Тамашэвічу”².

Рукапісны зборнік беларускіх вершаў, аб якім ідзе гаворка, дайшоў да нашага часу і захоўваецца ў Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва. Досьць добра вядомы даследчыкам, уяўляе ён сабой агульны сшытак звычайнага памеру і мае назыву: “Беларуская хрэстаматыя: сабраў і ўлажыў Браніслаў Эпімах-Шыпіла. Піцярборак, 1889”. Пачаўшы рабіць запісы ў пазначаным на тытуле годзе, Браніслаў Іgnатавіч працягваў з перапынкамі гэту справу да 1931 г. — гэта значыць не расставаўся з хрэстаматыйя на

¹ Станкевіч А. Прафэсар Браніслаў Эпімах-Шыпіла: (З яго жыцця і працы) // Калосьсе. 1935. № 2. С. 103.

² Тамсама. С. 104.

працягу сарака двух гадоў. Аднак запісы ў хрэстаматы маюць харктар выбарачны і не адлюструюць стан развіцця беларускай паэзіі ў пазначанае сара-кагоддзе. Тут няма ні вершаў Ф. Багушэвіча, ні твораў Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, А. Гаруна або паэтаў “маладнякоўскага” і “ўзыышэнскага” кола. Прычына вельмі простая: Б. Эпімах-Шыпіла пачаў весці запісы ў 1889 г., калі друкаваны беларускі тэкст быў рэдкай з’явай, калі яшчэ нават не апублікаваў свае творы Мацей Бурачок, ён жа Сымон Рэўка з-пад Барысава, а пазней — у 1910-я гг., калі ўзнялася моцная хвала адраджэння беларускага друкаванага слова, калі з’яўліся газета “Наша ніва”, паэтычныя кнігі “Жалейка”, “Гусляр”, “Шляхам жыцця” Я. Купалы, “Песні-жальбы” Я. Коласа, “Вянок” М. Багдановіча, альманах “Маладая Беларусь”, да выдання якіх сам Эпімах-Шыпіла меў непасрэднае дачыненне, адпала сама неабходнасць у падобнай рукапіснай хрэстаматыі, якая па задуме павінна была стаць скарбніцай беларускіх паэтычных рарытэтаў XIX ст. — зборнікам унікальным, які дачакаеца пад будучым свайго выхаду ў свет.

Аб незвычайнасці гэтага рукапіснага збору вершаў пісаў у свой час у спецыяльным раздзеле “Хрэстаматыя” аўтар першай манаграфіі, прысвежанай Б. Эпімаху-Шыпіле, Рыгор Семашкевіч: “Хрэстаматыя” з’яўляецца адзіным, унікальным дакументам у гісторыі беларускай літаратуры. Лёс яе, праўда, склаўся не зусім шчасліва. Трапіўшы пасля смерці Эпімаха-Шыпілы да рускага вучонага Пушкарэвіча, а потым да Бэндэ, яна да сённяшняга дня не пападалася на вочы даследчыкам, і хоць большасць з яе твораў ужо апублікавана, цэласнай харктарыстыкі гэтага каштоўнага дакумента не было. Даследчыкі ведалі пра існаванне “Хрэстаматыі”: у пачатку стагоддзя Эпімах-Шыпіла паказваў яе акадэміку Я. Карскаму, а той выкарыстаў некаторыя матэрыялы “Хрэстаматыі” ў сваёй працы “Беларусы”³. Сапраўды, Р. Семашкевіч упершыню зрабіў літаратуразнаўчы аналіз хрэстаматыі, пракаменціраваўшы многія з уклочаных у яе твораў, прывёўшы шмат цытат, зрабіўшы заключэнне аб агульнай каштоўнасці і значнасці рукапісаў, многія з якіх ужо трывала ўвайшлі ў залаты фонд беларускай паэзіі XIX ст. Аднак з хрэстаматыяй яшчэ і дагэтуль звязана шмат літаратурных загадак і таямніц. Некаторыя з іх удалося разгадаць у нядыўні час, аб чым будзе сказана ніжэй, іншыя ж патрабуюць далейшых даследчыцкіх пошукаў. Але звернемся непасрэдна за пажоўкльых старонак унікальнага сышткта.

Хрэстаматыя змяшчае дваццаць сем тэкставых адзінак, пятнаццаць з якіх маюць адпаведную нумарацію, астатнія перапісаны без захавання нумара. Пачынаецца яна тэкстам вядомага і шырока распаўсюджанага на Беларусі XIX ст. народнага рэлігійнага гімна “О, мой Божа! веру Табе...”, змешчанага пад называй “Песня” (№ 1). Верш перапісаны лацінкай, пад ім пазначана: “Спісана ў чэрвені месяцы 1889 г. у Селігорах у п. В. Мяніцкага з карткі друкаванай.

³ Семашкевіч Р. М. Браніслаў Эпімах-Шыпіла. Мн., 1968. С. 17–18.

Песня гэта надрукавана ў Шэйна”⁴. Пад нумарам 2-м у хрэстаматыі змешчана знакамітая “Гутарка старога дзеда”, таксама перапісаная ў канцы чэрвяня 1889 г. у Селігорах у В. Мяніцкага, як адзначаў вучоны — “з друкаванага ў Парыжу 1862 г. лютага 27 (15) дня экземплярыку”⁵. Адтоль жа і ў той жа час у Селігорах Мяніцкага быў перапісаны і трэці знакаміты верш XIX ст. — “Добрыя весці” У. Сыракомлі, але, вядома ж, тады без прозвішча аўтара. У Селігорах Эпімахам-Шыпілам быў адабраны для хрэстаматы яшчэ адзін верш — пад № 9 — “Езус Цвяцінскому скарга на Доўмантаў”, які ён перапісаў у Востраве (Ostrowiu) 9 жніўня 1890 г. з паметай, што гэта нібыта твор Іахіма Тамашэвіча. Упершыню на верш звязану́ ўвагу Р. Семашкевіч, які працытаваў яго ў кнізе і даў аналіз ідэйна-мастацкага зместу⁶. Аўтарства І. Тамашэвіча даказваецца на падставе заўвагі да твора Эпімаха-Шыпілы. Больш падрабязных звестак пра аўтара пакуль няма. Такім чынам, Эпімах-Шыпіла заклаў асновы сваёй хрэстаматы ў амаль нязнаным яшчэ нядаўна даследчыкам літаратурны майстру Селігоры, дзе жыў невядомы (“нейкі”, як пісаў Р. Семашкевіч) пан Вінцэнт Мяніцкі, які збіраў у сваю бібліятэку беларускія паэтычныя рагытэты. Сёння загадковая асоба блізкага суседа Б. Эпімаха-Шыпілы на Лепельшчыне, бібліяфіла і гісторыка, буйнога землеўласніка і ўладальніка старажытнай бібліятэкі В. Мяніцкага, рыцарска-шляхцецкія карані якога сягаюць у глыбіню XV ст., ідэнтыфікавана і апісана намі ў некалькіх навуковых працах, да якіх адсылаем зацікаўленага чытача⁷.

Некалькі твораў у хрэстаматыю Б. Эпімах-Шыпіла перапісаў з папулярнай у канцы XIX ст. рускамоўнай газеты “Минский листок”, якая часам змяшчала беларускамоўныя творы. Адтоль былі перапісаны тэксты ананімнай паэмы “Тарас на Парнасе” пад назовай “Тарас” (№ 4) лацінскім літарамі ў тым жа 1889 г.; пад № 8 — папулярны верш У. Сыракомлі “Паштальён” у перакладзе Я. Лучыны пад назовай “Ямшчык” (лацінскі шрыфт), апублікаваны ў газеце ў 1890 г. (№ 19); пад № 13 — жартуюная з элементамі парадыйнасці паэма “Сцяпан і Таццяня” А. О. Шункевіча (псеўданім М. Марозіка)⁸ — таксама лацінкай, тэкст, надрукаваны ў 1889 г. (№ 18), быў перапісаны ўжо ў Пецярбургу 27 кастрычніка 1890 г.; а пад № 14 — верш Я. Лучыны “Вясновай пайрой”, таксама апублікаваны ў “Минском листку” ў 1889 г. (№ 20).

⁴ БДАМЛіМ. Ф. 66., вол. 1, адз. зах. 1256, арк 3.

⁵ Тамсама. Арк. 9.

⁶ Семашкевіч Р. Браніслаў Эпімах-Шыпіла. С. 29–32. Гэты твор змешчаны таксама ў кн.: Беларуская літаратура XIX ст.: Хрэстаматыя / Склад. А. А. Лойка, В. П. Рагойша. 2 выд., перапрац. Мн., 1988. С. 319, 471–472.

⁷ Багдановіч І. Жывы струменьчык адраджэння: Браніслаў Эпімах-Шыпіла і селігорская бібліятэка Вінцэнта Мяніцкага // Літ. і мастацтва. 1999. 15 студз.; Багдановіч І. Старонка духоўнай культуры Полаччыны: Вытокі рукапіснай хрэстаматы Б. І. Эпімах-Шыпілы // 480 год беларускага кнігадрукавання: Матэрыялы Трэціх Скарынаўскіх чытанняў. Мн., 1998. С. 237–241.

⁸ Твор апублікаваны У. Казберуком у гісторыка-літаратурным зборніку “Шляхам гадоў”. Мн., 1994. С. 185–194.

Трэцяя ўмоўная група твораў у хрэстаматыі звязана з прозвішчам Фелікса Тапчэўскага, які трапіў у гісторыю беларускай літаратуры XIX ст. і заняў у ёй сваё месца толькі дзякуючы запісам у хрэстаматыі Эпімаха-Шыпілы. У ёй змешчана пяць паэтычных тэкстаў згаданага аўтара, які карыстаўся псеўданімам Хвэлька з Рукшэніц: № 5 — “Саўсім ня тое, што было”, № 6 — “Грошы і праца”, № 7 — “Ён і яна”, № 11 — “Вечарынка”, № 12 — “Панскае ігрышча”. Першыя тры вершы, як пазначана ў заувагах Эпімаха-Шыпілы, ён перапісаў з аўтографаў аўтара, напісаных рускімі (№ 5) і лацінскімі (№ 6—7) літарамі, атрыманых ім ад п. Аскеркаў у Ляонаўшчыне і перапісаных у Востраве (Ostrowiu або Ostrowie) 25 і 28 ліпеня 1890 г. Апошні верш (№ 12) быў таксама ўзяты ў Ляонаўшчыне ад пані Міхаліны Стасёвай Аскеркавай, уроджанай Давідсон, 25 красавіка 1889 г. і перапісаны ў Пецярбургу 25 кастрычніка 1890 г. Эпімах-Шыпіла параўноўвае гэты тэкст з надрукаваным у № 70 “Віленскага вестніка” ў 1889 г. варыянтам, падпісаным “Ів. Сиротко”, прыводзіць розначытанні тэкстаў.

Творы Ф. Тапчэўскага былі ўважліва прааналізаваны Р. Семашкевічам. Іх прыводзяць з каментарыямі складальнікі новай хрэстаматыі “Беларуская літаратура XIX стагоддзя” (1988) А. Лойка і В. Рагойша. Месца нараджэння твораў Ф. Тапчэўскага — Ухвішча, дзе ён, як піша Р. Семашкевіч, быў панскім аканомам у маёнтку А. Сялявы.

З іншых твораў XIX ст. у хрэстаматыю Эпімаха-Шыпілы трапілі: № 10 — “Вясна”, вядомы ананімны твор “Вясна голад перапала...” без якіх-небудзь памет перапісчыка; № 15 — “Да Далярфіны Патоцкай”, паводле заувагі Эпімаха-Шыпілы, верш графа Зыгмунта Красінскага, які пераклаў з польскай мовы Станіслав Гласка (гэты твор вучоны перапісаў у маёнтку графа Забельлы Белае ў Лепельскім павеце 2 жніўня 1891 г.); № 16 — верш “На памятку зычліваму для сям’і” з адзінай паметай “Вільня, 14.VII.1900”; № 17 — “Расказ Доўгага Гарасіма” — першы твор, перапісаны кірыліцай, без ніякіх памет вучонага.

Што датычыць верша “Вясна” (№ 10), то ў зборах Эпімаха-Шыпілы меліся запісы ранейшага часу, сярод якіх быў і тэкст гэтага верша з паметай: “Спісана з вуснаў Гелены з Мерэцкіх з Люцына. Чэрвень месяц, 1887, у С.-Пецярбургу”. Відавочна з гэтага асобніка і быў перапісаны тэкст у хрэстаматыю. Верш “Да Далярфіны Патоцкай” абмінуў увагай у сваёй кнізе Р. Семашкевіч, затое яго ўпершыню апублікаваў В. Рагойша ў хрэстаматыі “Беларуская літаратура XIX стагоддзя”, зазначыўшы, што верш “выяўляе чыста інтывімныя настроі” і што невядома, хто такі Станіслав Гласка. Гэты таленавіты пераклад сапраўды ўражвае сваім лірызмам, тонкай перадачай адценняў настрою. Далярфіна Патоцкая — вядомая постаць на культурна-гістарычным небасхіле XIX ст.: яна карэспандэнтка Ф. Шапэна, знаёмая А. Міцкевіча. Ананімны верш “На памятку зычліваму для сям’і” (№ 16), якім завяршаецца ў хрэстаматыі Эпімаха-Шыпілы XIX стагоддзе, прысвежаны Ф. Багушэвічу і напісаны ў сувязі з яго смерцю. Аўтарства яго цяпер прыпісваецца Зыгмунту

Нагродскаму⁹, — чалавеку, вядомаму ў асяроддзі Мацея Бурачка, блізкаму яго сябру і актыўісту культурна-асветнай, грамадскай дзейнасці канца XIX — пачатку XX ст. На думку Г. Кісялёва, “найбольшае значэнне маюць творы Ф. Тапчэўскага, верш I. Тамашэвіча “Езусу Цвяцінскому скарга на Доўмантаў”, прысвечаны Ф. Багушэвічу ананімны верш “На памяць зычліваму для сям’і”¹⁰.

Наступныя старонкі хрэстаматыі запаўняліся Эпімахам-Шыпілам ужо ў ХХ ст. Новую грамадскую энергію, рэвалюцыйна-абнаўленчы настрой вястуюць два знакамітых вершы Цёткі — “Мора” (№ 18) і “Хрэст на свабоду” (№ 19), якія былі наклеены складальнікам і ўяўляюць сабой друкаваныя ўлёткі, выдадзенны ў Вільні Камітэтам Беларускай сацыялістычнай грамады 31 кастрычніка 1905 г. Дамінантай заключнага цыкла твораў у хрэстаматыі з’яўляецца верш Альберта Паўловіча “Сумная восень” (№ 20), напісаны аўтарам, як сведчыць запіс Эпімаха-Шыпілы, 7 траўня (мая) 1924 г. Гэты верш — лірычна споведзь душы паэта, які перажывае “вячэрні” перыяд жыцця. Верш моцна крануў, можна сказаць, уразіў Эпімаха-Шыпілу, аказаўся балюча-сугучным яму па настрою. Невядома, з якой крыніцы ён перапісаў тэкст, магчыма, ад аўтара, з якім хутчэй за ўсё быў знаёмы, а можа, з асобніка, які А. Паўловіч даслаў у 1927 г. ленінградскаму даследчыку беларускай літаратуры Л. Клейнбарту разам са сваёй аўтабіографіяй¹¹. Усе даследчыкі, як правіла, абліналі апошнія запісы шыпілайскай хрэстаматыі. Цяжка сказаць, чаму. Магчыма, А. Паўловіч бачыўся ім досыць другараднай постаццю беларускай паэзіі ХХ ст., магчыма ж, праста па свайму зместу яны заставаліся ў межах XIX ст. Такім чынам парушалася цэласнасць успрынняцця самой хрэстаматыі. Бо для Эпімаха-Шыпілы гэты верш А. Паўловіча, можна сказаць, быў ключавым, вызначальным у 20—30-я гг., і вучоны, бяспрэчна, лічыў яго паэтычным шэдэўрам. Аб гэтым сведчыць тое, што Шыпіла змясціў два пераклады верша А. Паўловіча на рускую мову: № 21 — “Унылая осень” (“Вольный перевод Леона Шах-Паронианца” з датай 3—16 кастрычніка 1926); і № 22 — “Печальная осень” (“Перевод Евгения Николаевича Аленицына. Х. 1925”). Мала што пакуль можна сказаць пра перакладчыкаў: Леан Шах-Параніянц прафесійна займаўся літаратурнай крытыкай, ён аўтар некалькіх кніг, сярод якіх “Лірика Жуковскага, Пушкина, Лермонтова” (СПб., 1904. 2—3 изд.) і “Критик-самоўбітник Аполлон Александрович Григорьев: (К XXXV-летию со дня его смерти). Біографіческий очерк” (СПб., 1899). Цікава, што экземпляр апошній

⁹ Гл.: Рагойша В. Кантакты. Мн., 1982. С. 44—51.

¹⁰ Кісялёў Г. В. Ад Чачота да Багушэвіча: Проблемы крыніцазнаўства і атрыбуцыі беларускай літаратуры XIX ст. Мн., 1993. С. 88.

¹¹ Намі была зроблена публікацыя гэтых невядомых вершаў А. Паўловіча, у тым ліку і верша “Сумная восень”, з архіва Л. М. Клейнбарты, які захоўваецца ў Інстытуце рускай літаратуры (Пушкінскім доме) у Санкт-Пецярбургу. Гл.: Багдановіч І. Неадкрыты лірык: Паўловіч А. З лірычных вершаў // Шляхам гадоў. Мн., 1990. Вып. 2. С. 206—216.

кнігі, які захоўваецца ў Аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы НАН Беларусі, быў падораны аўтарам 7 красавіка 1920 г. “Глубокоуважаемому Николаю Степановичу Гумилеву на добрую памяять от душевно преданного автора”, як сведчыць адпаведны аўтограф. Гэта, можа быць, прыватная згадка пашырае наша ўяўленне пра кола тых людзей, якія мелі зносіны з дзеячамі беларускага адраджэння і беларускай нацыянальнай культуры ў Пецярбургу — з тым жа Эпімахам-Шыпілам. Апрача гэтага, на экземпляры верша “Сумная восень”, дасланага Л. Клейнбарту ў Ленінград, унізе А. Паўловіч прыпісаў: “В письме Льва Михайловича Шаха-Паронианца 3/16 октября 1925 г. я получил два перевода на русский язык: его же и инженер Евгения Николаевича Аленицына”. З гэтага вынікае, што абодва пераклады былі зроблены ў 1925 г., а таксама, што паміж А. Паўловічам і Л. Шах-Пароніянцам існавалі нейкія жыццёвыя ці творчыя ўзаемасувязі.

Пра Яўгенія Аляніцына пакуль што з пэўнасцю можна сказаць, што ён быў “інжынерам” і паходзіў з Вяткі, бо, тлумачачы ў сваім перакладзе ў 5-й строфе слова “огород”, зрабіў заувагу: “На моей родине “Вятка” под словом “огород” разумеют часто “изгородь” поля или луга, Евг. Аленицын”¹². Апошнія запісы ў хрэстаматыі, зробленыя ў 1931 г., сведчаць аб тым, што настроі паўловічаўскай “сумнай восені” не пакідалі Б. Эпімаха-Шыпілу. Яны, відаць, суцішлі сваім журботным лірызмам боль яго душы, капі ён, адзінокі, хворы, знясілены, быў выкінуты з Беларусі і вярнуўся ў Ленінград пасля гвалтоўнага працэсу над “нацдэмамі” ў 1930–1931 гг. Эпімах-Шыпіла зрабіў уласныя таленавітыя пераклады ўпадабанага ім верша А. Паўловіча на польскую (№ 26 — “Poseępna jesień”) і на нямецкую мовы (№ 27). Пры гэтым ён узмацніў, згусціў семантыку слова “сумная”, выкарыстаўшы ў польскім перакладзе слова “poseępna”, што значыць “змрочная” (па-руску “угрюмая”). Такім чынам, магчыма, знаходзіў выйсце настрой яго душы. Гэтым, уласна, і заканчваецца славутая шыпіліўская хрэстаматыя.

Аднак былі яшчэ трэх тэкставыя адзінкі, змешчаныя паміж рускім і польскім перакладамі верша А. Паўловіча. Творы не маюць ніякіх памет: ні аўтара, ні дат, ні назвы (першыя два вершы). Уласна кажучы, гэта адзін верш у яго рускім і беларускім варыянтах: № 23 — “Годы проносятся. Грустная, бледная...” і № 24 — “Годы проносяща... Сумная, бледная...”. Прывядзем беларускамоўны варыянт, зважаючы на тое, што раней даследчыкі атміналі згаданыя тэксты:

Годы проносяща... Сумная, бледная
І пахіліўшы ўніз галаву,
Вяне ў цішы мая моладасць бедная,
Быццам той квет на лугу.

¹² БДАМЛіМ. Ф. 66, воп. 1, адз. зах. 1256, арк. 47 адв.

Сэрца без ласк, без кахання прыхільнага
Стыгне паволі ў грудзі;
Ні прайснення, ні шчасця прымільнага
Следу няма ўперадзі.

Недзе ў тумане былога далёкага
Мілай цень прамігне,
І ледзь на момант з пагляду глыбокага
Сэрца трывожна ўздрыгне.

Слёзы надыйдуць, ды горда-халодная
Цень лёгка счэзне, і зноў
Сэрца сціскае нура безысходная,
Стыгнуць і слёзы і кроў.¹³

Рызыкую выказаць гіпотэзу, што прыведзены верш, як і яго рускамоўны адпаведнік, ёсьць уласны паэтычны твор самога Б. Эпімаха-Шыпілы, у якім ён выліў свой тагачасны “вячэрні” настрой. Па духу гэты твор блізкі да верша “Сумная восень” А. Паўловіча, пад магічным уплывам якога знаходзіўся вучоны і які даў штуршок яго паэтычнаму натхненню. Тое, што сам Эпімах-Шыпіла мог быць аўтарам паэтычных твораў, добра стасуецца з яго грунтоўнай філалагічнай адукаванасцю, з яго перакладчыцкай дзейнасцю, а таксама душэўнай чуласцю, тонкасцю ўспрымання мастацкіх тэкстаў. На думку аб аўтарстве самога Эпімаха-Шыпілы наводзяць таксама яго заўсёднія дакладныя паметы пад тэкстамі ва ўсей хрэстаматыі. Тым больш дзіўна, што ў канцы 20-х гг., калі ананімнасць паэтычных тэкстаў ужо не была характэрнай з’явай, ён перапісвае яўна аўтарскі паэтычны тэкст на дзвюх мовах, пакінуўшы яго без усякай атрыбуцыі. Так ён мог паставіцца толькі да ўласнага тэкста, тым больш матывы і вобразы яго былі сугучны яго тагачаснаму настрою. Мена-віта такой бачыцца разгадка гэтай таямніцы шыпілаўскай хрэстаматыі.

Яшчэ адзін верш — “Вячэрняя песня” (№ 25) быў перапісаны лацінкай пад тэкстамі абодвух вышэй згаданых вершаў і пакінуты вучоным без усякага каментарыю. Р. Семашкевіч звярнуў увагу на гэты верш, прывёўшы яго ў кірылічным варыянце і заўважыўшы: “Гэта не фальклорны твор, хаця фальклорныя прыёмы ў ім выкарыстаны. Прозвішча аўтара ў “Хрэстаматыі” не ўказваеца. Бяспрэчным застаецца толькі адно — верш напісаны здольным чалавекам”¹⁴. Такім “здольным чалавекам” таксама мог аказацца сам Эпімах-Шыпіла, зрабіўшы фальклорную стылізацыю. Тое ж, што вучоны любіў вершаваныя практикаванні, пацвярджаецца яго таленавітымі перакладамі верша А. Паўловіча, дзе ён сваё аўтарства засведчыў.

Засталося яшчэ зрабіць заўвагу аб tym, што шаноўны Р. Семашкевіч памылкова сцвердзіў наяўнасць у хрэстаматыі Эпімаха-Шыпілы верша А. Плу-

¹³ БДАМЛіМ. Ф. 66, вол. 1, адз. зах. 1256, арк. 49.

¹⁴ Семашкевіч Р. Браніслаў Эпімах-Шыпіла. С. 34.

га “Да В. Марцінкевіча. Аўтара твораў на беларускім дыялекце” і нават прывёў з яго цытату з каментарыем¹⁵. Такога верша ў хрэстаматыі няма, відавочна, ён выпадкова трапіў да даследчыка з нейкай іншай крыніцы.

Падсумоўваючы вынікі нашых разважанняў, зазначым, што хрэстаматыя Б. Эпімаха-Шыпілы па характару змешчаных там матэрыялаў застаецца унікальной крыніцай паэтычных тэкстаў, каштоўнай сваімі каментарыямі. Многія тэксты з яе старонак ужо занялі сваё выдатнае месца ў беларускай літаратуры. Аднак нераўнамернасць увагі даследчыкаў да змешчаных там паэтычных твораў, а таксама многія тэкставыя і аўтарскім загадкі, якія яшчэ застаюцца, вымагаючы новага падыходу да вывучэння шыпілauскага рукапіснага зборніка, а менавіта разгляду тэкстовых адзінак хрэстаматыі ў іх узаемазвязанай цэлласнасці, вывучэння ўсёй хрэстаматыі як унікальнага рукапіснага помніка беларускай літаратуры XIX – пачатку XX ст. У сувязі з такім падыходам напелай бачыцца задача грунтоўнага навуковага каментаванага выдання хрэстаматыі ў факсімільным узнаўленні з адначасовай падачай тэкстаў у сучасным графічным выглядзе. Такое выданне было бы выдатным помнікам яе аўтару — самаахвярнаму вучонаму і падзвіжніку нацыянальнага адраджэння.

¹⁵ Семашкевіч Р. Браніслаў Эпімах-Шыпіла. С. 32.

Лізавета Фурс (Ветрына, Беларусь)

ПАРАЎНАННЕ ХРЭСТАМАТЫЙ Б. ЭПІМАХА-ШЫПІЛЫ І А. РЫПІНСКАГА

У Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва захоўваецца вядомая даследчыкам рукапісная “Беларуская хрэстаматыя”, якую сабраў і ўклаў, як пазначана на вокладцы, вядомы дзеяч на ніве беларускага нацыянальна-культурнага адраджэння Б. Эпімах-Шыпіла.

Хрэстаматыя складаецца з 25 твораў, беларускіх вершаваных тэкстаў, якія занесены ў спецыяльна выдзелены для гэтага сшытак. Як сведчаць даты дакумента, пачаў Эпімах-Шыпіла запісы летам 1889 г. на роднай сваёй Лепельшчыне, апошнія ж запісы былі зроблены ў канцы яго жыцця — у 1931 г. Вокладка мае наступны загаловак лацінкай:

“1. Песнь
О мой Божа! веру Табе!
Беларуская хрэстаматыя
Сабраў і ўлажыў
Браніслаў Эпімах-Шыпіла
Піцярборак. 1889 г.”

Хрэстаматыя А. Рыпінскага ўяўляе сабой два зборнікі ў трох тамах¹. Зборнікі ў 16-ю долю аркуша, нумарацыі старонак няма. На некаторых з іх, асабліва ў пачатку тамоў, ёсць прыkleенныя папяровыя стужкі, дзе на зялёным фоне чорнымі літарамі напісана “Аляксандр Рыпінскі”, што замяняла штэмпель аўтара, месцамі ёсць авальны штамп бібліятэкі, у якой захоўваліся рукапісы. Першы і другі тамы разбітыя самім аўтарам на тры часткі (на страницы ўнутры аднаго зборніка пазначана: частка II. Творы літаратурныя; другі том пачынаецца загалоўкам: “Частка III. Прадмовы”).

Час і месца перапісвання твораў у абедзвюх хрэстаматыях можна вызначыць па паметах. У хрэстаматыі А. Рыпінскага ў першым і трэцім тамах маюцца храналагічныя і тапаграфічныя пазначэнні. Гэтыя паметы двух родаў: у канцы ўласных прадмоў і ў канцы перапісаных твораў.

Так, пад прадмовамі:
Вітебск, 1865.
Вітебск, 1872.

¹ Пры супастаўленні аўтар абапіралася на апублікованае В. Скарабанам апісанне хрэстаматыі А. Рыпінскага, зробленое М. Піятуховічам. Гл.: Шляхам гадоў / Укл. Г. Кісялёў. Мн., 1990. [Вып. 1]. С. 212–274.

Пісаў у Строганах 1877 г. А. Рыпінскі.

Пад творамі:

1855, 15 кветня, Гарадок. “Тарас на Парнасе”.

Вітебск, 1862. “Ігнат Слінка” [“Імянінае віншаванне Ігната Слінкі”].

Лондан. 1853. “Нячысцік”.

Даты і пазначэнні мясцовасцей, дзе пісаў А. Рыпінскі свае прадмовы (1864–1877), — Віцебск і Строганы. А пад творамі — час напісання твора, а не час перапіскі. Творы былі напісаны ў 1853–1862 гг., а перапісаны Рыпінскім значна пазней.

Паметы ў хрэстаматы Эпімаха-Шыпілы, як і ў хрэстаматы Рыпінскага, ёсць, але яны ўказваюць на час перапісання твора, а не на час яго напісання, на месца перапісання: Пецярбург, Вільня, Селігоры, адкуль нерапісваўся (з “Мінскага листка” — “Тарас на Парнасе”, “Ямшчык”).

Так, звяртаюць на сябе ўвагу паметы, зробленыя Эпімахам-Шыпілам пад першым вершам-песняй “О, мой Божа! веру Табе!”: “Спісана ў чэрвені 1889 г. у Селігорах у п. Вінцэнта Мяніцкага з карткі друкаванай”. У той жа час і там жа былі перапісаны “Гутарка старога дзеда” і верш “Добрая весці”.

Аб tym, хто такі пан Мяніцкі з загадковых Селігор, распавядае Ірына Багдановіч у “Матэрыялах Трэціх Скарэнаўскіх чытанняў” (Беларусіка. Кн. 9. Mn. 1998) і артыкуле “Жывы струменьчык адраджэння” (Літ. і мастацтва. 1999. 15 студз.). З іх вынікае, што ўладальнік маёнтка Селігоры быў адукаваным і цікавым чалавекам, які збіраў дакументы, беларускія стародрукі XIX ст. і, магчыма, валодаў каштоўнай бібліятэкай.

Летам 1999 г. краязнаўцы музея зрабілі экспкурсію ў Селігоры, на месца былога маёнтка пана Мяніцкага. Ад маёнтка цяпер захавалася толькі месца і памяць людзей-старажылаў вёскі, пагорак, дзе стаяла хата, у якой жылі людзі, што служылі ў Мяніцкага.

Маёнтак Селігоры Лепельскага павета (абслугоўвала яго былая пошта Варонічы) знаходзіўся зусім недалёка ад радзіннага фальварка Б. Эпімаха-Шыпілы Залессе. Суседства паклала пачатак сяброўству. Відавочнымі былі беларускія зацікаўленні абодвух. Можна меркаваць, што ўлетку Эпімах-Шыпіла звычайна наведваўся на бацькаўшчыну і ў адзін з такіх прыездаў у чэрвені 1889 г., сустрэўшыся з даунім знаёмым, суседам, старэйшым за яго на дзевяць гадоў, Вінцэнтам Мяніцкім, даведаўся аб tym, што той даўно збірае беларускія творы, якія ананімна і рукапісна распаўсюджваліся сярод адукаванай беларускай шляхты. Такім чынам, магчыма, і ўзнік пачатак рукапіснай хрэстаматыі, якую Б. Эпімах-Шыпіла будзе папаўняць новымі творамі амаль да канца жыцця.

Так з памет пад творамі выяўляюцца прыяцельскія сувязі аўтара хрэстаматыі і месцы яго вандровак.

Прыяцельскія сувязі А. Рыпінскага бачны з яго прадмоў, дзе згадваюцца Банькоўскі, які даў перапісаць украінскую песню “Рэкрут”, значная колькасць беларускіх шляхціцаў: Зянон Харошча, Холад, Юрэвіч, Манькоўскі (яму пры-

пісваецца “Энеіда навыварат”). У пашыраным выглядзе ён даў пра апошняга звесткі ў прадмове да “Энеіды навыварат”.

Указанне біографічных звестак пра беларускіх пісьменнікаў у Рыпінскага носіць невыпадковы характар. Ён сістэматычна займаўся збораннем біографій беларускіх аўтараў. Бачна, што рукапісы А. Рыпінскага больш поўна і шырока прадстаўляюць перапісаны твор: тут і звесткі аб аўтарах, і даты, і ўказанні мясцовасцей. У хрэстаматый ж Эпімаха-Шыпілы адсутнічаюць біографічныя даведкі аб аўтарах.

Некалькі слоў пра змест хрэстаматый. Хрэстаматыя Шыпілы складаецца з 25 літаратурных твораў (аўтарскіх і ананімных), якія запісаны ў спецыяльна адведзены для гэтага сыштак. Тут прадстаўлены наступныя творы і іх аўтары: У. Сыракомля, верш “Добрая весці”, “Сцяпан і Таццяна” А. Шункевіча, вершы “Вясновай парой” Я. Лучыны, “Мора”, “Хрэст на свабоду” Цёткі, адзін з лепшых узороў лірыкі Альберта Паўловіча верш “Сумная восень” у арыгінале і з двума перакладамі на рускую мову розных аўтараў, а таксама ўласны пераклад на польскую мову, верш Зыгмунта Нагродскага, прысвечаны памяці яго сябра Ф. Багушэвіча “На памятку зычліваму для сям’і”, “Езусу Цвяцінскаму скарга на Доўмантаў” Іахіма Тамашэвіча. Асаблівая заслуга Эпімаха-Шыпілы ў тым, што ён збярог памяць пра паэтаў Віцебшчыны — Ф. Тапчэўскага і І. Тамашэвіча. Пра кожнага з іх сабраны матэрыйял і аформлены стэнд у нашым музеі. На магілу паэта-земляка Фелікса Тапчэўскага (псеўданім Хвэлька з Рукшэніц) праведзена экспкурсія. Гэты паэт, ураджэнец фальварка Будзішча (Лёсава), памёр ва Ухвішчы 17 снежня 1892 г., маючы 54 гады. Пахаваны на каталіцкай частцы Кашчанскіх могілак бліз Рукшэніц (цяпер зліліся з в. Глыбачка). Адшкукаў магілу Іван Васільевіч Законнікаў разам з настаўнікам Глыбачанскай школы Папельскім. (Матэрыйял аб гэтым змешчаны ў кнізе Г. Каҳаноўскага “Адчыніся, таямніца часу”. Мн., 1984). У “Літаратуры і мастацтве” быў надрукаваны верш Рыгора Барадуліна “Камень Фелікса Тапчэўскага” з прысвячэннем І. Законнікаў.

Хрэстаматыя Рыпінскага заключае ў сабе ўласныя творы самога аўтара (балада “Нячысцік”), прадмовы, перапісаныя ім беларускія і ўкраінскія фальклорныя творы, помнікі мастацкай літаратуры XIX ст. (15 літаратурных твораў, якія бытавалі ў асяроддзі шляхты).

Па зместу сярод літаратурных твораў у абедзвюх хрэстаматыях можна вылучыць гумарыстычныя творы, маральна-дыдактычныя, з сацыяльным зместам. “Тарас на Парнасе” перапісаны і Рыпінскім і Эпімахам-Шыпілам. Эпімах-Шыпіла падае яго з паметай, што ён спісаны з “Мінскага листка” (1889. № 37), без указання аўтара, у Рыпінскага памета: “1855 г., Гарадок”. Ён жа падае новыя цікавыя звесткі пра аўтара і генезіс гэтага твора. У яго рукапіссе перад прадмовай ёсьць загаловак: “Тарас”. Аповед Канстанціна Вераніцына”. Рыпінскі выказвае здагадку, што Вераніцын — гэта псеўданім, пад якім хаваецца аўтар з асяроддзя польскай шляхты.

Даследчык Васіль Мачульскі зазначаў, што тэкст А. Рыпінскага найбольш стары, адносна несапсанаваны, лічыў яго “больш блізкім да арыгіналу”. У тэксце ёсьць строфы, якія больш нідзе не сустракаюцца.

Да першай групы (гумарыстычныя творы) з хрэстаматыі А. Рыпінскага адносяцца “Рабункі мужыкоў”, “Энеіда навыварат”, “Тарас на Парнасе”, “Дзед і баба”, “Жыдоўскі парабак Сямён і што яму слыхалася ў карчме”, “Гулянка мужыцкая”, “Два д’яўлы”, у хрэстаматыі Б. Эпімаха-Шыпілы — “Тарас на Парнасе”, “Расказ Доўгага Гарасіма”.

Маральна-дыдактычную накіраванасць у хрэстаматыі Рыпінскага маюць балада “Нячысцік”, “Казанне ксяндза Антона Грамыкі”, у хрэстаматыі Б. Эпімаха-Шыпілы — “Езусу Цвяцінскаму скарга на Доўмантаў”, “На памятку зычліваму для сям’і”.

Сацыяльным зместам напоўнены творы “Забытак”, “Бондар Савасцей”, “Ігнат Слінка”, “Вясна голад перапала…”, “Адвячорак”, “Аказія ў карчме пад Фальковічамі” ў хрэстаматыі А. Рыпінскага, творы Цёткі “Мора” і “Хрэст на свабоду” — у хрэстаматыі Б. Эпімаха-Шыпілы.

Р. Семашкевіч даследаваў тэксты “Беларускай хрэстаматыі” Эпімаха-Шыпілы і зрабіў слушны вывод, што, “як у люстры, у хрэстаматыі адбіліся складаныя вузлавыя пытанні літаратурнага, грамадскага жыцця Беларусі”. Так, у хрэстаматыі Эпімаха-Шыпілы ў творах Цёткі рэвалюцыя 1905 г., у “Тарасе на Парнасе” — барацьба ў рускай літаратуры ў XIX ст.; у хрэстаматыі А. Рыпінскага адлюстраваны адносіны польскай шляхты да вайны 1812 г. (“Бондар Савасцей”).

Творы ў хрэстаматыі Эпімаха-Шыпілы перапісаны па-беларуску (“Расказ Доўгага Гарасіма”, “Сумная восень” А. Паўловіча, пяць вершаў Ф. Тапчэўскага, верш “Гады праносіцца”), па-руску (пераклады верша Паўловіча “Сумная восень” — “Унылая осень”, “Печальная осень”), па-польску (пераклад Б. Эпімаха-Шыпілы верша Паўловіча “Сумная восень”).

Хрэстаматыя А. Рыпінскага напісана лацінкай.

Як бачна, рукапісныя зборнікі А. Рыпінскага і Б. Эпімаха-Шыпілы — гэта ўнікальныя беларускія альманахі, якія збераглі для нашчадкаў творы беларускіх аўтараў XIX ст. Таму мы абавязаны зберагаць памяць пра тых, хто дапамагаў нам захаваць літаратуру, мову, радзіму.

Зямля наша плодная, а што на ёй узрасце — пустазелле ці каштоўная расліна — залежыць не толькі ад сонца і дажджу, але і саміх душ чалавечых.

Ганна Запартыка (Мінск)

ТАЯМНІЦА КАНВЕРТА Б. ЭПІМАХА-ШЫПЛЫ

Браніслаў Ігнатавіч Эпімах-Шыпіла з маладых гадоў захапіўся збірannем матэрыялаў па гісторыі, літаратуры, этнографіі, фальклору. Марыў стварыць беларускі музей. Зробленыя ім копіі паспрыялі захаванню дзесяткаў помнікаў беларускай літаратуры. Яго унікальная хрэстаматыя данесла да нас паэтычныя творы Ф. Тапчэўскага, У. Сыракомлі, А. Паўловіча, Я. Лучыны, А. Плуга, некаторыя ананімныя творы. У 1893 г. ім была зроблена рукапісная копія п'есы “Залёты” В. Дуніна-Марцінкевіча і дзякуючы гэтаму не стравана. Сярод яго скарабаў быў рукапіс зборніка “Скрыпачка беларуская” Ф. Багушэвіча, многія творы Цёткі, Я. Купалы і інш. Сёння, на жаль, большасць з яго асафістага архіва і бібліятэкі расцярушана. Толькі невялічкія частачкі яго ба-гаццяй і дакументаў, звязаных з яго жыццём і дзеянасцю, маюць Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, Архіў Расійскай акадэміі на-вук у Санкт-Пецярбургу, Архіў Інстытута рускай літаратуры Расійскай ака-дэміі на-вук, Дзяржаўны архіў Ленінградскай вобласці, Цэнтральная бібліятэ-ка Акадэміі на-вук Літвы, Цэнтральная на-вуковая бібліятэка Нацыянальнай ака-дэміі на-вук Беларусі, некаторыя музеі Рэспублікі Беларусь.

Беларускаму дзяржаўнаму архіву-музею літаратуры і мастацтва, дзякую-ючы архіўнаму фонду Л. Бэндэ (ф. 66), належалаць “Беларусская хрэстаматыя”, укладзеная Б. Эпімахам-Шыпілам, перапісаныя ім “Залёты” В. Дуніна-Мар-цінкевіча і “Пан Тадэвуш” А. Міцкевіча ў перакладзе В. Дуніна-Марцінкеві-ча, спіс беларускіх твораў, выдадзеных да 1917 г., складзены збіральнікам, яго паштоўка з Ветрына ў “Нашу ніву” і ліст да Я. Дылы, матэрыялы суполкі “Загляне сонца і ў наша ваконца” і інш. У гэтым жа фондзе пад № 1345 значыцца справа пад называй “Беларускія адозвы і лісткі”.

Указаную справу трymаў у руках не адзін даследчык і, па цяпер зразуме-лых прычынах, пазначыўшы ў лістку выкарыстання традыцыйнае “прагляд”, адсоўваў убок, бо беларускіх адозваў і лісткоў там не знаходзіў. У зман уводзіў надпіс на канверце, зроблены такім пазнавальным почыркам Б. Эпімаха-Шыпілы, — “Беларускія адозвы і лісткі”. У верхнім левым кутку канверта яшчэ адзін надпіс — “картачкі напісаны”. Больш ніякіх адзінак канверт не мае. У ім жа месціцца тэкст драматычнага твора без пачатку, хаця за “пачатак” была памылкова прынята адарваная палова апошняй старонкі. Так і захо-валася невядомая п'еса з часу паступлення архіва Л. Бэндэ ў 1962 г. у БДАМЛіМ.

П'еса напісана на лістках, які адпавядаюць узорам стандартаў паперы пачатку XX ст., чорным чарнілам беларускай лацінкай. Почырк няроўны, многа правак, пытальнікаў. Дзеючыя асобы поўнымі імёнамі ўпісаны толькі на пачатку сцэн, у тэксце ж пазначаны крыптанімамі. Першая палова тэкstu напісана намнога святлейшым чарнілам, што, на першы погляд, стварае ўражанне двух розных почыркаў. Усё гэта дае падставу думаць, што тэкст п'есы — толькі накід, што аўтар меркаваў працягнуць работу над ёй. Імёны герояў п'есы ўказываюць на яе магчымае беларускае паходжанне: Ламака, Цыбух, Натуля. Змест вельмі просты. Сусед шляхціца Сцяпана Цыбуха Iван Ламака прыходзіць сватаць за сябе яго дачку Натулю. Натуля, не зразумеўшы напачатку яго намераў, пачынае з Ламакам спрэчку за “Валавыя лужкі” і даводзіць свайго суседа амаль да непрытомнасці. Ламака, абураны, пакідае іх дом. Хутка ўсё высвятляецца, і Ламаку вяртаюць. Але сватанне зноў ператвараецца ў спрэчку, на гэты раз ужо кожны не на жарт адстойвае якасці сваіх сабак — Валая і Адгадая. Спрэчка завяршаецца непрытомнасцю Ламакі. Ламаку ратуюць. Сцяпан, каб не згубіць магчымасці выдаць дачку замуж, бласлаўляе Iвана і Натулю.

Усё было б вельмі проста адгадаць, каб захавалася першая старонка тэкstu. Змест п'есы нагадваў нешта вельмі знаёмае, нядайна чутае. А вось імёны Ламака, Цыбух і Натуля раней ніколі не сустракаліся. Зноў жа, перачытаўшы ў які раз гэтыя “агзамін”, “каторая”, “бумагі”, “палажэнне” і інш. русізы, скіляешся да думкі, што п'еса напісана аўтарам, які знаходзіўся пад уплывам рускай мовы. Але да нейкага часу заставалася нерасчытанай адна мясціна... Урэшце становіцца зразумелым запіс у месцы, дзе Ламака адстойвае ў спрэчцы з Цыбухом гонар свайго роду. Пасля слоў “Ламакі ўсе з гонарам былі” ёсць у квадратных дужках запіс [“czestnyje”, proste słówko!? a nie wiem, jak właściwie peretłomaczyć]. Значыць, гэта пераклад, і пераклад з рускай мовы. З далёкіх сховаў памяці адгукаецца А. Чэхаў, яго жарт у адной дзеі “Предложение”. Параўноўваю з арыгіналам аб’ект свайго даследавання і ўпэўніваюся, што перада мной сапраўды п'еса А. Чэхава ў перакладзе на беларускую мову. Пераклад незвычайны ў нашым уяўленні. П'еса адаптавана для беларускай сцэны, для ўспрынняцця беларускім гледачом. І стаў Сцяпан Сцяпанавіч Чубукоў — Сцяпанам Цыбухом, Наталля Сцяпанайна, яго дачка — Натуляй, а Iван Васільевіч Ломаў — Iванам Ламакай. Устанавіць аўтара перакладу было нескладана. Высветліўшы, што трупа I. Буйніцкага ставіла чэхаўскія п'есы “Мядзведзь” і “Сватанне” ў перакладзе на беларускую мову, няцяжка было здагадацца, што перада мной і ёсць тэкст апошній. З гісторыі суполкі “Заглянені сонца і ў наша ваконца” вядома, што сярод выданняў суполкі значацца і названыя п'есы А. Чэхава.

Аддзел рэдкай кнігі Нацыянальнай бібліятэکі Беларусі валодае калекцыяй выданняў суполкі, у тым ліку і асобнікам “Сватання”, у якім на тытуле чытаецца: “Сватанне”. Жарцік Антона Чэхава. Пералажэнне з расейскай на беларускую мову Н. Чарноцкага. 1910 г. Літаграфічнае выданне”. Тэкст выяўленага

рукапісу параўноўваю з выданнем 1910 г. і знаходжу поўную адпаведнасць, толькі крыху зменены імёны дзеючых асоб: “Чыбух, Наталка, Іван Ламако — іхні сусед, таўсты, здаровы, ды ўсё над сваім здароўем дрыжыць”. І яшчэ ў літаграфічным выданні фігуруе “простае слоўка” “чэсны” і некалькі лексічных адрозненняў.

Заставалася разгадаць імя выканаўцы аўтографа. Почырк зусім розніца з тым, якім надпісаны канверт, і першая версія, што гэта скорапіс Б. Эпімаха-Шыпілъ, разбурылася імгненна.

Другая версія — аўтограф належыць аўтару перакладу Напалеону Чарноцкаму — правяралася дэталёва. Галоўнае пацвярджэнне — гэта запіс на польскай мове, які мог дазволіць сабе толькі сам перакладчык, звяртаючыся, мажліва, да таго, хто павінен быў чытаць п’есу і ў каго ён шукаў парады. Пыталынікі над словамі (веялка, інtryган і інш.) як просьба ці знак для сябе — падумаць над больш дакладным адпаведнікам, закрэсленыя слова з напісанымі зверху іх варыянтамі (шуміць — гудзіць, злаваць — сердаваць, давіць — душыць і інш.) даюць падставу меркаваць, што гэта аўтограф Н. Чарноцкага са збораў нястомнага Б. Эпімаха-Шыпілъ. Апошнюю кропку ў гэтым дапамог паставіць вядомы даследчык гісторыі беларускай літаратуры Уладзімір Мархель. Маючы ў сваім архіве невялікі аўтограф запісу Н. Чарноцкага, ён, супаставіўшы рукапіс п’есы з апошнім, канчаткава пацвердзіў версію на карысыць Н. Чарноцкага.

“Жарцік Антона Чэхава” быў выдадзены ў 1910 г. Як вядома, Н. Чарноцкі тады знаходзіўся ў далёкай Канадзе. Эміграваў ён у 1908 г. П’еса, відавочна, перакладалася ў 1906–1907 г., у часы першых кроکаў суполкі “Загляненіе сонца і ў наша ваконца”, калі беларускай сцэне неабходны былі беларускія п’есы. Тады, магчыма, і быў замоўлены Н. Чарноцкаму пераклад з А. Чэхава. Мы маём чарнавы варыяント перакладу, які быў зроблены, мажліва, як заяўка на пастаноўку, як прапанова для абмеркавання трупы ці ацэнкі рэжысёра. Перакладчык, улічыўшы заўвагі і прапановы, унёс тыя праўкі ў пераклад, варыянт якога быў выдадзены суполкай у 1910 г. Першы ж аўтограф захаваў, як і многае іншае, Б. Эпімах-Шыпілъ.

Людміла Сільнова (Мінск)

КНІГІ З УЛАСНАЙ БІБЛІЯТЭКІ Б. ЭПІМАХА-ШЫПІЛЫ Ў ФОНДАХ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ БІБЛІЯТЭКІ БЕЛАРУСІ

У Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі на кнігах аддзела беларускай літаратуры нядаўна выяўлены два дарчых аўтографы, адрасаваных знакамітаму выдаўцу і мовазнаўцу Браніславу Ігнатавічу Эпімаху-Шыпіле (1859–1934).

Адзін з дарчых аўтографаў напісаны рукой Аляксея Парфёновіча Сапунова (1851–1924), выдатнага гісторыка і краязнаўца Віцебшчыны. На тытульным аркушы выдання: “Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской. Витебск, 1894. Вып. 25”, — пад дарчым аўтографам М. Л. Вяроўкіна, рэдактара выпуску, А. П. Сапунову — чарнілам карычневага колеру напісана: “Многоуважаемому Б. И. Эпимаху-Шипилло от А. Сапунова”. Побач стаяць пячаткі (штампы), адзін з іх — “Библиотека ЦК КП(б) Белоруссии”, а другі належыць Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі, дзе гэтая кніга зараз захоўваецца. Сучасны бібліятэчны расстановачны шыфр яе — Ба40044К, інвентарны нумар — 77432.

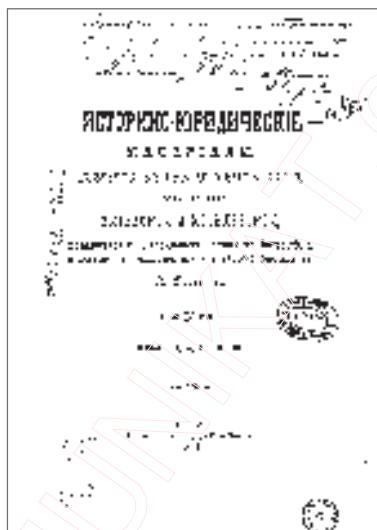
Другі дарчы аўтограф належыць Мікалаю Мікалаевічу Шчакаціхіну (1896–1940), беларускаму мастацтвазнаўцу, члену Інбелкультга — вядомай навуковай установы, з якой пачыналася калісці Нацыянальная акадэмія навук і дзе ў канцы 20-х гг. працаўаў і Б. Эпімах-Шыпіла. Апошні, як вядома, вывучаў не толькі “жывую беларускую мову”, але і збіраў матэрыялы па фальклору, этнаграфіі, гісторыі Беларусі. Шчакаціхін падарыў Эпімаху-Шыпіле экземпляр наступнага выдання: Мікола Шчакаціхін. “Беларусская архітэктура ў XI–XII ст. Менск, 1927” — сваю ўласную кнігу. На першай старонцы тэксту, зверху, на вольным месцы напісана: “Вельмі шаноўнаму Бр. Иг. Эпимах-Шипилла ад аўтара. 31.V. 28”. Унізе старонкі чытаецца пячатка “Областная Библиотека гор. Пскова”, а побач — пячатка “Дзяржаўная бібліятэка БССР імя У. И. Ленина”. Сучасны шыфр кнігі ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі — Ба49357, інвентарны нумар 251728 (значыцца кніга паступіла ў пачатаку 90-х гг.) Кніга выдадзена пад грыфам Інстытута беларускай культуры (Інбелкультта) — яе Камісіі гісторыі мастацтва. І цікавая тым, што дарчы аўтограф на ёй закрэслены ўпэўненай рукой тлустай рысай чорным чарнілам. Але для нас гэта кніга цікавая найперш тым, што на ёй намі заўважаны яшчэ і такія рукапісныя паметы: “№ 3313” і тым жа лёгкім почыркам роспіс “Бр. Эпімах-Шыпіла” (на вокладцы і на першай старонцы як паўтор). Паметы зроблены ў абодвух выпадках у верхнім левым куце аркуша, блізка ля самага краю. Такім чынам, з высокай долей верагоднасці можна меркаваць, што гэтая кніга —

з уласнай бібліятэкі Б. Эпімаха-Шыпілы. Шкада, што ўсе надпісы, зробленыя рукой знакамітага выдаўца і мовазнаўца, гэтак жа сама закрэслены — той жа рукой, што і дарчы аўтограф.

Акрамя таго, у фондах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі захоўваецца яшчэ некалькі кніг з былой уласнай бібліятэкі Б. Эпімаха-Шыпілы, мяркуючы па ўладальніцкіх паметах. Вось іх дадатковы спіс:

1. Описание рукописного отделения Виленской Публичной библиотеки. Вильна, 1903. Вып. 4.

№ 1812 і роспіс Б. Эпімаха-Шыпілы.

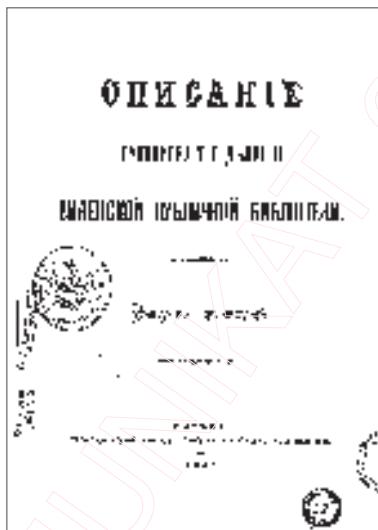

На вокладцы і тытульным аркушы кнігі светлай зялёной фарбай зроблены штампаваны экслібрис, на ім — герб Пагоня ў атачэнні сцягоў, зброя і рыцарскіх даспехаў. Па авалу, у які заключаны ўвесь малюнак, ідзе надпіс: “Ex libris Bronislai Epimachi-Schipillo”. Адзначым, што светла-зялёны колер як колер жывой, адноўленай прыроды, авальныя рысы, мова старажытных рымлян, выкарыстаныя ў экслібрисе, — усё гэта сімвалічныя, знакавыя элементы старажытнай гуманістычнай традыцыі, якая сягае сваімі каранямі ў заходнеўрапейскае Адраджэнне і далей — у античнасць. Без гэтага “мастка” немагчыма да канца зразумець сутнасць, дух беларускага адраджэння пачатку XX ст., звязаныя з ім гісторыка-палітычныя працэсы, намаганні дзеячаў адраджэнцаў, адным з якіх быў Б. Эпімах-Шыпіла.

Ба45554К, інв. № 85915.

2. Могилевская старина: Сборник статей / Под ред. Е. Р. Романова. Могилев на Днепре, 1903. Вып. III.

- № 1879 і роспіс Б. Эпімаха-Шыпілы.
Ба1269, інв. № 1269.
3. Гомельский процесс: Подробный отчет, составленный Б. А. Кревером.
СПб, 1907.
- № 3612 і роспіс Б. Эпімаха-Шыпілы. Тут жа — авальны экслібрис.
Ба959, інв. № 959.
4. Булгаковский Д. Г. Пинчуки: Этнографический сборник. СПб., 1890.
№ 3934 і роспіс Б. Эпімаха-Шыпілы.
Ба656, інв. № 657.

Усе ўказаныя кнігі з былой бібліятэкі Б. Эпімаха-Шыпілы выяўлены аўтарам гэтых радкоў зусім нядайна. У бібліятэцы знакамітага вучонага і чалавека шырокіх гуманістычных поглядаў было не менш за 4000 кніг: найбольшы інвентарны нумар з выяўленых, як бачым, — 3934. Шляхі, па якіх яны трапілі ў фонды Нацыянальной бібліятэкі, патрабуюць дадатковага вывучэння.

Аўтар выказвае падзяку гісторыку і пастаяннаму чытачу Нацыянальной бібліятэкі Віталю Скарабану за падтрымку ў рабоце і кансультацыі.

Уладзімір Содаль (Мінск)

ЛЮДЗІ АДНЫХ ПАРЫВАННЯЎ: БРАНІСЛАЎ ЭПІМАХ-ШЫПІЛА І ФРАНЦІШАК БАГУШЭВІЧ

Многія нашы даследчыкі сведчаць, што Францішак Багушэвіч быў блізка знаёмы са славутым прафесарам Пецярбургскага ўніверсітэта Браніславам Эпімахам-Шыпілам. Але адкуль такія звесткі? Першую згадку пра гэта мы знаходзім у артыкуле Адама Станкевіча “Прафесар Браніслаў Эпімах-Шыпіла”, які быў змешчаны ў часопісе “Калосьце” за 1935 г. Згаданы артыкул А. Станкевіч у 1934 г. прачытаў як рэферат на жалобнай акадэміі, наладжанай 8 снежня 1934 г. Беларускім інстытутам гаспадаркі і культуры ў Вільні. Дык вось у гэтым артыкуле гаворыцца: “Знаўся Шыпіла і нават у бліzkіх быў адносінах з Ф. Багушэвічам, тварцом беларускай нацыянальнай ідэалогіі, знаўся такжэ з [...] іншымі прадстаўнікамі беларускага рамантызму, пачынальнікамі нацыянальнага адраджэння”.

Такую ж звестку падаў А. Станкевіч і ў кнізе “Прафесар Браніслаў Эпімах-Шыпіла”, якая выйшла ў Вільні ў тым жа 1935 г.

Пра тое, што Ф. Багушэвіч блізка знаўся з Б. Эпімахам-Шыпілам, не адзін раз згадваў і старэйшы беларускі пісьменнік Віталь Вольскі. У даследаванні “Матэрыйялы да біяграфіі Янкі Купалы”¹, ён пісаў, што Б. Эпімах-Шыпіла не толькі блізка ведаў Багушэвіча, але быў яшчэ з ім і ў перапісцы.

Услед за В. Вольскім пра блізкае знаёмства Эпімаха-Шыпілы і нават сяброўства з Багушэвічам пісалі Рыгор Семашкевіч, Арсень Ліс, Міхась Ярош.

Дык адкуль жа нашы даследчыкі ўзялі такія звесткі?

Неяк прынагодна — было гэта прыкладна ў 1975 г. — мне давялося гутарыць з В. Вольскім, і я не прапусціў магчымасці спытацца, адкуль ён узяў звесткі пра сяброўства Багушэвіча з Шыпілам. На сваё пытанне пачуў: “А мне сам Эпімах-Шыпіла расказваў, калі жыў яшчэ ў Мінску. Неяк мы з ім гулялі па горадзе, от акурат як з вамі, і ён мне расказваў. Шкада, што не запісаў адразу ўсе падрабязнасці, але добра памятаю, казаў, што ліставаліся і не раз сустракаліся. Дзе? Мабыць, у Пецярбургу”.

Мы ведаём, што Багушэвіч не раз ездзіў у Пецярбург. Праўда, пакуль нам невядома, да какіх і з якімі клопатамі. Будзем лічыць, што адну асобу мы вызначылі. І калі ў нас пакуль няма дакументальных звестак пра непасрэдныя контакты, сувязі, сустрэчы Эпімаха-Шыпілы з Багушэвічам, то яго зацікаўленне творчасцю песняра зусім відавочнае. Зацікаўленасць гэтая даўняя.

¹ Любімы паэт беларускага народа. Мн., 1960. С. 74.

Эпімах-Шыпіла быў збіральнікам рукапісаў і рэдкіх выданняў. Усе мы ведаєм яго славутую рукапісную “Беларускую хрэстаматыю”. Распараў яе малады вучоны ў 1889 г., неўзабаве пасля абароны на вучоную ступень кандыдата гісторыка-філалагічных навук (1887). Праўда, у гэтай хрэстаматыі Багушэвічавых твораў няма. Але, не сумніваюся, Эпімах-Шыпіла ведаў іх з юнацкіх гадоў. Сімпатыя да твораў Багушэвіча ў Эпімаха-Шыпіла не знікла і з гадамі. Як толькі распараў сваю дзеянасьць у Пецярбургу суполка “Загляне сонца і ў наша ваконца”, адным з заснавальнікаў якой быў Б. Эпімах-Шыпіла, найперш былі перавыдадзены книгі Ф. Багушэвіча – “Дудка беларуская”, “Смык беларускі”. Абодва зборнікі, як лічыць Р. Семашкевіч, выйшлі пад рэдакцыяй Эпімаха-Шыпілы, пад яго апекай.

Доўгі час у Эпімаха-Шыпілы пераходзіўся і рукапіс “Скрыпкі беларускай” – трэцяга паэтычнага зборніка Багушэвіча. Застаецца толькі загадкай, як ён, калі і ад каго патрапіў да вучонага. Сям’я Багушэвіча, як вядома, не вельмі ахвотна паказвала бацькову паэтычную спадчыну зацікаўленым людзям. Ну, а каб уж расшчодрылася на цэлы паэтычны зборнік і аддала яго, на яе гэта не вельмі падобна. Значыцца, рукапісны зборнік Багушэвіча Эпімах-Шыпіла атрымаў ад некага іншага.

Р. Семашкевіч у сваёй кніжцы “Браніслаў Эпімах-Шыпіла” піша, што нібыта Ф. Багушэвіч сам перадаў Шыпілу рукапіс “Скрыпкі беларускай”. Трэба згадаць, што яна рыхтавалася да друку яшчэ пры жыцці самога паэта. Але па нейкай прычыне (з-за цэнзуры?!) не пабачыла свету. Спрабаваў прабіць ёй дарогу і Эпімах-Шыпіла. У нашаніўскіх абвестках 1908 г. значылася, што хутка выйдуць з друку трэй зборнікі Ф. Багушэвіча. Сярод іх называлася і “Скрыпка беларуская”. Але чамусыці гэтая спроба не ўдалася.

Ф. Багушэвіч быў старэйшы за Б. Эпімаха-Шыпілу на дзесятнаццаць гадоў. Калі Багушэвіч вярнуўся на Беларусь, Эпімаху-Шыпіле было дваццаць пяць. Якраз гэтай парой ён заканчваў універсітэт. З 1889 г., як уж згадвалася, пачаў укладаць сваю славутую “Беларускую хрэстаматыю”.

Менавіта тады ж рыхтаваў да друку сваю “Дудку беларускую” Ф. Багушэвіч. З 1891 г. Б. Эпімах-Шыпіла становіцца бібліятэкам Пецярбургскай універсітэцкай бібліятэкі. Якраз у гэтым годзе выходзіць першы паэтычны зборнік Мацея Бурачка. Мусіць, у гэтым годзе і змог Б. Эпімах-Шыпіла найбольш поўна пазнаёміцца з творчасцю аўтара “Дудкі беларускай”. Творы гэтых, асабліва “Прадмова”, несумненна, уразілі маладога вучонага сваімі думкамі, настроймі, і ён пачаў цікавіцца, хто ж гэты Мацей Бурачок, які адваўжыўся так гучна клікнуць беларусаў прачнуцца ад векавога сну і заяўіць пра сваю чалавечую годнасць усяму свету. Ну а ўжо шлях да знаёмства неяк знайшоўся, хаця гэта было не так і проста. Мала хто ведаў, аж да самай смерці, што віленскі адвакат Францішак Багушэвіч і аўтар “Дудкі беларускай” Мацей Бурачок — адна асоба... Гэта была вялікая таямніца. Але такой асобе, як Эпімах-Шыпіла, Багушэвіч мог і адкрыцца. У іх былі адны ідэалы, адны памкненні, адны парыванні. І гэтыя ідэалы былі абодвум дарагі.

...Багушэвічавых твораў у “Беларускай хрэстаматыі” Эпімаха-Шыпілы няма. Але згадка пра яго самога ў “Хрэстаматыі” ўсё ж ёсць. У ёй змешчаны верш “На памятку зычліваму для сям’і”. Пад вершам — дата “14.VII.1900 года”. Гэта значыць, што Эпімах-Шыпіла запісаў верш неўзабаве пасля смерці Мацея Бурачка, што вестку пра гэту смерць прыняў шчымліва, як і творца верша, змешчанага ў “Хрэстаматыі”. Наведаў нават Вільню, сустрэўся з блізкімі Багушэвічу людзьмі, пачуў іх расказы пра апошнія дні жыцця беларускага Праўдашукальніка, пра яго пахаванне і ўшанаванне.

Пра Францішка Багушэвіча ў “Беларускай хрэстаматыі” Эпімаха-Шыпілы нагадвае і “Панскае ігрышча”, якое Ф. Багушэвіч змясціў у 1894 г. у сваім “Смыку беларускім”. А Эпімах-Шыпіла гэты твор пачуў упершыню ў 1889 г. У сваю “Хрэстаматыю” перапісаў у 1890-м.

Ларыса Давідоўская (Мінск)

“НЕ СМУЦІСЯ, ПАНОК...”

У гісторыю нашай Бацькаўшчыны, яе нацыянальную літаратуру імёны Браніслава Эпімаха-Шыпілы і Янкі Купалы ўпісаны залатымі літарамі побач. Іх звязала амаль трыццацігадовае сяброўства; у час асабістага знаёмства восенню 1908 г. у Вільні (завочнае адбылося на два гады раней) Эпімаху-Шыпіле было 49, Купале 26 гадоў. Наставнік і Вучань. Патрыярх беларускага адраджэння і Прарок беларускай нацыі. Яны сустрэліся на зорку XX ст. і дбайна шчыравалі, каб назаўсёды захавалася ў свеце прысутнасць беларускага слова. Адносіны ўдумлівага апекуна і мецэната да свайго малодшага сябра былі спагадлівымі, шчырымі, мудрымі, яны падмацоўваліся з боку Купалы ўзаємаразуменнем, удзячнасцю, жаданнем падзяліцца творчымі планамі, падтрымкай ў цяжкія, здаецца, невыносныя моманты жыцця. Гэтыя адносіны творцаў-аднадумцаў нам, сённяшнім, могуць служыць прыкладам.

Эпімах-Шыпіла быў рэдактарам і выдаўцом першага зборніка Янкі Купалы “Жалейка”, што ўбачыў свет у знакамітай кааператывнай суполцы “Загляненіе сонца і ў наша ваконца” ў лютым 1908 г. у Пецярбургу. Вучоны сам склаў зборнік, у які ўваішлі 98 вершаў, перш-наперш тыя, што больш поўна і ярка адлюстроўвалі паэтычнае крэда Янкі Купалы. Дарэчы, многія з вершаў, як на пачатку, так і на зыходзе XX ст., з’яўляюцца ярка акрэсленымі і актуальнymi. У лісце да Эпімаха-Шыпілы (21.11.1909) Купала піша: “Я ў Вільні доўгі не могу тримацца, а так шчыра хацелася б не загінуць і пажыць дзе-небудзь у культурным мейсцы, каб сябе загартаваць і адшліфаваць на службу беларушчыне і беларускаму грамадзянству...” Літаральна праз два тыдні (2.12.1909) у Санкт-Пецярбург з Вільні Уладзімір Самойла дасылае Эпімаху-Шыпіле ліст, у якім зазначае: “Канешне, прасіць Вас прыняць удзел у яго лёссе няма чаго. Вы былі хросным бацькам яго твораў, яго літаратурным апекуном, такім і застанецця для яго асабіста. Мне ён (Купала) вельмі дараў і як адзін недастатковая ацэнены паэт сучаснай Беларусі. Толькі Вы і ацэніце яго правільна. Памажыце яму Вашай цудоўнай выпрабавальнай працай, але захаваўшы ўсю свежасць юнацкай чысціні і веры сэрцам. У Ваш уплыў я глыбока веру”. Сёння гэты ліст у экспазіцыі музея Янкі Купалы займае адно з пачэсных месцаў. А роўна за год да гэтай падзеі Эпімах-Шыпіла пісаў Л. Клейнбарту: “Будучы... у Вільні, я асабіста пазнаёміўся з маладзен'кім паэтам... Вітаў яго як беларускага песняра, выказаў аб ім сваю думку і заахвочваў не закопваць талент у зямлю... Я сказаў, што трэба толькі яму прыехаць калі-небудзь у Пі-

цер, і калі ён гэта зробіць, то дзвёры маёй кватэры, як і яна сама, заўсёды для яго адчынены". Глыбокай восенню 1909 г. Купала ўпершыню прыязджае ў Пецярбург і з'яўляецца на кватэру Эпімаха-Шыпіла па адрасу: Васільеўскі востраў, 4-ая лінія, д. 45, кв. 16.

Па словах Ц. Гартнага, кватэра Эпімаха-Шыпіла ўяўляла сабою "беларускі штаб у Пецярбургу". Фактычна тут збіралася перша пакаленне народнай інтэлігенцыі, так званая маладая Беларусь, інтарэсы якой Эпімах-Шыпіла скіраваў у рэчышча нацыянальнага адраджэння, адраджэння духоўнай і матэрыяльнай культуры беларускага народа. У фондах музея захоўваючца ўспаміны Язэпа Сушынскага: "У пачатку 1910 г. разышлася пагалоска сярод студэнтства, што прыязджаете ў Пецярбург Янка Купала. Уся беларуская моладзь... з вялікай нецярпівасцю чакала момант спаткання з паэтам. Дзе ж магло адбыцца гэтае спатканне? Толькі ў двух месцах: на суботніках на кватэры Браніслава Ігнатавіча Эпімаха-Шыпіла, дзе пасяліўся пясняр, ці на нядзельных рэпетыцыях хору і драматычнага гуртка. Якраз у студзені 1910 г., калі рэпетыцыя ішла поўным ходам, адчыніўшы дзвёры і ўваходзіць у перадпакой малады чалавек вышэй сярэдняга росту, белакуры, з невялічкім светла-русым вусікамі, блакітнымі вачымі. Пабачыўшы Купалу, усе кінуліся да яго..."

Надыходзячы год быў адзначаны вершам Янкі Купалы "Прафесару Б. Эпімаху-Шыпілу з Новым 1910 годам", радкі якога маюць сімвалічны сэнс:

...Жычу Вам я нескананна
Год без ліку жыць між нас.
Між сваімі ці чужымі
Жыць да шчасця нажывашь.

Гэты верш упершыню ўбачыў свет у другім зборніку Янкі Купалы "Гусляр" (Пецярбург, 1910. С. 57). Набраны лацінкай.

Пры дапамозе прафесара Янка Купала паступае вучыцца на агульнаадукацыйныя курсы А. Чарняева, якія, як пісаў паэт, сістэмнай завалі яго "хатычныя веды". Адам Станкевіч у кнізе "Прафесар Браніслаў Эпімах-Шыпіла" так згадваў той час: "Працу сваю над беларускай студэнцкай моладзей праводзіў Шыпіла ў двух кірунках — у кірунку беларускай студэнцкай моладзі духоўнай і сьвецкай. Спрыялі гэтаму, як ня трэба лепш, тыя навуковыя становішчы, якія Шыпіла займаў: лектарат грэцкай мовы з 1902 г. у Дух. акадэміі, пасля фактычнае дырэктарства універсітэцкай бібліятэкі і лектарат лацінскай мовы на агульнанавуковых курсах Чарняева. На гэтых курсах гадаваў ён, між іншым, вялікага беларускага паэта Янку Купалу". У Пецярбургу, стаўліцы Расійскай імперыі, горадзе з вялікімі культурнымі і гістарычнымі традыцыямі, Янка Купала расце як літаратар-інтэлектуал. Ён больш блізка знаёміца з жыццём акаляючага асяроддзя. Вучоны, акадэмік, усходазнавец, даследчык помнікаў старажытнай Беларусі Ігнат Крачкоўскі ў кнізе "Над арабскімі рукапісамі" (Л., 1946) згадвае пра Эпімаха-Шыпілу: "...он был видным деятелем белорусского литературного возрождения. Великолепно зная белорус-

ский язык, и в живой речи и в старых памятниках, сам он мало выступал в печати, но всячески поддерживал белорусское издательство и попадавших в Петербург белорусов. Знаменитый впоследствии поэт Янка Купала в годы учения частенько проводил ночи на сундучке в передней его крохотной квартиры. Не один Янка Купала был обязан многим мало кому известному с этой стороны библиотекарю университета”.

Перадусім, Эпімах-Шыпіла з’яўляеца першым захавальнікам творчай спадчыны Янкі Купалы. У 1910 г. асветнік і вучоны складае два машынапісныя сышткі верша і паэм песьняра, што зараз захоўваюцца ў фондах музея. Па-першае, трэба сказаць, што гэта не сышткі, а кнігі ў шыкоўным цвёрдым зялёна-карычневым пераплётце. На кнізе № 2 цісненне золатам, унізе з пазнакай яго ўласнасці “Бр. Эпімахъ-Шыпілло”, уверсе “Янка Купала. Сон на кургане”. Тытульны ліст упрыгожвае пячатка-экслібрис. У самым версе прыгожым каліграфічным почыркам роспіс Браніслава Ігнатавіча і асабісты нумар 3620 (магчыма, гэта парадковы нумар кнігі). Унізе чорнымі чарніламі вельмі акуратна і прыгожа выведзена: “Пецярбург 1910 (месяц іюль и августъ)”. Памер абедзвюх кніг 21x17 см.

Калі здарылася непапраўнае з задуманым домам-музеем у Залессі (будынак згарэў), што страшэнна адбілася на стане здароўя Эпімаха-Шыпілы, Янка Купала адразу ж спагадліва адгукнуўся вершам “Прафесару п. Б. Эпімах-Шыпілу”:

Не смутіся, Панок, што няшчасце прыйшло:
Як прыйшло, так і пойдзе ад Вас...
Што ж рабіць, калі гэтак пляцеца жыццё,
Несучы нам цярпенне падчас.

Расчулены Браніслаў Ігнатавіч так адказаў потым на гэта пасланне: “Верш гэты... быццам жыватворны бальзам вылечыў пачынаўшую балею смутную душу... Я супакоіўся і прыйшоў да сябе”.

Цікаласць выклікае адвольны пераклад індыйскай легенды “Паляўнічы і пара галубкоў”, які Купала таксама прысвяціў Эпімаху-Шыпіле. У лісце да Л. Клейнбарты Янка Купала ўспамінаў: “Наяўнасць такога добрага апекуна, якім для мяне з’яўляеца Б. І. Эпімах-Шыпіла, не магла аказацца для майго разумовага развіцця адмоўнай. Сумеснае жыццё маё з гэтым чалавекам на-заўсёды пакінула ў мяне самыя лепшыя ўспаміны”.

Зараз мы з удзячнасцю канстатуем, што многія творы Пецярбургскага перыяду дайшлі да нас дзякуючы Эпімаху-Шыпіле. У часопісе “Полымя” за 1929 г. была змешчана першая публікацыя не друкаваных раней дарэвалюцыйных твораў Янкі Купалы. Паэт лічыў, што яны недзе згубіліся, але рукапісы захаваліся ў бібліятэцы вучонага. Тады Купала пісаў: “Адначасна выказваю тут шчырую падзяку прафесару Эпімах-Шыпілу за мілую для мяне неспадзёўку”.

...І куды б ні вялі пуцявіны Янку Купалу, ён слайд лісты свайму настаўніку — з Вільні, Масквы, Палацка, Смаленска. У 1919 г. з Мінска Купала піша: “Па

Вялікадні можа мне ўдасца вырвацца на якіх пару дзён у Петраград. Вельмі хацеў пабачыцца з Вамі. Што Вы, паночку, думаеце рабіць з сабою летам? Кідайце, паночку [...] Піцер і перабірайцеся на пастаяннае жыццё хоць бы ў Мінск [...] Дык надумайцеся [...] Тут цераз Камісарыят можна было бы выхла-патаць пазваленне на перавоз усіх Вашых рэчай і бібліятэкі...”

Б. Эпімах-Шыпіла адыграў выключную ролю ў літаратурным і духоўным станаўленні Янкі Купалы. Яно фарміравалася пад непасрэдным упльвам беларускага нацыянальнага руху, наймацнейшым ідэолагам і кірауніком якога быў Эпімах-Шыпіла. Вялікі асветнік самаахвярна аддаў сваёй Бацькаўшчыне веды, талент самабытнага вучонага, падарвалае рэпрэсіямі здароўе, моц духу, немалыя асабістыя сродкі, вялікую колькасць (5000) унікальных кніг, што леглі ў падмурак сённяшняй Навуковай бібліятэкі НАН Беларусі.

У беларускім літаратуразнаўстве і гісторычнай науцы імёны Янкі Купалы і Браніслава Ігнатавіча Эпімаха-Шыпілы будуць заўсёды стаяць побач.

Язэп Янушкевіч (Мінск)

ВАЦЛАЎ ЛАСТОЎСКІ і БРАНІСЛАЎ ЭПІМАХ-ШЫПІЛА

Дзівоснае, бо да канца не разгаданае, не расшыфраванае паняцце — зямляцтва. Бо тчэцца яно, часам, не толькі з агульнасці мовы, на якой размаўлялі дзяды-прадзеды. Калі на чужыне, скажам, у сталіцы Расійскай імперыі сустракаюцца два беларусы — сяброўства між імі ўжо гарантавана. Прынамсі, на першым часе. Потым гэтая духоўна-крэўная повязь можа толькі мацнець, як мацнее з гадамі сум-настальгія па родных мясцінах маленства, куды табе ўжо, чалавеку сталаму, кінутаму ў вір штодзённых абавязкаў, афіцыйнай ці грамадской працы, сямейных турбот, не так проста завітаць.

Два вялікія землякі, Вацлаў Ластоўскі і Браніслаў Эпімах-Шыпіла, у пачатку нашага, XX стагоддзя, спаткаліся ды пазнаёміліся, трэба думанць, не на прыгожай радзіме першага — у азёрным краі, якім ёсьць Дзісеншчына-Полаччына на Віцебшчыне, а ў сталіцы Расійскай імперыі — Пецярбургу. Тым даражэйшым, адметным выглядала гэтае знаёмства.

Прафесар Б. Эпімах-Шыпіла займаў шмат працаёмкіх пасад, а маладзён Ластоўскі падрабляў, дзе толькі мог. Але абодвух лучыў аднолькавы занятак — бібліятэкарства. Нагадаю, што Эпімах-Шыпіла адпрацаваў ў бібліятэцы Пецярбургскага юніверсітэта больш за 30 гадоў (1891—1925). Калі ж яго малады зямляк, юнак В. Ластоўскі, трапіў у Пецярбург пачатку XX ст., ён уладкаўся бібліятэкам прыватнай студэнцкай бібліятэкі, адначасова крадком зазіраючы ў аўдыторыі юніверсітэта паслушаць лекцыі славутых прафесараў. Хіба ўжо тады яго падтрымліваў і атуляў апекай прафесар з фальварка Будзькаўшчына. Ці не пад яго ўплывам малады Ластоўскі “ад 1902 года” пачынае занатоўваць “цікавыя” слова. Напачатку запісвае іх для сябе, бо вельмі ж “асабіста цікава было слова само па сабе”.

Апасродкована пра знаёмства і повязь двух землякоў у Пецярбургу В. Ластоўскі напісаў ва “Успамінах аб Янку Купалу”, якія пачынаюцца наступным сцвярджэннем: “З творчасцю Янкі Купалы я пазнаёміўся ў Ленінградзе ў 1906 годзе. Тады прыбылі там поштай рукапісы яго вершаў, якія пасля ўвайшлі ў зборнічак “Жалейка”, і іх чытаў, у кружку тагачасных ленінградскіх беларусоў, праф. Эпімах-Шыпіла.

Асабіста ж я пазнаў Янку Купалу толькі ў першых датах сакавіка месяца 1909 года, калі пераехаў з Рыгі на сталую працу ў Вільню, куды быў запрошаны А. Уласавым на сакратара рэдакцыі “Наша ніва”.

Так што працягам пецярбургскага перыяду таварышавання Ластоўскага ды Эпімаха-Шыпілы стаў віленскі перыяд — самы працяглы ў іх стасунках.

Праўда, лістоў Шыпілы ў рэдакцыю “Нашай нівы”, дзе ў 1909–1915 гг. В. Ластоўскі працаваў адказным сакратаром, вядома пакуль няшмат. Ганна Сурмач і Віталь Скалабан апублікавалі 72 лісты, адрасаваныя ў гэтую газету¹. І сярод іх толькі адно лісцініятка ад 22 ліпеня 1909 г., дакладней, невялікая паштоўка, адасланая, паводле паштовага штэмпеля, з “Ветрино Вітебск. губ.”. Таму пэўна можна сцвярджаць: свае летнія вакацыі, прафесарскі адпачынак Б. Эпімах-Шыпіла бавіў на радзіме.

Што імя Ластоўскага, які год ад года становіўся слынным дзеячам нашага нацыянальнага адраджэння, было дарагім для пецярбургскага прафесара, сведчыць наступны каларытны малюнак. Каларытна-жывы, бо хоць занатаваны ў дзённіках-успамінах, але атрымаўся ярка-жывапісным. Не дзіва. Аўтар яго — Язэп Драздовіч. Апошні з надрукаваных у “Маладосці” раздзелаў успамінаў мастака, які называеца “Паміж Мнютай і Аутай”, напісаны ў 1937 г.². А ёсьць яшчэ недрукаваная частка дзённіка. Менавіта ў ім пад 1938 г. Я. Драздовіч занатаваў каштоўную рэфлексію — успамін пра сустрэчу землякоў на петраградскай кватэры Браніслава Эпімаха-Шыпілы ў 1916 г., калі ў Вільні начала выходитць газета “Нотан”.

“— А глядзце, хто рэдактарам, — з гэтымі словамі стары прафесар звярнуўся да прысутных гасцей, Язэпа Драздовіча і Антона Грыневіча, — гэта ж наш землячок з Дзісеншчыны — Ластоўскі. Праўда, што мы тут сабраўшыся, — трох на ліцо, а чацьверты на паперы, былі землякамі, з адных і тых самых знаёмых, адна ад адной блізкіх распaloжаных мясьцін. Дзед Браніслава Іgnатавіча паходзіў з-пад Дворнава на Дзісеншчыне, а сам ён з Залесся, каля Ветрына на Полаччыне. Прадзед жа [неразборліва; хіба гутарка таксама пра Эпімаха-Шыпілу. — Я. Я.] паходзіў з Арэхавна каля Залацця, пад Палацк, а я сам — з Пунік, Галубіцкая пушча. Ант[он] Антонавіч паходзіў дзесь там каля Палюдавіч, на граніцах Дзісеншчыны з Полаччынай. А Вацлаў Ластоўскі з Калеснікава, паміж Мнютай і Аутай, таксама на Дзісеншчыне, а гадаваўся ў Старым Пагосце і Германавічах. Кругом мы землячкі, — адно краянцы”.

Наступным этапам жыцця В. Ластоўскага было яго прэм'ерства ва ўрадзе БНР (1919–1923). Калі грамадска-актыўны Вацлаў адышоў ад палітыкі, ён заняўся выданнем часопіса “Крывіч”, які выходитці ў Каўнасе — тагачаснай сталіцы Летувы і на сродкі гэтай невялікай самастойнай рэспублікі. Акурат туды, у Каўнас, быў напісаны яшчэ адзін ліст Б. Эпімаха-Шыпілы. Ліст — вялікі, змястоўны і на сакавітай беларускай мове, ён адшукаўся ў Вільні, у Дзяржайным гістарычным архіве сярод матэрыялаў В. Ластоўскага³.

¹ Шляхам гадоў / Укл. У. Мархель. Мн., 1990. Вып. 2. С. 6–53.

² Драздовіч Я. Дзённік // Маладосць. 1991. № 5–12.

³ Ф. 582, воп. 1, спр. 49, арк. 103–104.

“Пецярбург, 30 сьнежня 1923

Вельмі паважаная рэдакцыя!

Тыдні два таму назад у бібліятэку Пецярбургскага ўніверсітэту прыйшла першы раз заказная бандэроль с 5-ым лістападовым нумарам пекнага беларускага месячніка “Крывіч” (тытул доктара Францыска Скарыны). Дужа я ўсьцешыўся, пабачыўшы першы раз гэты родны часопіс, аб каторым я дагэтуль ня чую і ня ведаў. Ці гэта толькі адзін гэты 5-ты нумар прыслала паважаная Рэдакцыя, ці мо і першыя чатыры, але яны не дашлі?.. Вот жа дарагі і кахраныя рэдактары, пане Вацлаве і пане Кляўдышошу, успомніце аб сваім ста-рым земляку, каторы цудам праве ўцалеў дагэтуль, астаўшыся тут адзінокім, як палец, і перажыўшы вельмі цяжкія гады голаду, холаду і небясынекі. Будзь-це ласкавы прыслать мне поўны камплект гэтага дарагога для мяне Вашага выданья, пачынаючи ад нумара першага, адресуючы толькі ў Бібліятэку ўніверсітэту, не вымяняючы майго назівіска, каб іх не затрымалі, а паставіўшы толькі гдзе-небудзь на бандэролі ініцыялы Б. Э. Ш. нязначна, каб не кідаліся дужа ў очы. На міласць Боскую прашу Вас аб гэтым. Буду Вам за гэта вельмі і вельмі ўдзячны і гатоў плаціць, колькі скажаце. Напішыце толькі, якімі грашмі і якім пуцём зрабіць гэта. Аж слёзы ад радасці брызнулі ў мяне з вачэй, як пабачыў я Вашы назівіскі: “Под рэдакцыяй В. Ластоўскага і К. Дуж-Душэўскага”. Чакаючы з вялікай нецярпілівасцю весткі ад Вас і спаўнення маей просьбы, сардечна ўсіцікаю Вас, дарагі браты-землякі і, пасылаючы Вам і ўсім там беларусам свой нізенькі паклон, астаюся з пашанай адданы Вам

Браніслаў Эпімах-Шыпіла.

P. S. Заўчара атрымаў я з Менска ад выдавецтва “Савецкая Беларусь” 1. Беларускі работніцка-сялянскі каляндар на 1924-ы год і 2. Цішка Гартны. На дзень пятнаццацігадовага яго юбілею літаратурнай працы 1908–1923. Аўтобіографія. Крытычны нарыс. Пасъвячэнні і выбраныя яго творы. Выданыне Інстытуту Беларускай Культуры. Менск, 1923 (стр. 2 + 79 і партрэт).

З Чыкаго (Амерыка) меў я несказаную радасць атрымаць пісульку ад Язэпа Варонкі, каторы пішэць, што высылаець мне адначасова пакет з тамтэйшымі беларускімі выданьнямі, але я дагэтуль нічога не атрымаў.

Бывайце здаровы і вясёлы, кахраны і дарагія мае!!!

Vash Br. Эпімах-Шыпіла.

Больш лістоў Эпімаха-Шыпілы ў архіве Ластоўскага — БНР выявіць не ўдалося. Бяспрэчна, гэтая повязь не была эпізадычнай. Паўней пра лучнасць двух “краянцаў” мог бы расказаць архіў прафесара, які, на жаль, не збрэргся. Як не ўратаваўся і асабісты архіў В. Ластоўскага. Абодва мелі на тое аднолькава трагічныя прычыны. Пра іх — у канцы.

А пакуль яшчэ зазначу, што новым этапам у творчых контактах, людскіх стасунках між Ластоўскім і Шыпілам сталі гады супольнай працы ў Савецкай

Беларусі, куды Эпімах-Шыпіла перабраўся ў 1925-м, а Ластоўскі ў 1927 г. Вось скupyя, тэлеграфнага стылю радкі ў тагачасным перыядычным друку: “Зацьверджаны склад рады аддзелу гуманітарных навук з наступных таварышаў: старшыня — С. Некрашэвіч, намеснік старшыні — проф. Ясінскі і члены: проф. Ігнатоўскі, Лёсік, проф. Замоцін, проф. Пічэт, Ластоўскі, Міцкевіч (Якуб Колас), Луцэвіч (Янка Купала), Жылуновіч (Цішка Гартны), проф. Матуляйціс, проф. Эпімах-Шыпіла, проф. Бузук, проф. Дружчыц, А. Цьвікевіч і Дыла”⁴. І такіх прыкладаў можна было бытця цытаваць дзесятак.

На пасяджэннях Прэзідыума БАН яны часцяком засядалі поплеч. Трагічныя падзеі сталіншчыны разарвалі гэтую лучнасць, калі Ластоўскага, арыштаванага ў 1930 г., выслалі з Беларусі ў красавіку 1931-га па так званай справе “Саюза вызвалення Беларусі”. Тады ж Беларусь мусіў пакінуць і прафесар Эпімах-Шыпіла, “з дваран”, як было запісана ім коліс уласнаручна ў штатным асабовым спісе Інстытута беларускай культуры.

І хоць адзін з іх памёр уласнай смерцю ў 1934 г. у Ленінградзе, другога расстралілі ў студзені 1938-га ў Саратаве — магілы абодвух невядомыя. Але кожны з іх да канца сваіх дзён мог згадаць пра зямляцкія стасункі між сабою адно з нерастрачанай цеплынёй.

Таму ў будучых біографічных нататках пра вялікага вучонага-педагога Браніслава Эпімаха-Шыпілу пералік (цытую тут артыкул А. Каўкі) — “падтымліваў творчыя сувязі з Багушэвічам, А. Ельскім, А. Сапуновым, Карскім, Цёткай, Я. Коласам, М. Багдановічам, Ц. Гартным, Паўловічам, К. Буйло, Б. Тарашкевічам, Я. Драздовічам, А. Грыневічам”⁵ — спадзянося, папоўніцца новым годным іменем: Вацлаў Ластоўскі. Імем, якім даражыў Эпімах-Шыпіла.

⁴ Полымя. 1928. № 1. С. 217–218.

⁵ Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: У 5 т. Мн., 1987. Т. 5. С. 636.

Віталь Скалабан (Мінск)

МІХАСЬ МЯЛЕШКА — ВУЧАНЬ БРАНІСЛАВА ЭПІМАХА-ШЫПІЛЫ

Міхась Мялешка ўвайшоў у беларускі летапіс XX ст. як адзін з арганізатаў архіўнай справы, археограф, гісторык, пісьменнік, краязнаўца. Але яго жыццяпіс доўгі час заставаўся недаследаваны, нават дата смерці была невядомая. Дзякуючы росшукам, праведзеным навукоўцамі і архівістамі, дапамозе дачкі Міхася Мялешкі — Людмілы Міхайлаўны Сакаловай, якая жыве ў Санкт-Пецярбургу, з'явілася шмат публікаций, выдадзены зводны каталог яго асабістага кнігазбору, адбылася дакументальная выстаўка ў Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва¹.

Дзе ж вытокі навуковай сталасці і грамадзянскай мужнасці, выключнай працаздольнасці і нязгаснага аптымізму М. Мялешкі? Ці не ў натуральным яднанні і ўзаемадзеянні беларускай народнай культуры і культуры вышэйших пластоў грамадства, што яскрава адблісіць ў жыццёвым і творчым шляху М. Мялешкі, як і іншых беларускіх маладых навукоўцаў-адраджэнцаў 20-х гг.: Гаўрылы Гарэцкага, Аркадзя Смоліча, Міколы Каспяровіча, Аляксандра Шлобскага... Гэта ж хараектэрна і для маладзеўшага за іх Мікалая Улашчыка².

Дзяцінства Міхася прыйшло ў вёсцы Скарэ Вілейскага пав. Віленскай губ. (цяпер Мядзельскі р-н Мінскай вобл.), на беразе возера Мядзел. Вінцэнт Мялешка, бацька Міхася, быў рыбаком. Вучыўся Міхась спачатку ў сельскай школе, а потым у школе ў Мядзелі, настаўнік якой меў “выключныя педагогічныя і філософскія веды” і адкрыў перад юнаком “новы свет прыгажосці і высакароднасці будучага чалавека”³.

¹ Бібліятэка Міхася Мялешкі: Зводны каталог / Склад. В. У. Скалабан (кіраўнік), А. М. Гесь, Т. І. Селярэвіч, А. В. Філіпава. Мн., 1998; Міхась Мялешка. Доўгае вяртанне ў Беларусь: Каталог выставы / Склад. Г. Запартыка (кіраўнік), Т. В. Кекелева, В. У. Скалабан. Мн., 1999; Скалабан В., Крапивин С. Михаил Мелешко: Долгое возвращение в Беларусь // Совет. Белоруссия. 1998. 10 окт.; Скалабан В. Мялешка Міхась // Кантакты і дыялогі. 1998. № 12; ён жа: Міхась Мялешка і яго бібліятэка // Здабыткі: Дакументальнаяя помнікі на Беларусі. Мн., 1998. Вып. 3.

² Пра гэта гаварыў вядомы расійскі навуковец С. О. Шміт ва ўступным слове на Міжнароднай навуковай канферэнцыі, прысвечанай 90-годдзю з дня нараджэння М. М. Улашчыка. Гл. : Русь — Літва — Беларусь: Проблемы нацыянальнага самосознания в историографии и культурологии. М., 1997. С. 9.

³ Аўтабіографія М. В. Мялешкі // Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. Ф. 3411 (М. В. Мялешкі), вол. 1, спр. 29, арк. 1.

А яшчэ быў дзед, які доўгімі зімовымя вечарамі расказваў унуку казкі і “быліны мінулай даўніны”. А яшчэ была незвычайная прыгажосць возера Мядзел... Так М. Мялешка натуральна далучаўся да Вечнага. Яго дзядзька працаўшы У Пецярбургу садоўнікам у Летнім садзе і забраў пляменніка ў стаўліцу працягваць адукацыю. Але вучыцца не пашчасціла, і юнак стаў рабочым, а потым перайшоў на канторскі хлеб. У Пецярбургу далучыўся да беларускага студэнцкага гуртка, стаў адным з вучняў Браніслава Эпімаха-Шыпілы. Пра гэта сведчаць радкі з аўтабіографіі М. Мялешкі, што зберагаеца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі: “Будучы в Петербурге, я сблізіўся с беларускім студенческім кружком, групірававшымся [!] вокруг проф. Ш[ипілло], о катором остались у мене самыя лучшыя воспомінанія. Стал изучать белорусскую литературу и этнографию”.

Увесь наступны жыццёвы, навуковы і грамадзянскі плях сведчыць, што “самыя найлепшыя ўспаміны” пра Б. Эпімаха-Шыпілу сталі для М. Мялешкі духоўным запаветам у навуковым пазнанні Беларусі, зборы і захаванні яе культурных каштоўнасцей — архіўных, бібліятэчных, музейных, прычым як на дзяржаўным, так і на асабістым узроўні.

У 1917 г. у Віцебску Міхась Мялешка стаў членам Беларускай сацыялістычнай грамады, удзельнічаў у шматлікіх беларускіх з’ездах. У 1918 г. паступіў у Маскоўскі археалагічны інстытут (Віцебскае аддзяленне), археаграфічны факультэт якога скончыў у 1921 г. У 1923 г. пераехаў у Мінск, стаў адным з кіраўнікоў архіўнай справы. Быў вучоным-архіварыусам, намеснікам загадчыка Цэнтрархіва БССР, адначасова працаўшы у Інбелкульце. Яго працы “Камень у вераннях і паданнях беларуса” (1929) і “Сацыялістычны рух на Беларусі ў пракламацыях 1905 г.” (1927) лічацца класічнымі. Прычым тэксты 9 пракламацый зборніка “Сацыялістычны рух...” былі надрукаваны па арыгіналах, што зберагаліся ва ўласным зборы Б. Эпімаха-Шыпілы.

У Мінску, куды Б. Эпімах-Шыпіла прыехаў з Петраграда ў 1925 г., Міхась Мялешка падтрымліваў з прафесарам самыя цесныя контакты, сустракаўся ў афіцыйных (напрыклад, на I Усебеларускім краязнаўчым з’ездзе ў лютым 1926 г., дэлегатамі якога абодва з’яўляліся⁴), так і ў неафіцыйных умовах.

Ацалела і унікальная памятка такіх сустрэч — зробленыя М. Мялешкай летам 1929 г. фотаздымкі Б. Эпімаха-Шыпілы⁵. А праз год, 18 ліпеня 1930 г., у адзін дзень, іх арыштавалі. У адзін дзень, разам з Максімам Гарэцкім, Язэпам Дылам, Уладзімірам Пракулевічам, Чэславам Родзевічам, Язэпам Сушынскім, Мікалаем Шчакацкім. Яны абвінавачваліся ў прыналежнасці да міфічнага “Саюза вызвалення Беларусі”. У верасні 1930 г. 70-гадовы Б. Эпімах-Шыпіла быў вызвалены і з’ехаў у Ленінград, дзе пражыў яшчэ чатыры

⁴ Працы Першага Усебеларускага краязнаўчага з’езду 7–11 лютага 1926 году. Мн., 1926. С. 82–83.

⁵ Крукоўскі У. Штрыхі да партрэта // Голас Радзімы. 1978. 2 сак.; ён жа: Нечаканы ракурс // Спадчына. 1994. № 4. С. 81.

цяжкія гады. М. Мялешка быў высланы ў Самару, дзе ў 1938 г. зноў арыштаваны, у 1940 г. вызвалены з залікам у тэрмін пакарання часу папярэдняга зняволення. З турмы вышаў цяжка хворы, памёр 17 красавіка 1941 г.

Сёння мы пільна ўглядаемся ва ўжо такія далёкія 20-я гг. XX ст. Углядаемся, каб аддаць належнае тым, хто закладваў падмуркі нашай дзяржаўнасці, але быў так несправядліва знішчаны. Углядаемся, каб асэнсаваць вопыт і наўбыткі папярэднікаў. А зроблена імі менавіта ў 20-я гг. было шмат. І таму наперадзе — далейшае вывучэнне жыцця і дзейнасці аднаго з вучняў Браніслава Эпімаха-Шыпілы Міхася Мялешкі, збор і выданне яго творчай спадчыны.

Тамара Шылёнак (Глыбокае, Беларусь)

К. ДУЖ-ДУШЭЎСКІ Ў ПЕЦЯРБУРГУ Ў ПАЧАТКУ XX ст.

Пра Клаўдзія Сцяпанавіча Дуж-Душэўскага, ураджэнца Глыбокага, актыўнага дзеяча беларускага нацыянальна-вызваленчага руху, нястомнага рупліўца на ніве беларускай культуры і асветы, таленавітага будаўніка-архітэктара, пасляваеннае пакаленне беларусаў доўгі час нічога не ведала. Гэтае імя волій сталінскага рэспрэсіўнага апарату было бессаромна зняслайлена, а лёс бязлітасна пакалечаны. І ўсё ж гісторычнае праўда прабівае сабе дарогу скрэзь паклён і ману.

Цяпер мы маєм магчымасць бесперашкодна расказаць пра К. Дуж-Душэўскага, прасачыць асноўныя вехі яго жыццёвага шляху.

У 1912 г. выпускнік Віленскага рэальнага вучылішча паступае ў вядучую на той час вышэйшую тэхнічную навучальную установу Расійскай імперыі — Пецярбургскі горны інстытут і з запалам пачынае спасцігаць прамудрасці геалагічнай навукі. Маладая энергія біла цераз край. Вольны ад прафесійных заняткаў час К. Дуж-Душэўскі аддае нацыянальна-культурнаму руху, які ў той перыяд набыў шырокі размах сярод беларусаў Пецярбурга.

30 снежня 1912 г. быў зацверджаны статут “Беларускага літаратурна-науковага гуртка студэнтаў Санкт-Пецярбургскага універсітета”, усё больш людным становіўся гэты гурток, а галоўнае, усё больш сур’ёзныя тэмы бралі яго ўдзельнікі для распрацоўкі, усё больш грунтоўныя даклады гучалі на яго пасяджэннях: “Беларускі народ і яго мова”, “Стасунак беларусаў да іх суседзяў” (Землюка), “Адраджэнне беларускай народніцкай літаратуры” (Я. Хлябіцэвіч), “Вызначэнне старажытных гістарычных помнікаў і ахова старынны” (К. Дуж-Душэўскага) і інш.

Мяркуючы па лістах піцерскіх студэнтаў-беларусаў, К. Дуж-Душэўскі быў адным з найцікавейшых і найбольш адукаваных хлопцаў у асяродку. У беларускім гуртку, што збіраўся па суботах на кватэры прафесара Браніслава Эпімаха-Шыпілы, яго ведалі і любілі. Тут можна было сустрэць людзей рознага ўзросту — актыўных дзеячаў беларускай культуры. Колькі тут было цікавага, колькі жывых думак выказаны! Якія гарачыя спрэчкі кіпелі!

Бавіліся па-студэнцку: прафесар заводзіў грамафон, чыталіся вершы і рэфераты. Рабіліся фотаздымкі на памяць, выдаваўся часопіс “Светач”. Тут разам з будучым перакладчыкам Гамера і Міцкевіча, а тады — проста добрым сябрам Браніславам Тарашкевічам Клаўдзій хораша співаў беларускія песні. Паўліна Мядзёлка згадвае К. Дуж-Душэўскага як выканануцу ролі Сцяпана Крыніцкага ў “Паўлінцы” Я. Купалы.

Можна меркаваць, што Клаўдзій сябраваў з Янкам Купалам. Бо менавіта яму паэт даў даручэнне атрымаць з пецярбургскай драматычнай цэнзуры беларускія п'есы, згадзенныя туды Купалам у 1913 г. Відавочна, у тыя ж гады ў Пецярбургу Я. Купала падараваў Дуж-Душэўскуму рукапіс свайго зборніка “Шляхам жыцця”, які Клаўдзій Сцяпанавіч дбайна зберагаў на працягу дзесяцігоддзяў, дзякуючы чаму гэтая рэліквія дайшла да нас.

З дзейнасцю К. Дуж-Душэўскага ў Пецярбургу звязана гісторыя аднаго з нашых нацыянальных сімвалаў — бел-чырвона-белага сцяга. У сваёй аўтабіографіі, напісанай у 1934 г. (яна захоўваецца ў Мінску ў Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва), Дуж-Душэўскі паведамляе: “Цікава адзначыць, што беларусы ўважалі сваім дзяржаўным сцягам той, што і літоўцы, гэта значыць белую Пагоню на чырвоным полі, але нацыянальнага сцяга не было. Мне давялося зрабіць некалькі праектаў нацыянальнага сцяга, і адзін з іх быў прыняты, менавіта: бел-чырвона-белы. Ад таго часу гэты сцяг і лічацца за беларускі нацыянальны сцяг”. Сведчанне Клаўдзія Сцяпанавіча пакуль што не пацверджана іншымі дакументальными крыніцамі, але яно не супярэчыць ніводнаму з дакладна ўстаноўленых на сённяшні дзень фактаў з гісторыі беларускай сімволікі.

Гады вучобы ў Пецярбургу — светлая, рамантычная пара ў жыцці Клаўдзія Сцяпанавіча. Менавіта там, у горадзе святога Пятра, знайшоў ён асабістое шчасце. А потым наступілі гістарычны важнасці падзеі, якія ў канчатковым выніку раструшылі жыццё К. Дуж-Душэўскага. Але помнікамі яго працы засталіся кінатэатр “Метрапалітэн” у Каўнасе, фабрика бекону ў Панявежысе, карпусы цукерачнай фабрыкі “Пяргале”, Таўрагскі цагельны завод, станкабудаўнічы завод “Жальгірыс”. Засталіся дакументы з сабранага ім архіва, кнігі і артыкулы, напісаныя ім.

А яшчэ памяць пра К. Дуж-Душэўскага захоўваецца на яго радзіме. Яму прысвечана экспазіцыя краязнаўчага музея г. Глыбокае, там жа, у СІІ № 2, зберагаюцца прысвеченныя яму матэрыялы.

Кацярына Гаўрыльчык (Ветрына, Беларусь)

АНТОН ГРЫНЕВІЧ У ПЕЦЯРБУРГУ Ў ПАЧАТКУ ХХ ст.

Антон Антонавіч Грыневіч нарадзіўся 3 мая 1877 г. у фальварку Іванкаўшчына (цяпер Астроўшчынскага сельсавета), што ў 15 км ад фальварка Залессе, дзе жыў Браніслаў Ігнатавіч Эпімах-Шыпіла.

Можна меркаваць, што Антон Грыневіч і Браніслаў Эпімах-Шыпіла былі знаёмымі яшчэ да пераезду ў Пецярбург, паколькі фальваркі іх бацькоў знаходзіліся вельмі блізка адзін ад аднаго.

З 1896 г. Антон Грыневіч служыў ў Пецярбургу ў Казённай палаце і ў Міністэрстве гандлю і прамысловасці. З 1906 г. ён разам з Эпімахам-Шыпілам быў сябрам першай беларускай легальнай выдавецкай суполкі “Загляненіе сонца і ў наша ваконца”, а пазней яе бухгалтарам. Нават жыў на кватэры Эпімаха-Шыпілы з сярэдзіны 1908 да канца 1909 г., пакуль у Пецярбург не прыехаў Янка Купала.

У 1910 г., калі над выдавецкай суполкай навісла пагроза закрыцця, Антон Грыневіч заснаваў выдавецтва, якое выпускала творы беларускай літаратуры і музыки. У коле сяброў прафесара Эпімаха-Шыпілы ён асабіста знаёміца з Я. Купалам. У выдавецтве Антона Грыневіча выйшли “Ад вечная песня” Я. Купалы, “Апавяданні” Уладзіслава Галубка, зборнікі Якуба Коласа. І ўжо асабістым дарам выдаўца свайму народу былі “Беларускія песні з нотамі”.

Пры шчаслівым знаёмстве з Язэпам Драздовічам у Пецярбургу А. Грыневіч загарэўся ідэяй сумеснай працы па зборанню і пропагандзе твораў народнай спадчыны, марыў аб стварэнні на іх аснове вялікага нацыянальнага мастацтва.

Наш зямляк жыў і працаваў у Пецярбургу 19 год — з 1896 па 1915-ты.

Лідзія Кулажанка (Мінск)

БРАНІСЛАЎ ЭПІМАХ-ШЫПІЛА ЯК КРАЯЗНАВЕЦ

Тэматыка сённяшніх чытанняў сведчыць пра багацце талентаў і рознабаковасць навуковых інтарэсаў залескага шляхціца Б. Эпімаха-Шыпілы. Папершае, трэба адзначыць, што Эпімах-Шыпіла, маючы ад прыроды вялікія навуковыя здольнасці, ніколі не быў кабінетным вучоным. Яго навуковая работа на працягу ўсяго жыцця спалучалася з жывой педагогічнай і культурна-асветніцкай дзеянісцю. Згадваючы пра яго працу з беларускай моладдзю ў Пецярбургу, чынны ўдзел у культурна-асветных таварыствах, мы можам сёння сцвярджаць (гэта пацвярджаецца і статутамі ўказанных арганізацый), што вельмі важным для іх працы было краязнаўства — усебаковае вывучэнне беларускай гісторыі і культуры з выяўленнем рэгіянальных і лакальных асаблівасцей.

Па-другое, якімі б шматгрынныі і далёкассяжныі ні былі інтарэсы Эпімаха-Шыпілы, ён заўсёды заставаўся патрыётам сваёй малой радзімы, на працягу ўсяго жыцця не парываў з ёй сувязей, цікавіўся мясцовымі справамі, вывучаў Падзвінне — Віцебшчыну і Полаччыну.

Вядома, што стала Эпімах-Шыпіла жыў у Залессі толькі да 12 гадоў, да часу паступлення ў Рыжскую гімназію (1871). “Тут я правёў сваё дзяцінства, — пісаў вучоны ў сталіцы гады, — пасвіў гусей, а потым дробную жывёлу да 9 гадоў, калі памёр мой бацька, пакінуўшы ўдавой матку і малодшых маіх братоў”. Пасля смерці маці фальварак Залессе, як вядома, перайшоў у спадчыну да Браніслава, але праз некаторы час, нягледзячы на вялікую прывязанасць да роднага кута, быў падараваны сястры Валерыі Гагалінскай. Пра ўзаемаадносіны прафесара з мясцовымі людзьмі сведчаць успаміны Валерый і Соф'і Гагалінскіх: “Даведаўшыся, што прафесар дома, на хутары частымі гасцямі былі сяляне з суседніх вёсак. Збіралася тут і моладзь”¹.

З хутара Залессе пачыналіся вандроўкі будучага вучонага па вакольных вёсках і маёнтках дзеля запісу фальклору, збору сведчанняў пра мінулае краю. Як і яго вядомы замлек Ян Баршчэўскі, ён захапляўся прыродай, пушчамі і азёрамі, цікавіўся мясцовымі гаворкамі. Яго запісы адлюстроўваюць дыялектныя асаблівасці Віцебскага Падзвіння. Па сведчанню сяброў-калегаў, Б. Эпімах-Шыпіла цудоўна валодаў беларускай мовай і ў жывой гутарцы, і ў вывучэнні старых помнікаў…”. Добрае веданне дыялектных асаблі-

¹ Дашкевіч А. Пра тое, што дорага // Літ. і мастацтва. 1978. 14 ліп.

васцей мовы праявілася пазней у яго навуковай, выдавецкай і рэдактарскай працы.

Змоладу, з гімназічных гадоў, Эпімах-Шыпіла быў руплівым збіральнікам рукапісаў рэдкіх кніг, этнографічных матэрыялаў. Як правадзейны сябра Віцебскай вучонай архіўнай камісіі, якая аб'ядноўвала гісторыкаў і краязнаўцаў, рабіў копіі рукапісаў па гісторыі Віцебшчыны. У яго архіве захаваліся копіі дакументаў “Рэвізіі ваяводства Полацкага”, запісанай каралеўскімі рэвізорамі Фёдарам Скуміным і Юрэем Друцкім-Сакалінскім (XVI ст.) і “Рэестра маёнткаў, якімі валодалі полацкія і ігуменскія манастыры, цэркви полацкія” (таксама XVI ст.), дзе згадваюцца сёлы Соміна, Уклейна, Ветрына, жыхары якіх былі прыгоннымі Полацкага замка, называюцца многія мясцовыя прозвішчы.

Асаблівай заслугай Эпімаха-Шыпілы, як адзначаюць літаратуразнаўцы, было захаванне, дзяякоўчы яго “Хрэстаматыі”, твораў паэтаў Віцебшчыны — Ф. Тапчэўскага і Г. Тамашэвіча. Ф. Тапчэўскі (Хвэлька з Рукшэніц), беларускі паэт-дэмакрат, ураджэнец фальварка Лёсава цяперашняга Ушацкага р-на, служкую упраўляючым у недалёкім Ухвішчы (цяпер Бабыніцкі сельсавет) у маёнтку памешчыцы А. Сялявы. Пад вершамі “Саўсім ня тое, што было”, “Грошы і праца” ёсць аўтарскія паметы “Ухвішча, 1890”, а пад вершам “Вечарына” — подпіс: “Апісанне балю, які адбываўся ва Ухвішчы”.

Марай Эпімаха-Шыпілы было стварэнне беларускага музея ў сябе на радзіме. Там жа ён хацеў і закончыць свой жыццёвы шлях. Побач з бацькоўскай хатай у Залессі Браніслава Ігнатавіча пабудаваў драўляны двухпавярховы дом. Па сведчанню той жа Валеры Гагалінскай, у час пажару летам 1910 г. “домік быў поўны кніг і экспанатаў”². Аб прывязанасці да гэтага месца сведчыць ліст да У. Самойлы, які захоўваецца ў Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва ў Мінску, у якім сам Эпімах-Шыпіла апісаў тая трагічныя для яго падзеі: “Вясной 1910 года, калі Янка жыў у мяне, атрымаў я з сваёй сядзібы Залессе, што за 20 вёрст ад Полацка, сумную вестку пра тое, што домік мой, які я будаваў сабе на старасць на працягу 10 гадоў, разам з іншымі пабудовамі згарэў да тла. Гэта мяне так расстроіла і забіла, што я не мог ні есці, ні спаць і ледзь не захварэў”³. Як вядома, толькі верш-пасланне “Прафесару п. Б. Эпімах-Шыпілу” Янкі Купалы заспакоіў яго душу.

Пазней, дзяякоўчы дапамозе Б. Эпімаха-Шыпілы, Гагалінскія змаглі збудаваць сабе новы дом на хутары Залессе. У 1920-я гг. іх сям'я жыла на недалёкім хутары Мушкина, куды Б. Эпімах-Шыпіла прыязджаў з Мінска⁴.

Добрае веданне гісторыі культуры, асаблівасцей дыялектаў мовы беларусаў стала падставай для запрашэння Эпімаха-Шыпілы ў Мінск, у Інбелкульт. Як вядома, дзейнасць гэтай першай дзяржаўнай навуковай установы

² Літ. і мастацтва. 1978. 14 ліп.

³ БДАМЛіМ, ф. 66, воп. 1, спр. 1008, л. 4.

⁴ Крукоўскі У. Штырыхі да партрэта // Голос Радзімы. 1978. 2 сак.

ў Беларусі праводзілася ў цеснай сувязі з масавым краязнаўчым рухам, які разгарнуўся па ўсёй краіне. Краязнаўчы матэрыял быў тым фактычным грунтам, на якім будавалася беларусазнаўчая праца Інбелкульта па многіх на-
кірунках. На Першым з’ездзе краязнаўцаў (люты 1926 г.), дэлегатам якога, дарэчы, быў і Эпімах-Шыпіла, У. Ігнатоўскі, старшыня Інбелкульта, сказаў, што “новая культура вымагае і новага методу і гэты асноўны метод — краязнаўства”⁵. Зазначым, што сутнасць краязнаўчага методу, і сучаснай навукай разумеецца як лакалізацыя комплекснага гісторыка-культурнага даследавання з прымяненнем шырокага кола крыніц — гістарычных, геаграфічных, этнографічных, лінгвістычных і г. д.

Галоўнейшай задачай краязнаўчых арганізацый, па вызначэнню Цэнтральнага бюро краязнаўства (ЦБК), створанага ў 1924 г. пры Інбелкульце, была “дапамога працы секцый і камісій Інбелкульта шляхам збіральніцкай працы”⁶. Кіруючыся падрабязнымі інструкцыямі, распрацаванымі ў камісіях Інбелкульта, мясцовыя краязнаўцы дасылалі матэрыялы ў ЦБК, а адтоль яны перадаваліся ў адпаведныя секцыі Інбелкульта для навуковай апрацоўкі. Фактычна на грунце канкрэтнага матэрыялу, сабранага пераважна настаўнікамі, студэнтамі, вучнямі з усёй Беларусі, вялася работа дыялекталагічнай, мастацтвазнаўчай, этнографічнай і іншых секцый Інбелкульта.

Эпімах-Шыпіла, як вядома, стаў спачатку рэдактарам, а з 1927 г. старшынёй камісіі па складанню поўнага акадэмічнага слоўніка беларускай мовы. У яго аваўязкі, як сведчыцьён сам у апубліканых Н. Васілеўскай паказаннях па справе 1930 г., уваходзіла “папярэдняя рэдакцыя надсыланых з месцаў картак-слоў, робячы на іх водгук, на падставе якога прызначалася прэмія збіральнікам надсыланых слоўніковых матэрыялаў, наколькі яны здавальняюча былі зроблены, адкідаючы непадыходзячыя, не належныя да аплаты”⁷. Дарэчы, як паведамляў часопіс “Наш край” у 1927 г., больш за ўсё слоўнікавага матэрыялу было даслана з Віцебскай акругі⁸. Слоўнікавая камісія на старонках гэтага ж часопіса неаднойчы друкавала падзякі як краязнаўчым арганізацыям, так і паасобным карэспандэнтам⁹.

У 1927–1929 гг. Эпімах-Шыпіла стаў дырэктарам названай камісіі. Работа рухалася вельмі паспяхова. Паводле плана Інбелкульта на 1927–1933 гг. павінны былі выйсці першыя сем выпускаў (па 10 аркушаў кожны) будучага акадэмічнага слоўніка агульным аб’ёмам 160 арк.

Працуючы з мясцовымі слоўніковымі і іншымі матэрыяламі, Эпімах-Шыпіла не мог не цікавіцца і весткамі з роднай Полаччыны. Тым больш што краязнаўчы рух у яго родных мясцінах у той час меў прыкметны поспехі. Да

⁵ Працы Першага Усебеларускага краязнаўчага з’езду. Мн., 1926. С. 7.

⁶ Наш край. 1927. № 8–9. С.

⁷ Навіны Беларускай акадэміі. 1992. 5 чэрв.

⁸ Наш край. 1927. № 11. С. 51.

⁹ Наш край. 1926. № 10–11. С. 61–62.

прыкладу, у справа здачы Полацкага акруговага краязнаўчага таварыства на Першым з’ездзе краязнаўцаў паведамлялася наступнае: “У сучасны момант Полацкае краязнаўчае таварыства яднае 9 раённых таварыстваў і 6 гурткоў (2 з іх пры тэхнікумах, а астатнія пры сямігодках). Усяго па акрузе налічваецца каля 750 членоў краязнаўчага таварыства. Абсалютная большасць іх — гэта настаўнікі і студэнты”¹⁰. Сярод накірункаў работы былі пытанні гісторыка-археалагічнага, этнографічнага і мовазнаўчага характару. Планаваліся збор матэрыялаў для ўкладання слоўніка жывой беларускай мовы, геаграфічнага слоўніка, запісы народнай творчасці. Са старонак часопіса “Наш край” да-ведваемся, што мясцовыя краязнаўцы займаліся таксама складаннем слоўнічка дзеячаў Віцебшчыны (частка матэрыялу друкавалася на старонках гэтага ж часопіса)¹¹. У Полацкае акруговое краязнаўчае таварыства, паводле гэтага ж часопіса, уваходзіла і Ветрынскае раённае.

Вядома, што Эпімах-Шыпіла пераехаў у Мінск ужо ў немаладым узросці, быў самым сталым супрацоўнікам Інбелкульта. Але родныя сцены, відаць, памаглі яму хоць часткова пераадолець праблемы са здароўем, падтрымліваць працоўную актыўнасць. У абавязкі Эпімаха-Шыпілы ўваходзілі таксама арганізацыйныя справы ў камісіі і адказнасць за рэдагаванне дыялектных слоўнікаў, акрамя таго, ён быў у складзе камісіі па гісторыі мастацтва (старшыня М. Шчакаціхін). У час адкрыцця бюста Ф. Скарыйне ў Інбелкульце (1925) ён яшчэ раз засведчыў сваю прыналежнасць да Полацкай зямлі, падкрэсліўшы сваё агульнае паходжанне са славутым земляком, асветніцкія традыцыі якога ён і прадоўжыў усім сваім жыццём.

¹⁰ Працы Першага Усебеларускага краязнаўчага з’езду. С. 38.

¹¹ Наш край. 1926. № 10–11. С. 73.

Аліна Краснова (Ветрына, Беларусь)

ФАЛЬВАРАК ДВОР-ЗАЛЕССЕ ПОЛАЦКАЕ І ЯГО ГАСПАДАРЫ ПАВОДЛЕ ЎСПАМИНАЎ ЗЕМЛЯКОЎ І СВАЯКОЎ (НЕКАТОРЫЯ ВЫНІКІ НАШАЙ ПОШУКАВА-ДАСЛЕДЧАЙ РАБОТЫ)

У выніку пошукава-даследчай работы мы з актыўістамі музея знайшлі шмат цікавых матэрыялаў пра Браніслава Ігнатавіча Эпімаха-Шыпілу і яго бацькоў. У в. Будзькаўшчына Полацкага р-на, дзе нарадзіўся Б. Эпімах-Шыпіла, удалося адшукаць дзвюх жанчын, якія паведамілі хоць сціплія, але цікавыя звесткі пра выгляд маёнтка Эпімахаў-Шыпілаў і пра бацькоў Браніслава Ігнатавіча.

Марыя Лявонцеўна Кірпічонак (1908 г. нараджэння): “Паны Шыпілы жылі ў вёсцы Будзькаўшчына нядоўга. Фальварак прадалі пану Сушынскаму. Дом пана Шыпілы быў трохпавярховы. На першым паверсе жыла чэлядзь, тут жа была і кухня. На другім паверсе жылі гаспадары. Трэці паверх быў не поўнасцю дабудаваны. Жылі там толькі летам. Дом быў пабудаваны з чырвонай цэглы. [Цэгla такая моцная, што і сёння ў людзей стаяць печы з панская цэглы без рамонту. — A. K.]. Каля дома красаваліся вялікі сад і алеі, высаджаныя ліпамі і бэзам. Бабуля расказвала, што пан быў не ганарлівы, просты. У час сенакосу, калі надыходзіў дождёв, разам з сялянамі ён грабіў і звозіў сена ў пуню на конях. І наогул не цураўся сялянскай працы”.

Вольга Кірылайна Глебка (1914 г. нараджэння): “Вельмі шкада, што панскі дом не захаваўся. Усё разбурылі ў вайну. Разбамбілі, спалілі, а што ўцалела, расцягнулі, хто што мог. Цэглу разабралі на печы, склепы і г. д. А такія былі цудоўныя сад, але! І ўсё па загаду мясцовага начальства выкарчавалі, абаралі і засяялі збожжам. А цяпер усё парасло бур’янам, і не пазнаць таго месца, дзе колісь было так прыгожа, хораша, па-гаспадарску дагледжана. Дом быў пабудаваны на беразе возера Сушына. Ад дому да возера вялікі дарожкі, абсаджаныя вішнямі, слівамі і грушамі. Вялікі сад размяшчаліся над возерам. А якія цудоўныя сарты яблынь раслі ў садзе! Усё хараство, створанае і дагледжанае колісь гаспадарскімі рукамі, па загаду старшыні калгаса знішчылі за адзін дзень. Ужо не пазнаць, дзе стаяў дом, дзе быў сад, алеі, дарожкі. Дзікая пустэча ля возера пануе сёння”.

Дзякуючы ўспамінам і сведчанням жыхароў в. Залессе Аляксея Іванавіча Гвоздзева (1923 г. нараджэння), Марыі Іванаўны Гвоздзевай (1925 г. нараджэння), Уладзіміра Іванавіча Волкава (1927 г. нараджэння), Дзмітрыя Ільіча Волкава (1944 г. нараджэння) удалося установіць выгляд адноўленага фальварка Двор-Залессе Полацкае пасля пажару 1910 г. На гэтым месцы прыйшлі дзіцячыя і юнацкія гады Браніслава Ігнатавіча, ды і ў сталым узросце ён кожнае лета любіў адпачываць менавіта ў бацькоўскім доме, у Залессі.

Вяскоўцы памятаюць, як выглядалі ўсе пабудовы, нават сем'ямі жылі ў панскіх пакоях у 20–30 гг. Усе пабудовы былі драўляныя, крытыя дранкай. Аднапавярховая хата стаяла ганкам (у нашай мясцовасці яго завуць верандай) да вуліцы і была ашалявана (абшыта) дошкамі. Ганак адкрыты, абшыты да паловы дошкамі. Дзвярэй у ханку не было. Верх быў упрыгожаны выпілаванымі ўзорамі. Да ханка трymаўся на чатырох чатырохгранных слупах. З ханка ў хату вялі філёнчатыя двухстворкавыя дзвёры. Аканіц на вокнах не было. Ліштвы разныя (з узорамі). З ханка траплялі ў калідор, з якога вяло двое дзвярэй у правую і левую палавіны дома.

Вакол хаты ў кветніку цвілі ад ранняй вясны і да позняй восені кветкі. За хатай раскінуўся сад, затулены ад вятраў змешаным лесам.

Пазней дом поўнасцю перабудавалі пад жыллё сялянам. Зараз жыве там М. І. Гвоздзева. Столъ з панскіх пакояў служыць сёння гаспадыні дома.

Ад ханка да копанкі (сажалкі) вяла алея, высаджаная паҳучымі таполямі. Бліз копанкі, у якой разводзілі рыбу, пад паҳучымі таполямі стаялі статуі. На жаль, да нашых дзён таполі і статуі не захаваліся. Другая алея вяла да двухпавярховага нежылога будынка, у якім Эпімах-Шыпіла хацеў адкрыць беларускі музей і дажываць свой век. Пасля пажару 1910 г. дом не адбудавалі, бо не было ўжо сіл і здароўя нанава сабраць экспанаты для музея. Алея была высаджана каштанамі і вішняком (тры гады таму вяскоўцы спілавалі апошні каштан).

Побач з хатай стаяла пякарня. Комін пякарні ад зямлі і да верху захаваўся да сённяшніх дзён. Цэгla тут такая моцная, што комін за 88 год ні разу не рамантавалі. З бярвення быў пякарні пабудавалі хату. Цяпер у ёй жыве Дз. І. Волкаў. З тарцовага боку пякарні размяшчачаўся ляднік. Ён захаваўся да сённяшніх дзён, толькі Дз. І. Волкаў выкарыстоўвае яго як сковішча пад садавіну.

Бліжэй да другой копанкі, адкуль бралі воду для гаспадарчых патрэб і дзе разводзілі рыбу і пайлі жывёлу, стаяла лазня, вялікая па памеру, таму што ў Гагалінскіх была вялікая сям'я. Вяскоўцы ў 20-я гг. мыліся ў ёй, называючы яе “абшчагай”.

Бацькі Браніслава Ігнатавіча, а пазней Гагалінскія, разводзілі коней. Стайня была вельмі вялікая. Часта любілі паны Шыпілы (як іх называюць вяскоўцы) запрагаць чатырох ці шасцёра, калі ехалі ў касцёл ці ў госці.

Хлявы, лазня і стайнія не захаваліся.

Была таксама свая сталярня, дзе выраблялі фаэтоны, галоўным чынам на продаж. Ся сталярні пабудаваў сабе хату У. І. Волкаў. Цікава, што падлога ў ёй цалкам захавалася з панской сталярні. Узняць яе нельга, таму што вельмі широкія дошкі падлогі змацаваны адна з другой шыпамі (як у нас кажуць — на шпунтах). І да сённяшніх дзён не згніла, не пакарабацілася.

Цалкам захаваўся да нашых дзён свіран (клець). Прыступкамі да яго служаць камяні-валуни. На дзвярах клеці вісіць “шыпілаўскі замок”. Гаспадыня пакуль што не наважыцца аддаць замок музею, спасылаючыся на тое, што ён вельмі надзейны. У час Вялікай Айчыннай вайны немцы спрабавалі збіць яго, але дарэмна. Пащчапалі дошкі дзвярэй, а замок выстаяў.

Студня-журавель не захавалася, бо кожны гаспадар сёння мае ўласную на сваім падворку. Але вяскоўцы кажуць, што вада ў студні была вельмі чыстая і смачная. У час вайны немцы прыезджалі набіраць ваду для кухні менавіта з шыпілайскай студні.

Сядзіба Двор-Залессе Палацкае — вяночнага тыпу, з асобнымі будынкамі.

Выклікаюць вялікую цікавасць, а часам прымушаюць і задумашца ўспаміны старажылаў Залесся пра маці Браніслава Ігнатавіча. Аляксей Іванавіч Гвоздзеў (1923 г. нараджэння, в. Жарнасекі Палацкага р-на) сказаў нам: “Я быў малым, але памятаю, як вясковыя мужчыны часта ўспаміналі паноў Шыпі-

Комін хлебапякарні Эпімахаў-Шыпілаў захаваўся цалкам.
(Здымак зроблены зімой)

лаў. Чамусыці гаспадыню фальварка называлі паня-французіха. Да кладна я не ведаю: мабыць таму, што яна ўмела чытаць па-французску, а можа, таму, што муж яе часта бываў у Францыі. Паня была добрая, людзям у яе жылося добра. Бабуля рассказвала: калі жняя парэжа палец сярпом, то пані сама змазвала рану нейкімі лекамі”.

М. И. Гвоздзева (в. Залессе Палацкага р-на) згадвала: “Мая бабуля і маці рассказалі, што пані добра плаціла за работу жанчынам. Напрыклад, за працю кветак, буракоў ці морквы за дзень давала паркалёвую хустку або гропы на хустку”.

У. И. Волкаў (в. Залессе Палацкага р-на) паведаміў нам: “Мой дзед расказваў, што гаспадар фальварка Эпімах-Шыпіла ездзіў у Францыю, прывозіў з-за мяжы смачнае віно і на Купалле частаваў мужыкоў. Ставіў бочачку, прывязваў кубак. Мужыкі пілі віно і весяліліся на лузэ ля копанкі”.

А вось слова Д. І. Волкава (в. Залессе Палацкага р-на): “Мой прадзед пераехаў жыць у Залессе з Рудні, таму што Шыпілы давалі сялянам вялікія надзелы зямлі. Жыць можна было лепш, чым уrudнянскіх паноў. Бабуля расказала, што ў фальварку быў вялікі сад, раслі ў садзе вельмі смачныя груши позніх гатункаў. Пані частавала сялянскіх дзетак яблыкамі і грушамі, была не скупая, дазваляла дзесятам паласавацца”.

Дзяякоучы дапамозе загадчыка аддзела беларусазнаўства і краязнаўчай працы абласнога аб'яднання па арганізацыі пазашкольнай работы А. В. Куржалаўа, наш музей установіў цесную сувязь з унучатым пляменнікам Б. Эпімахам-Шыпілам Іосіфам Іванавічам Дашкевічам, які жыву ў г. Глыбокое. Публікацыі Анатоля Дашкевіча многія ведаюць¹, а вось успаміны Іосіфа Дашкевіча прыводзяцца тут упершыню. На чале з дырэктарам нашай школы Ларысай Мікалаеўнай Васевай, разам з настаўнікамі і вучнямі мы некалькі разоў на-ведвалі Іосіфа Іванавіча і запісалі ад яго наступнае:

“Браніслаў Ігнатавіч (мой дзед) прысутнічаў на пастаноўцы спектакля Ігната Буйніцкага ў Пецярбургу, у клубе “Пальма”. У дзеда (па словах маёй маці Соф’і Іванаўны Дашкевіч) былі карціны Язэпа Драздовіча. Толькі, на жаль, не ведаю, каму са сваякоў яго карціны дасталіся.

Маці расказала, што Эпімах-Шыпіла быў спакойны, стрыманы, ураўнаважаны чалавек. Вельмі патрабавальны да сябе і дабрадушны да іншых. Спачуваваў людскому гору, дапамагаў з апошніга ў бядзе не толькі сваякам, але і знаёмым людзям. Асаблівую ўвагу ўдзяляў творчай моладзі з Беларусі, лічачы мецэнацтва сваім абязядкам.

Усе сваякі вельмі цяжка перажывалі смерць Браніслава Ігнатавіча. Страты такога чалавека была для ўсіх нас вялікім горам. Вельмі шкада, што ніхто са сваякоў не змог з'ездзіць на магілу дзеда. Я ведаю са слоў маці, што ён пахаваны ў Санкт-Пецярбургу на Волкавых могілках. Па палітычных прычынах я не пабываў на магіле дзеда, бо, займаючы адказную пасаду ў Глыбокім, ба-ယаўся праследавання.

Мая цётка Марыя (Гагалінская) была замужам за Панікароўскім Іванам Сцяпанавічам. Ён у свой час служыў разам з Коневым. Жылі ў Краснаярску. Яе дачка Нэля Іванаўна жыве ў Маскве (адраса яе не ведаю). Дзядзька, Ігнат Гагалінскі, закончыў медыцынскі факультэт Вільнюскага ўніверсітэта. Пра-цараваў у Польшчы, у горадзе Ломжа. Быў жанаты, меў двух дзяцей. Цётку Анцю і Марыю — раскулачылі”.

Іосіф Іванавіч падарыў музею найкаштоўнейшы экспанат: фотаздымак Эпімаха-Шыпілі з уласнаручным подпісам. У маі 1999 г., не спадзеючыся на станоўчы вынік, я паслава ліст у Польшчу далёкай сваячцы Браніслава Ігнатавіча — Ядвізе Сельвястровіч. Ѕён зараз 90 год. Вялікая павага да кузена прафе-сара Браніслава (так называе Я. Сельвястровіч Эпімаха-Шыпілу), добрая па-

¹ Літ і мастацтва. 1978. 14 ліп.

мяць, высокая інтэлігентнасць, удзячнасць за ушанаванне яго памяці наш-чадкамі на Бацькаўшчыне далі ёй сілы напісаць каштоўны для музея ліст з адказамі на мае пытанні.

Ядвіга Сельвястровіч піша ў лісце: “Я кузіна, далёкая сваячка па крыві. Аднак нашы стасункі былі сардечныя і сваяцкія. Прафесар Браніслаў меў распрацаўанае генеалагічнае дрэва ўсіх сваякоў Эпімахаў-Шыпілаў. Што стала з яго багатым зборам кніжак, якія ён так любіў, што не ўяўляў сабе, як можа расстацца з імі? Гэта і была адна з прычын яго адказу выехаць з намі ў Польшчу (1923 г.).

Дошкі гэтай падлогі памятаюць крокі
Браніслава Эпімаха-Шыпілы

Сваякоў Гагалінскіх я не ведала. Выпадкова на балі медыкаў у Вільні прадставілі мне доктара Гагалінскага, і аказалася, што гэта кузен. Паразмаўлялі, патанцавалі, і на гэтым было ўсё. Атрымаўшы дыплом, я выехала з Вільні.

Прафесар Браніслаў бывав у нашым доме. Жылі мы недалёка ад Пецярбурга. Ён прыязджаў на некалькі дзён. Памятаю ажыўленыя вячэрнія размовы. Меў інтэлігентны від, быў цікавым суразмоўцам, гаварыў дасціпна. Чытаў нам пісаныя для сябе сатырычныя вершы. Пераказваў з дэталямі гісторыю роду Эпімахаў-Шыпілаў, падкрэсліваў прытым, што ўклаў вельмі многа працы ў зборанне матэрыялаў, знайшоў пратапласта (пачынальніка) роду Эпімахаў-Шыпілаў. А легенда пра паходжанне прозвішча Эпімах-Шыпіла выглядала так. Хоць я тады была дзіцем, але што запомніла, тое перакажу:

“Грэк Эпімахос, які дзелавіта служыў польскому каралю Баліславу I, быў уганараваны прыдомкам “Шыбкі” ці “Шыпкі”. Прыйдомак той з часам пера-

тварыўся ў Шыпіла. Грэк Эпімахос згубіў канчатак і выйшла Эпімах". Прозвішча Эпімах-Шыпіла стала вядома ўжо ў XVII стагоддзі. Сведчыць аб tym надпіс на адным з помнікаў на сямейным могільніку: "Умер в 1630 г."

Мae сваякі аселі ад вякоў у фальварку Юркава, у павеце Дзісенска-Глыбоцкім на Віленшчыне. Фальварак быў нашай уласнасцю, але Другая сусветная вайна ўсё змяла. Колькі сыноў майго дзеда Войцеха (у tym ліку і мой бацька Вацлаў) выехалі ў Расію, у Пецярбург. Працавалі на розных важных пасадах.

Успамінаю, што яшчэ далей на поўнач, на Браслаўшчыне, было трэцяе гняздо [жыхароў] з такім прозвішчам. Прафесар Браніслаў расказваў, што жыў там таксама Эпіпа-Шыпіла, стары халасцяк. Прафесар ведаў яго добра, бо расказваў пра яго халасцяцкія прыгоды.

Тры гнязды ўтвараюць вялікае генеалагічнае дрэва Эпімахаў-Шыпілаў.

Перад нашым выездам з Расіі прафесар Браніслаў аддаў на захаванне майму старэйшаму брату Чэславу свою старую гербавую пячатку — яна загінула пад час вайны.

Брат памёр у 1987 г." (ліст ад 10.07.1999 г., г. Торунь).

У выніку пошукава-даследчай работы знайдзена шмат цікавых экспанатаў, якія належалі бацькам Браніслава Іgnатавіча або сястры Валерыі Гагалінскай: гармонік-трохрадка, нямецкі строй Дзімітрыя Іванавіча Шулянка, панская аканома, дзвірная ручка ад панскіх пакояў, вешалка для ручніка, сумка-рыдыкуль, жаночая муфта, кніга 1864 г. "Пчалаводства", падшыўка газет 1909 г., грамафон, панская куфар, сухарніца, самавар, гліняная абліцовачная плітка (кафля), падковы і інш.

Але нам застаецца яшчэ высветліць:

- а) дзе пахаваны Ігнат Вікенцьевіч Эпімах-Шыпіла (бацька Браніслава)?
- б) дзе ў Санкт-Пецярбургу знаходзіцца магіла Браніслава Іgnатавіча?
- в) якія былі стасункі Эпімахаў-Шыпілаў і Гагалінскіх з панам Лісоўскім з Вароніч і чаму Баляслаў (сярэдні брат Браніслава) працяглы час пражываў у яго.

Энтузіясты музея будуць працягваць пошукава-даследчую работу па нівысветленых пытаннях.

Вольга Сітдзікава (Ветрына, Беларусь)

ПАРКАВАЯ ЗОНА ФАЛЬВАРКА ЭПІМАХАЎ-ШЫПІЛАЎ

Свіран на сядзібе Эпімахаў-Шыпілаў.
Двор-Залессе Полацкае

Мэтай нашай пошукавай работы з'яўлялася даследаванне родавага фальварка Эпімахаў-Шыпілаў Двор-Залессе Полацкае, харктыстыка яго становішча, правядзенне работы па аднаўленню і ахове сядзібы. Нам удалося вызначыць асаблівасці планава-кампазіцыйнай забудовы фальварка шляхам вывучэння літаратурных матэрыялаў, апытання старожылаў, дэталёвага даследавання аб'ектаў. Складзена апісанне сядзібы — яго планіровачнай структуры, вадаёмаў, дарожна-транспартнай сеткі, малых формаў архітэктуры, насаджэнняў. Вычарчаны план-схема фальварка. Выяўлены ў складзе сядзібы інтрадуцыраваныя дрэвы і куставыя пасадкі. Вызначаны іх відавы склад. Распрацаваны прапановы па захаванню і паляпшэнню стану сядзібы мясцовымі сіламі.

Фальварак быў адбудаваны пасля пажару, у 1911 г., і належаў роду Эпімахаў-Шыпілаў. Сядзіба складалася з жылога дома і гаспадарчых пабудоў (клечь, лазня, пякарня, сталярная майстэрня). Пабудовы размяшчаліся блізка адной ад другой, каб не займаць шмат зямлі, звязваліся сцежкамі, алеямі з дрэў. Яны не з'яўляліся часткай комплексу і мелі самастойнае значэнне. Да пабудоў прымыкалі сад і агарод з пасекай. Адсюль можна зрабіць вывод, што фальварак належаў да тыпу сядзіб з нязвязанымі пабудовамі.

Сядзіба размяшчалася на ўзгорку, дарога да яе па абодва бакі была абсаджана лжэкаштанам конскім. Пад вокнамі жылога дома быў кветнік. Відавы склад яго вызначыць не ўдалося, але са слоў старажылаў вядома, што кветкі красавалі з ранняй вясны да позняй восені.

Уніз ад цэнтральнага ўвахода вяла алея з пахучай таполі, між дрэвамі былі ўстаноўлены мармуровыя статуі і высаджаны кусты: рабіннік рабіналісты, бэз звычайны, шыпшыннік. Пахучыя таполі былі спілаваны ў 1936 г., цяпер на гэтым месцы сад, а вось кусты захаваліся і без адпаведнага нагляду разрасліся ў беспарадку.

Алея заканчвалася стаўком, дзе разводзілі рыбу, вакол раслі бярозы. На тэрыторыі сядзібы знаходзіцца іншыя штучныя вадаёмы, адзін з іх таксама выкарыстоўваўся для развядзення рыбы, другі — для замочвання лінну.

За домам Эпімахаў-Шыпілаў быў разбіты сад (яблыні, груши). Гаспадары аддавалі перавагу грушам (са слоў У. Волкава), плады якіх выспявалі восенню, былі буйнымі, салодкімі і мелі асаблівы водар. Сад не захаваўся.

Цяпер насаджэнні паблізу фальварка не захаваліся, а некаторыя з уцалелых перажылі значныя змены. Парушана іх прасторавая арганізацыя, знішчаны архітэктурныя збудаванні, якасна змяніўся склад пасадак.

Вывучэнне дэндралагічных аб'ектаў у в. Залессе, іх відавога складу дапамагло вызначыць ландшафтна-дэкаратыўную каштоўнасць. Выяўлены даследковая ўцалелыя аб'екты, якія ўтвараюць алеі і адзінкавыя пасадкі.

Дрэвы:

- Елка звычайная.
- Бяроза барадаўчатая.
- Вяз гладкі.
- Дуб.
- Клён востралісты.
- Клён ясенялісты.
- Лжэкаштан конскі.
- Ліпа дробналістая.
- Асіна дрыжачая.
- Таполя канадская.
- Ракіта ломкая.

Кусты:

- Рабіннік рабіналісты.
- Бэз звычайны.
- Шыпшыннік.

Вывучэнне дрэвавідных насаджэнняў мінулых гадоў уяўляеца важным у біялагічным і гістарычным планах. Гэта дазваляе прасачыць дынаміку росту і развіцця некаторых відаў за працяглы тэрмін — 50 год і больш. А таксама знаёміць вучняў з гісторыяй роднага краю.

Надзея Тумоўская (Ветрына, Беларусь)

УДЗЯЧНЫЯ НАШЧАДКІ ПРАЦЯГВАЮЦЬ СПРАВУ Б. ЭПІМАХА-ШЫПЛЫ

Браніслаў Ігнатавіч Эпімах-Шыпіла прысвяціў сваё жыццё Беларушчыне, духоўнаму адраджэнню Бацькаўшчыны. Гэта ён у фальварку Двор-Залессе Палацкае хацеў адкрыць беларускі музей. Але лёсам было наканавана іншае. Дом разам з экспанатамі згарэў.

Удзячныя нашчадкі, вучні і настаўнікі Ветрынскай школы, ажыццяўлі мару славутага земляка, адкрыўшы на радзіме Эпімаха-Шыпілы этнографічны музей “Беларуская хатка”.

У музеі налічваецца 600 экспанатаў, дзейнічаюць чатыры экспазіцыі: “Беларуская хатка”, “Працэс апрацоўкі лёну і вырабы з яго”, “Майстры зямлі Ветрынскай” (ткацтва, вышыўка, вышнанка) і “Працэс апрацоўкі зерня і вырабы з яго”. У музеі цікава праходзяць урокі мовы і літаратуры, заняткі гуртка, экспкурсіі. Безумоўна хацелася б, каб экспанаты музея “Беларуская хатка” адпавядалі экспанатам, якія сабраў для музея ў Залессі Эпімах-Шыпіла.

Просьба да навукоўцаў. Магчыма, каталог экспанатаў беларускага музея ў Залессі захаваўся дзе ў архівах, можа, у лістах Эпімаха-Шыпілы да сябру і знаёмых ёсьць дакладныя звесткі пра музей. Калі такое напаткаеце — дайце нам знаць.

Я вельмі задаволена, што займаюся ў гуртку “Нарадныя святы” (кіраунік А. К. Краснова). Менавіта тут я змагла добра сабе ўявіць, як праводзілі нашы продкі народныя святы, даведалася пра даўнія звычай. Бываючы ў этнографічным музеі, я прыйшла да высновы, што беларус зайдёды вызначаўся гасціннасцю, шчырасцю, сардечнасцю, працалюбствам.

Цяжка падабраць слова, каб перадаць радасць і гонар, якімі напаўняеца душа за нашу Бацькаўшчыну, за нашых продкаў, калі мы святкуем калядкі. Трэба бачыць, як група дзяцей, пераапрануўшыся ў Дзеда Мароза, Мядзведзя, Лісіцу, Жорава, водзяць Казу. Вяскоўцы выходзяць на вуліцы і просяць не мінаць іх дамы, зайсці ў сярэдзіну і павітаць сям’ю з Калядамі. Нашы людзі адчуваюць патрэбу і радасць вяртання народных звычаяў. І гэта даказвае, што беларус жыве і моцна трymаеца сваіх каранёў.

У нашай школе пануе ажыўленне ў час падрыхтоўкі і правядзення народных свят. У нас прыжыліся і сталі традыцыйнымі святкаванні масленіцы, калядак, гукання вясны, быў узноўлены абрэд жаніцьбы Цярэшкі, праводзяцца Ветрынскія вячоркі. У народных святах удзельнічаюць усе. Абыякавых — няма. Народныя святы — гэта не толькі радасць і задавальненне, а і гонар за

адраджэнне сваіх каранёў, сівой мінуўшчыны. Хто пабываў на школьнім народным свяце, не забудзе цудоўнага звязка і перадасць іх малодшаму пакаленню.

Адрадзілі мы і беларускую батлейку. Ужо восем год працуе яна ў школе. Пашыта больш за 40 лялек для батлейкі. Рэпертуар абануўляем кожны год. Ставім народныя казкі для вучняў малодшых класаў і для дзіцячых садкоў у Жарнасеках, Ветрыне і Ветрыне-1.

Я ганаруся, што нарадзілася, жыву і вучуся на Ветрынскай зямлі, якая падарыла свету вядомага дзеяча беларускага адраджэння. Разумею, што быць экспурсаводам у музеі Браніслава Ігнатавіча ганарова і адначасова адказна. Мы, спадкемцы Б. Эпімаха-Шыпілы, усёй душой прымаем яго высакародныя ідэі асветніцтва, гуманізму, павагі да Бацькаўшчыны. Справы служэння Радзіме, адраджэння яе культуры будзем прадаўжаць разам з нашымі старэйшымі сябрамі — настайнікамі. І я абяцаю:

Мой мілы кут, зямля святая,
Цябе люблю я ўсёй душой,
Табе я славу адшукаю,
Табе здабуду я спакой.

Валерый Князей (Ветрына, Беларусь)

НЕДАКЛАДНАСЦІ І СУПЯРЭЧНАСЦІ Ў ПУБЛІКАЦЫЯХ ПРА ЖЫЩЦЁ І ДЗЕЙНАСЦЬ Б. ЭПІМАХА-ШЫПІЛЫ

У выніку ўважлівага вывучэння жыщца і дзейнасці Браніслава Ігнатавіча Эпімаха-Шыпілы энтузіясты Ветрынскага школьнага музея заўважылі шраг недакладнасцей і супярэчнасцей у публікацыях.

Факты з біяграфіі Б. Эпімаха-Шыпілы Крыніца

1.	a) Нарадзіўся ў Судзілавічах. б) Нарадзіўся ў Будзькаўшчыне.	Шаруха I. // Роднае слова. 1994. № 9. С. 9 Семашкевіч Р. Браніслаў Эпімах-Шыпіла. Мн., 1968. С. 4.
	На карце Лепельскага павета канца XVIII – пачатку XIX ст. не паказаны Судзілавічы Ветрынскай воласці. Выходзіць, I. Шаруха памыліўся.	
2.	a) Лектар грэчаскай мовы ў Духоўнай рымска-каталіцкай акадэміі з 1902 г. б) Быў запрошаны ў імператарскую Духоўную акадэмію ў 1907 годзе.	Станкевіч А. Прафэсар Б. I. Эпімах-Шыпіла. Вільня, 1935. С. 12. Васілеўская Н. “Жывучы ў Беларусі, адчуваў сябе щаслівым...” // Навіны Беларускай акадэміі. 1992. 29 мая.
3.	a) Дом у Залессі згарэў вясной 1910 г. б) Летам.	Семашкевіч Р. Браніслаў Эпімах-Шыпіла. С. 64. Дашкевіч А. I. // Літ. і мастацтва. 1978. 14 ліп.
4.	a) Пачаў выкладчыцкую дзейнасць з 1890 г., хоць універсітэт закончыў у 1885 г. б) Пасля заканчэння вучобы быў пакінуты пры універсітэце для выкладчыцкай дзейнасці (значыць, у 1885 г.). в) У 1890 г. пачынае выкладчыцкую дзейнасць у навучальных установах.	Васілеўская Н. Шаруха I. Семашкевіч Р. Браніслаў Эпімах-Шыпіла. С. 12.

-
5. а) Універсітэт скончыў у 1885 г. са ступенню кандыдата гісторыка-філалагічных науک.
б) Скончыў універсітэт у 1886 г.
в) Скончыў універсітэт у 1886 г., а праз год (у 1887 г.) абараніў ступень кандыдата гісторыка-філалагічных науک.
6. а) Бацька памёр, калі Браніславу споўнілася 9 год (г. зн. у 1868 г.).
Браніслава ўзяў на выхаванне родны брат бацькі Фадзей Вікенцьевіч у Рыгу.
б) У 1871 г. бацька адвозіць у Рыгу, дзе Браніслаў паступае ў Аляксандраўскую гімназію (у 12-гадовым узросце).
в) У 1869 г., калі споўнілася 10 год, бацькі адправілі ў Рыгу, дзе Браніслаў скончыў польскую гімназію.
г) У 1871 г. паступае ў Рыжскую гімназію.
7. Калі бацька памёр у 1868 г., то у якім нарадзілася Валерый?
а) Сам Браніслаў Ігнатавіч кажа, што бацька пакінуў маці з трыма сынамі.
б) Унук, Анатоль Іванавіч Дашкевіч, піша, што Валерый Ігнатавіч (бабулі яго), у 1957 г. было за 80 год. Значыць, яна магла нарадзіцца ў 1875 г.
в) У “Спіске о семействе дворяніна Лепельскаго уезда Вітебской губерніи Броніслава Ігнатовича Эпімаха-Шипілло” (складзены на 1 ліпеня 1883 г.) указаны: “Болеслав Ігнатович родіўся 21 мая 1861 г.,
Владислав Юlian Ігнатович [...] родіўся 16 фэваряля 1864 г.,
Броніслав Ігнатович [...] родіўся 4 сентября 1859 года”.
Валерый не ўпамінаецца. Чаму?
- Васілеўская Н.
Даўгяла Г. Першая біяграфія Эпімаха-Шыпіллы // Літ. і мастацтва. 1984. 7 верас.
- Шаруха I.
Васілеўская Н.
Шаруха I.
Семашкевіч Р. Браніслаў Эпімах-Шыпіла. С. 13.
Даўгяла Г.
- Васілеўская Н.
Дашкевіч А. І.
Документ на пацвярджэнне шляхецтва.

Сяргей Панізник (Мінск)

“НА СКРЫДЛАХ ПАЛЯЦЕЎ БЫ...”¹

(ЗАМЕСТ ВЫСТУПЛЕННЯ НА ЧЫТАННЯХ)

Пад Ветрынам абветраныя кроквы
Над мацізамі памяці скрыпяць.
Сто сорак радасных

пад імі

кроакаў

І памінальных кроакаў сорак пяць.
А новая кругі ўзлопляі дзеци:
Вышукваюць жарынкі забыцця;
Ў музей жалязяка з-пад павеци,
У сэрцы вырай скрыдлавы —

працяг

Узлёту з фальваркоўскага Залесся
На Рыгу, на Лазану, на Няву,
Дзе сонейка

з яго ваконца

лезе

Уквеціць беларуса галаву.

.....
Праветраныя коглішчы рунеюць...

А там, дзе смелай рупнасці размах,
Гняздуюцца найменні: Эпімах-

Шыпіла... Тут жыве не знелюдзь —

Узводзіцца наш Радаводны Гмах,

Каб засяліць Залессі Беларусі,

З кругоў пякельных выйсці на прамень...

Ён — вунь, з іскрынкай у шляхецкім вусе, —

Усмешкаю расцепліцца агмень.

1999

¹ Словы з ліста Б. Эпімаха-Шыпілы да Я. Дылы
ад 21 жніўня 1922 г.

**РЭКАМЕНДАЦЫІ ЎДЗЕЛЬНІКА Ў ПЕРШЫХ МІЖНАРОДНЫХ
ШЫПІЛАЎСКІХ ЧЫТАННЯЎ, ПРЫСВЕЧАНЫХ 140-ГОДЗЮ
З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ БРАНІСЛАВА ГНATAВІЧA
ЭПІМАХА-ШЫПІЛЫ**

1. Прасіць Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь аб'явіць падзяку:
 - а) за вялікую метадычную дапамогу школьнаму музею Б. І. Эпімаха-Шыпілы ў перыяд яго арганізацыі і падрыхтоўкі да Першых Міжнародных Шыпілаўскіх чытанняў — загадчыку аддзела беларусазнаўства і краязнаўства Віцебскага абласнога аддзела пазашкольнай работы Куржалаву Алегу Васільевічу;
 - б) за выдатную арганізацыю і паспяхове правядзенне Першых Міжнародных Шыпілаўскіх чытанняў — загадчыку Полацкага РАА Максімаву Мікалаю Іванавічу і дырэктару Ветрынскай сярэдняй школы імя Дз. В. Цябути Васевай Ларысе Мікалаеўнے.
2. Выказаць падзяку дабрадзеям чытанняў: МП “Біла” (Беразоўскіх Іван Іванавіч); ПМК-59 (Цітоў Віктар Міхайлавіч); ГП ДСК (Сцяпук Аляксей Аляксандравіч); Э/Б “Ветрынская” (Штуро Іван Казіміравіч).
3. Шыпілаўская чытанні праводзіць сістэматычна — раз у пяць гадоў, па юбілеях (да 145-годдзя, 150-годдзя з дня нараджэння і г.д.).
4. Звярнуцца да патэнцыяльных спонсараў з просьбай аказаць фінансавую дапамогу ў падрыхтоўцы да выдання і друкаванні матэрыялаў Першых Міжнародных Шыпілаўскіх чытанняў, прысвеченых 140-годдзю з дня нараджэння Б. І. Эпімаха-Шыпілы.
5. Падрыхтаваць і выдаць зборнік матэрыялаў пра Б. І. Эпімаха-Шыпілу, куды б увайшлі рукапісная хрэстаматыя Эпімаха-Шыпілы і лепшыя публікацыі пра яго.
6. Прасіць беларускія суполкі Санкт-Пецярбурга правесці пошуку магілы Б. І. Эпімаха-Шыпілы.
7. Прасіць Цэнтральную бібліятэку імя Я. Коласа НАН Беларусі перадаць дублікаты кніг, звязаных з імем Б. І. Эпімаха-Шыпілы, у яго музей у Ветрынскай сярэдняй школе.
8. Звярнуцца да Нацыянальнага навукова-асветнага цэнтра імя Ф. Скарыны, Цэнтральнай бібліятэкі імя Я. Коласа НАН Беларусі, Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, Інстытута дакументазнаўства з просьбай узяць шэфства над музеем Б. І. Эпімаха-Шыпілы ў Ветрынскай сярэдняй школе.
9. Выказаць прапанову, каб у Нацыянальным навукова-асветным цэнтры імя Ф. Скарыны пры Міністэрстве адукацыі Рэспублікі Беларусь быў створа-

ны спецыяльны аддзел, які аказваў бы перыферыйным школам, бібліятэкам, музеям дапамогу ў зберажэнні гісторыка-культурнай спадчыны, краязнаўчай работе.

10. Пропанаваць увекавечыць памяць Б. І. Эпімаха-Шыпілы ў Мінску і Санкт-Пецярбургу, назваўшы яго імем вуліцы ці навучальныя ўстановы.

11. Зрабіць заходы па аднаўленню Беларускага краязнаўчага таварыства.

8 верасня 1999 г.

Ветрынская сярэдняя школа
імя Дз. В. Цябута
Полацкага раёна
Віцебскай вобласці

БРАНІСЛАЎ ЭПІМАХ-ШЫПІЛА

БІБЛІЯГРАФІЯ

Эпімах-Шыпіла Б. Дзесяць боскіх прыказанняў: [Верш] // Беларус. 1913. 8 жн.

Э.-Ш. Б. Беларуская мова ў гімназіі // Вольная Беларусь. 1917. 30 кастр.

Эпімах-Шыпіла Б. [Рэц. на кн.: Сержпутоўскі А. Казкі і алавяданні беларусаў з Слуцкага павету. Мн., 1926] // Зап. аддзелу гуманіт. навук: Працы класу філалогіі. Мн., 1928. Т. 1. Кн. 2. С. 377–380.

Эпімах-Шыпіла Б. Няхай жыве маяк беларускай культуры // Савец. Беларусь. 1928. 16 кастр.

Эпімах-Шыпіла Б. Дарагому Янку Купалу // Народны паэт Беларусі. Мн., 1962. С. 287–288.

[**Эпімах-Шыпіла Б.**] [Ліст да кс. Віктара Шутовіча ад 1 лістапада 1930 г. у арт. А. Станкевіча “Прафесар Браніслаў Эпімах-Шыпіла: (З яго жыцця і працы)"] // Спадчына. 1989. № 2. С. 29.

[**Эпімах-Шыпіла Б.**] [Ліст да Баляслава Русецкага ад 9 верас. 1900 г. у арт. Я. Янушкевіча “Невядомы аўтограф Эпімах-Шыпілы”] // Літ. і мастацтва. 1989. 6 кастр.

Эпімах-Шипілло Броніслав. [Ліст да маскоўскага бібліяфіла П. П. Шыбанава ад 6 жн. 1891 г.] // Скарныч: Літ.–навук. гадавік. Вып. 1 / Уклад. А. Каўка. Мн., 1991. С. 142–143 / Публ. А. Каўкі.

Эпімах-Шыпіла Бр. [Ліст да Я. Л. Дылы ад 21 жн. 1922 г.] // Скарныч. Вып. 1 / Уклад. А. Каўка. Мн., 1991. С. 143–144 / Публ. А. Каўкі.

[**Эпімах-Шыпіла Б.**] “Жывучы ў Беларусі, адчуваў сябе шчаслівым...”: [Паказанні з архіваў КДБ ад 7 жн., 2, 3, 14 верас. 1930 г.] // Навіны Бел. акадэміі. 1992. 29 мая, 5 чэрв. / Публ. і падрыхт. Н. Васілеўскай.

[**Эпімах-Шыпіла Б.**] [Ліст да Аляксея Сапунова ад 19 снежня 1919 г. у арт. І. Шарухі “Браніслаў Эпімах-Шыпіла”] // Род. слова. 1994. № 9. С. 10.

[**Эпімах-Шыпіла Б.**] [Лісты да Юліяна Дрэйзіна ад чэрв.–кастр. 1925 г.] / Пер. з лац. А. Жлуткі // Мастацтва. 1998. № 7. С. 54–57 / Публ. Таццяны Кекелевай.

Эпімах-Шыпіла Браніслаў. “Жывучы ў Беларусі, адчуваў сябе шчаслівым...”: [Паказанні з архіваў КДБ ад 7 жн., 2, 3, 14 верас. 1930 г.] / Пер. з рус. [ад 7 жн., 3, 14 верас.] // Голос Радзімы. 2000. 2, 9, 14 лют. / Падрыхт. Ноны Васілеўскай.

Індыйская легенда (З індійскай на белорускую мову переклав проф. Е.-Шипіло) / Пер. з бел. П. Гая // Рада (Украіна). 1912. 30 верес.

Мэморыя прадстаўнікоў Беларусі на III-й канферэнцыі нацый / Пер. з фр. Б. Эпімаха-Шыпілы. Мн., 1917. 7 с.

Бурачок Мацей [Багушэвіч Ф.]. Дудка беларуская. Пб., 1907 (Беларускія песніяры. Т. 1) / Рэд. Б. Эпімах-Шыпіла.

Купала Я. Жалейка: [Вершы]. Пб., 1908 / Рэд., уклад. Б. Эпімах-Шыпіла.

Рэўка Сымон з-пад Барысава [Багушэвіч Ф.]. Смык беларускі. Пб., 1908 (Беларускія песніяры. Т. 4) / Рэд. Б. Эпімах-Шыпіла.

Каспіяровіч М. Віцебскі краёвы слоўнік. Віцебск, 1927 / Рэд. М. Байкоў, Б. Эпімах-Шыпіла.

Шатэрнік М. Краёвы слоўнік Чэрвеньшчыны. Мн., 1929 / Рэд. М. Я. Байкоў, Б. І. Эпімах-Шыпіла.

[**Эшімах-Шыпіла Б.**] Слоўнік [жывой беларускай мовы] Б. Эпімаха-Шыпілы / Уклад. // Полымя. 1969. № 7. С. 225–229 / Публ. Р. Семашкевіча.

Аб ім

Семашкевіч Р. М. Браніслаў Эпімах-Шыпіла. Мн., 1968. 109 с.

Рэц.: Ахрыменка П. Нарыс пра Эпімах-Шыпілу // Гомел. праўда. 1968. 19 ліп.; Грыгарук Ю. Выдавец “Жалейкі” // Літ. і мастацтва. 1968. 21 мая; Р[icarda] G. // Journal of the Byelorussian Studies. 1969. № 1.

Станкевіч Адам. Прафесар Браніслаў Эпімах-Шыпіла: З яго жыцьця і працы : (Рэферат, чытаны на жалобнай акадэміі, лажанай Беларускім інстытутам гаспадаркі і культуры ў Вільні дні 8 снежня 1934 году). Вільня, 1935. 23 с.

А. К. [Каўка А.]. [Прадмова да публ. “Прафесар беларускага штаба: З жыцця-пісу Б. І. Эпімаха-Шыпілы”: Матэрыялы] // Скарыніч. Вып. 1 / Уклад. А. Каўка. Мн., 1991. С. 141–142.

Адкрыццё бюсту Францішка Скарыны ў Інбелкульце [з ганаровай прамовай Б. Эпімаха-Шыпілы] // Звязда. 1925. № 300; Скарыніч. Мн., 1991. Вып. 1. С. 152.

Александровіч Сцяпан. Сейбіт добра і ведаў // Літ. і мастацтва. 1979. 7 верас.

Баршчэўскі А. Янка Купала // Беларускі каляндар. 1982. Беласток, 1982. С. 33–34.

Белорусский научно-литературный кружок студентов С.-Петербургского университета. СПб., 1913. С. 14.

Браніслаў Эпімах-Шыпіла // Ніва. 1997. 6 ліп.

В Совет Народных Комиссаров БССР 17 июля 1926 г.: [Прашэнне аб зацвярдженні пенсіі Б. Эпімаху-Шыпіле] // Скарыніч. Вып. 1 / Уклад. А. Каўка. Мн., 1991. С. 146–149.

Ваданосава Файна. “Грай, мая жалейка...”: Да 90-годдзя першага зборніка вершаў Янкі Купалы // Род. слова. 1998. № 6. С. 199–206.

Васілеўская Нона. [Прадмова да паказанняў Б. Эпімаха-Шыпілы “Жывучы ў Беларусі, адчуваў сябе шчаслівым...”] // Навіны Бел. акадэміі. 1992. 29 мая, 5 чэрв.

Васілеўская Нона. [Прадмова да паказанняў Б. Эпімаха-Шыпілы “Жывучы ў Беларусі, адчуваў сябе шчаслівым...”] // Голос Радзімы. 2000. 2, 9, 14 лют.

Германовіч І. К. Беларускія мовазнаўцы: Нарысы жыцця і навуковай дзейнасці. Мн., 1985. С. 147, 192–198.

Гук Святлана. У гонар патрыярха Адраджэння: [Пра навуковыя чытанні, прысвяченныя Б. Эпімаху-Шыпіле] // Літ. і мастацтва. 1999. 24 верас.

Гулева Вольга. “Сэрца Беларусі” // Літ. і мастацтва. 1999. 31 снеж.

Давідоўская Людміла. “Не смутіся, панок...”: “Вы былі хросным бацькам...”: [Да 140-годдзя з дня нараджэння Б. Эпімаха-Шыпілы] // Культура. 1999. 23–29 кастр.

Давідоўская Людміла. У Шыпілаўскіх чытанніё – “прэм’ера” [у Ветрынскай СШ імя Дз. Цябута] // Звязда. 1999. 21 верас.

Дашкевіч Анатолій. За строкамі одного автографа // Неман. 1979. № 4. С. 184–185.

Дашкевіч Анатоль. Пра тое, што дорага: [Успаміны пра Б. Эпімаха-Шыпілу] // Літ. і мастацтва. 1978. 14 ліп.

Даўгяла Генадзь. Першая біяграфія Браніслава Эпімаха-Шыпілы // Літ. і мастацтва. 1984. 7 верас.

[Дрэйзін Ю.] [Лісты да Б. Эпімаха-Шыпілы ад 19 чэрв., 1 жн. 1925 г.] / Пер. з лац. А. Жлуткі // Мастацтва. 1998. № 7. С. 54, 56–57 / Публ. Таццяны Кекелевай.

Дэконская В., Дапкюнас Ж. Чарніеўскія курсы і Я. Купала // Народныя песні. Мн., 1972. С. 183–197.

Жыгаў І. Паліглоты // Беларусь. 1978. № 1. С. 26.

Жылуновіч З. Эвалюцыя беларускай кніжкі // Польмя. 1925. № 1. С. 117–135.

З. Ж. [Жылуновіч З.]. Прафесар Б. І. Эпімах-Шыпіла як піянэр беларускага руху: (Да наданьня пачэснай пэнсіі СНК Беларускай Рэспублікі) // Савец. Беларусь. 1924. 25 снеж.; Скарыніч. Вып.1. Мн., 1991. С.149–151.

Зязюля А. Маёвая ноч: [Верш] // Беларусь. 1914. 8 мая.

К-а [Купала Я.]. Владыслau — сын Ігната Эпімах-Шыпіла: (Пасмертны успамін) // Наша ніва. 1914. 16 мая.

Карский Е. Белорусы. Пг., 1922. Т. 3. Вып. 3. С. 61, 74, 76, 171, 195, 271–272.

Каспяровіч М. Матэрыялы для вывучэння віцебскай краёвай літаратуры і мастацтва // Маладняк. 1927. № 6. С. 73–74.

Каўка Аляксей. Будам жыць!: Пра тое самае. Мн.; М., 1998. С. 94.

Кекелева Таццяна. Перапіска Эпімах-Шыпілы і Дрэйзіна: Новыя знаходкі // Мастацтва. 1998. № 7. С. 51–54.

Кіпель Яўхім. Эпізоды: [Успаміны]. Нью-Ёрк, 1998. С. 109–110.

Кісялёў Г. В. Эпімах-Шыпіла Браніслау // Беларускія пісьменнікі: Біябліяграфічны даведнік: У 6 т. Мн., 1995. Т. 6. С. 448–449.

Краснова Ала. Ушанаванне памяці земляка // Чырвон. змена. 1999. 3 чэрв.

Крачковский И. Над арабскими рукописями. 4 изд. М., 1965. С. 128–129.

Крукоўскі Уладзімір. Штрыхі да партрэта // Голос Радзімы. 1978. 2 сак.

Купала Я. [Лісты да Б. Эпімаха-Шыпілы ад 5 чэрв. 1912 г., 28 верас. 1914 г., 26 верас. 1916 г.] // Купала Я. Зб. тв.: У 6 т. Мн., 1963. Т. 6. С. 460–464.

Купала Я. [Лісты да Б. Эпімаха-Шыпілы] // Купала Я. Зб. тв.: У 7 т. Мн., 1976. Т. 7. С. 442–453.

Купала Янка. Прафесару п. Б. Эпімах-Шыпілу: [Верш] // Беларусь. 1947. № 6. С. 6.

Купала Я. Прафесару Б. Эпімах-Шыпілу з Новым 1910 годам; Палаяунічы і пара галубкоў: (Легенда з індыйскай кнігі “Магабгарата”): Прывічаю прафесару Б. Эпімах-Шыпілу: [Паэма]; Прафесару п. Б. Эпімах-Шыпілу: (З прычыны пажару ў яго маёнтку): [Вершы] // Купала Я. Зб. тв.: У 7 т. Мн., 1973. Т. 2. С. 160–161, 178–185, 222.

Купала Я. Светлай памяці Уладзіслава Эпімах-Шыпілы: [Верш] // Купала Я. Зб. тв.: У 7 т. Мн., 1973. Т. 3. С. 262–264.

Лаўрэль Я. М. Самаахвярнае служэнне народу: Да 135-годдзя з дня нараджэння Б. І. Эпімах-Шыпілы // Адукацыя і выхаванне. 1994. № 9. С. 109–112.

Лойка Алег. Як агонь, як вада...: Раман-эсэ пра Янку Купалу. Мн., 1984. С. 84–85, 95–97, 125–155, 160–161, 168–170, 193, 231, 256–257, 268, 319–323, 352–353, 360–365, 445–446.

Лойко Олег. Как огонь, как вода: [Главы з кнігі] / Пер. с бел. Г. Бубнова // Неман. 1981 .№ 9. С. 159–163, 171.

Махнac Т. М. Эпімах-Шыпіла Браніслаў: Бібліографія / Уклад. // Беларускія пісьменнікі: Біябіліографічны слоўнік: У 6 т. Мн., 1995. Т. 6. С. 449–450 .

Міхалеўскі С. Браніслаў Эпімах-Шыпіла // Беларус. 1958. № 65. С. 4.

Міцкевіч М. Да пяцьдзесяцігоддзя “Нашае нівы”: (І. Буйніцкі, Ф. Аляхновіч, браты Луцкевічы, Уласаў, Іваноўскі, Лёсік, Бурбіс, Смоліч, Эпімах-Шыпіла, Я. Купала, Я. Колас, М. Багдановіч, В. Ластоўскі, А. Гарун, М. Гарэцкі) // Беларус. 1956. № 58. Снег. С. 2.

Мороз Дмитрий. Первая книга // Неман. 1982. № 2. С. 144.

Мороз М. В Народный Комиссариат Иностранных Дел РСФСР: [Прашэнне Паўнамочнага Прэдстаяўніка БССР у РСФСР на дазвол вывазу маёмасці Б. Эпімаха-Шыпілы з Пецярбурга ў Мінск] // Скарыніч. Вып. 1 / Уклад. А. Каўка. Мн., 1991. С. 144–145.

Мядзёлка Паўліна. Сцежкамі жыцця. Мн., 1972. С. 54–64.

Н. К. На радзіме Эпімах-Шыпілы // Літ. і мастацтва. 1998. 29 мая.

На радзіме Браніслава Эпімах-Шыпілы // Кантакты і дыялогі. 1999. № 9–10. С. 61–62.

Панізінік Вераніка. Каб дасканала вывучыць спадчыну // Культура. 1999. 8–14 мая.

Пастанова Савету Народных Камісараў БССР “ ” сінегня 1924 г., Менск. Аб прызначэнні дажывотнае пэнсіі Браніславу Ігнатавічу Эпімаху-Шыпіле // Скарыніч. Вып. 1 / Уклад. А. Каўка. Мн., 1991. С. 151.

Прафесар беларускага штаба: З жыццяпісу Б. І. Эпімах-Шыпілы: [Матэрыялы] // Скарыніч. Вып. 1 / Уклад. А. Каўка. Мн., 1991. С. 141–152.

Прафесар Браніслаў Эпімах-Шыпіла // Бел. крыніца. 1934. 25 лістапад.

Рагойша Вячеслав. Написано рукой Купалы... // Неман. 1977. № 8. С. 161–162.

С. А. Браніслаў Эпімах-Шыпіла // Беларусь. 1947. № 7. С. 30–31.

Саросек Ант. Браніслаў Эпімах-Шыпіла // Вартга. 1918. № 7. С. 13.

Семашкевіч Р. Беларускі літаратурна-грамадскі рух у Пецярбурзе (канец XIX – пачатак XX ст.). Мн., 1971. С. 39–58, 64–66, 76–81, 85–88.

Рэц.: Ермаловіч М. Беларусы ў Пецярбурзе // Літ. і мастацтва. 1972. 21 крас.;
Царенков Л. // Неман. 1972. № 8.

Семашкевіч Г. Белорусское литературно-общественное движение в Петербурге (конец XIX – начало XX стст.): Автореф. дисс... канд. филол. наук. Мн., 1970. 20 с.

Семашкевіч Рыгор. Каментарый [да арт. А. Дашкевіча “Пра тое, што дорага”] // Літ. і мастацтва. 1978. 14 ліп.

Семашкевіч Рыгор. Купала і Эпімах-Шыпіла // Полымя. 1967. № 7. С. 220–226.

Семашкевіч Р. Памяці змагара // Чырвон. змена. 1964. 6 чэрв.

Семашкевіч Р. [Прадмова да “Слоўніка Б. Эпімах-Шыпілы”] // Полымя. 1969. № 7. С. 225.

Семашкевіч Рыгор. Чалавек прадвесня // Полымя. 1968. № 1. С. 160–174.

Семашкевіч Р. Часопіс “Томан”. Браніслаў Эпімах-Шыпіла і яго “Беларуская хрэстаматыя” [у рукапісе, уклад. у 1889–1931 гг.] // Беларускі съвет. 1984. № 15. С. 15–25.

Семашкевіч Р. Янка Купала і Эпімах-Шыпіла // Семашкевіч Р. Выпрабаванне любоюю. Мн., 1982. С. 29–63.

Скалабан Віталь. Паплечнікі: [Пра ўдзел у рабоце Беларускага таварыства па аказанню дапамогі пацярпелым ад вайны ў Петраградзе ў 1915 г.] // Мастацтва Беларусі. 1983. № 11. С. 56–58.

Скалабан Віталь. Працяг гісторыі з “Дзядзькам Антонам”. Перадумовы пошуку: [Пра ліст да Паўла Шыбанава (ад 6 жн. 1891 г.) з просьбай даслаць аповесць У. Гарышына “Сігнал” у перакладзе Ядвігіна Ш.] // Полымя. 1988. № 2. С. 188–189.

Собаль В. На ніве беларушчыны // Віцеб. рабочы. 1994. 27 жн.

Содаль Уладзімір. Людзі адных парыванняў: Браніслаў Эпімах-Шыпіла і Францішак Багушэвіч // Літ. і мастацтва. 1999. 8 кастр.

Станкевіч Адам. Прафэсар Браніслаў Эпімах-Шыпіла: З яго жыцьця і працы. (Скароч.) // Спадчына. 1989. № 2. С. 26–29.

Станкевіч Адам. Прафэсар Шыпіла: (З яго жыцьця і працы) // Калосьце. 1935. № 2. С. 101–110.

Сушынскі Я. Сябар вялікага таленту // Чырвон. змена. 1962. 26 чэрв.

Сцяпанаў А. Першы пастаноўшык “Паўлінкі” // Беларусь. 1954. № 7. С. 31.

У Савет Народных Камісараў БССР – ад Народнага Камісарыята Асветы БССР 16.12.1924: [Прашэнне аб прызначэнні Б. Эпімаху-Шыпіле персанальнай пажыццёвой пенсіі] // Скариніч. Вып. 1 / Уклад. А. Каўка. Мн., 1991. С. 145–146.

Шарахоўскі Я. Пясня народных дум: Нарыс жыцця і творчасці Я. Купалы.

Мн., 1970. С. 36, 62–66, 101–102.

Шаруха Ігар. Браніслаў Эпімах-Шыпіла // Род. слова. 1994 . № 9. С. 9–10.

Шчэрбін Вячаслаў. На ніве беларушчыны // Настаўн. газ. 1994. 14 верас.

Эпімах-Шипіло Б. [Бібліографія] // Дэятели беларускай науки. Мінск, 1992. С. 393.

Янушкевіч Я. Апякун і настаўнік // Голас Радзімы. 1984. 11 кастр.

Янушкевіч Я. Невядомы аўтограф Эпімах-Шыпілы // Літ. і мастацтва. 1989. 6 кастр.

Янушкевіч Я. Хто такі Браніслаў Эпімах-Шыпіла? // Звязда. 1993. 3 чэрв.; 100 пытанняў і адказаў з гісторыі Беларусі / Уклад. І. Саверчанка, Зм. Санько. Мн., 1993. С. 55–56; 100 пытанняў і адказаў з гісторыі Беларусі. Мн., 1994. С. 130–134.

Ярош М. Г. В памяты народной: К 100-летию со дня рождения Янки Купалы. Минск, 1982. С. 8–9.

Kleine Slawische Bibliographie. Wiesbaden, 1958. S. 167.

Падрыхтавала Таццяна Махнач (Цэнтр імя Ф. Скарыны)